

Міхась Лынькоў

Міколка-паравоз

Змест:

Хата на калёсах

Прыгоды Міколкі з дзедам Астапам

Гісторыя з дзедавай «арудзіяй»

Міколкавы непаразуменні з Богам

Царскія арлы

Цяжкія гадзіны

Міколка вызваляе бальшавікоў

Стрэл на паляне

Міколка з дзедам трапляюць у бяду

У нямецкім палоне

Нечаканае вызваленне

Здарэнне з дзедавым скакуном

Партызанскі браняносец

Каравул! Палкоўніка ўкралі!

Шчаслівыя хаўтуры

Міколкаў браняпоезд

Хата на калёсах

Вы не бачылі Міколкавай хаты?

Яна вунь у самым тупіку, дзе канчаюцца станцыённыя лініі, дзе безліч стрэлак, дзе стаяць недалёка прыгожыя семафоры, дзе ў бязмежныя прасторы працягнуліся, пабеглі бліскучыя рэйкі.

Па рэйках тых бягуць цягнікі. Бягуць і днём, і ноччу. І шэраю раніцай. Калі яшчэ сонца не ўзыходзіць. Калі яшчэ Міколка спіць. Калі спяць усе звычайныя людзі, якія ноччу не ў машыністах, не ў кандуктарах, не ў рабочых дэпо, не ў абходчыках пуцявых. А цягнікі бягуць. Зімой і летам, увосень і ўвесну. І чым халадней, тым гучней гудуць паравозы, углядаючыся сваімі пукатымі бліскучымі вачыма ў далёкія агеньчыкі семафораў. Агеньчыкі белыя, зялёныя, чырвоныя. І кожны паравоз крычыць па-свойму. Адзін так гудзіць, што шыбы трасуцца ў вокнах. У другога хрыпаты голас, нібы прастудзіўся паравоз, бегаючы ў зольных туманах і завеях. А трэці - якая-небудзь кукушка - не гудзіць, а проста пасвітвае галаском такім тонкім, пранізлівым. І па голасу пазнае Міколка кожны паравоз, ці то таварны, ці то пасажырскі. І часам ноччу, пачуўшы голас далёкага паравоза, Міколка будзіць матку:

- Уставай, мама, самавар стаў, бацька едзе з пасажырскім. Яго паравоз гудзіць.

- Сам ты паравоз! - дражніць матка Міколку. - Вось спаць не даеш толькі, пасажырскі яшчэ далёка...

Але матка ўставала, ставіла самавар, раздзьмухваючы яго старой халяўкай ад ботаў. Міколка прыслухоўваўся, як прабягаў з шумам і грукатам, пастукваючы на стрэлках, цягнік, як зацішаў ён хаду, а потым і зусім станавіўся на станцыі. Тут зменьваліся паравозы, зменьваліся і машыністы. І заўсёды акуратна, праз якія-небудзь хвілін дзесяць, дахаты з'яўляецца Міколкаў бацька.

- А ты прачнуўся ўжо, кур'ерскі? - гаварыў ён да Міколкі і заўсёды намерваўся ўхапіць яго за нос сваёй чорнай прамазучанай рукой. Міколка хаваўся пад коўдру і, паказваючы адтуль толькі кончык носа, пачынаў чохкаць, як сапраўдны паравоз:

- Чшы... чшы... чшы... чшы-чшы-чшы...

І важна гаварыў потым да бацькі:

- Ага! Не можаш мяне ўзяць... Забуксаваў!

"Забуксаваў" - гэта значыць, што бацька далей не пасунецца ні на крок, ніяк не ўхапіць яму цяпер за Міколкаў нос. Не будзе ж ён бруднымі рукамі за коўдру брацца, павінен ён памыцца як след. І калі бацька зоймецца з умывальнікам, Міколка таропка злазіць з ложка і бяжыць да бацькавай дарожнай скрынкі. Ён спрабуе яе на вагу, а ці ёсць што ў ёй, ці варта ля яе турбавацца.

- Прывёз, татка, што-небудзь? - грозна пытае ён бацьку.

- А што будзе, калі не прывёз? - перапытвае бацька, смяецца.

- Што ж будзе? Нічога не будзе... - гатоў пакрыўдзіцца Міколка.

А бацька адчыняе скрынку, дастае шчарбаты чайнік, загорнутую ў паперыну шклянку, кавалкі "зайцавага хлеба" - так заве ён дарожныя недаедкі. Дужа ж смачныя гэтыя недаедкі. Не сказаць, каб вялікія ласункі былі з чэрствага хлеба, але еў яго Міколка з вялікай ахвотай, толькі пугаўка-нос пабліскаваў ад вялікага задавальнення. Есць, і здаецца яму, нібы ён таксама памочнік машыніста, як бацька... Хлеб пахне трохі вугалем, і аддае крыху ад яго і мазутным пахам. Адным словам, не звычайны хлеб, а хлеб, які праехаў на паравозе сотні вёрстаў, падсушыўся, паабіваўся ў скрынцы, прапах. І не дзіва, што як змеле Міколка гарбушку, дык адразу і пайшоў:

- Чшы-чшы-чшы... Чшы-чшы-чшы...

Памчаў паравоз.

Аж падлога дрыжыць ад Міколкавага бегу. Бяда толькі, што не разбяжышся як след: і цесна, і маці ўшчувае:

- Кінь ты дурыкамі займацца - узняўся ні свет ні зара. Яшчэ брата разбудзіш...

Акрамя "зайцавага хлеба" ў бацькавай скрынцы бывае шмат якіх цікавых рэчаў. Не бывае ніводнага разу, каб бацька вярнуўся з пуці з пустой скрынкай. Заўсёды ў скрынцы знаходзяцца новыя цацкі. То незвычайную медную гайку прывязе бацька, то фарфоравы ізалятар, то трубку якую бліскучую, а то проста каменьчыкаў розных, каляровых. Часам прывязе звычайны кавалак каменнага вугалю, падае Міколку:

- Вось табе новая цацка!

Міколка гатоў і ў крыўду ўкінуцца: знайшоў бацька цацку! Ды іх, гэтакіх цацак, вунь цэлыя горы каля дэпо!

- А ты прыгледзься вось лепш, тады не будзеш і носа задзіраць...

І сапраўды, цікавы камень. На адным баку малюнак, нібы выразаў нехта цэлую ветку, і сцяблінкі тут, і дробнае лісцейка разышлося веерам.

- Хто маляваў? - пытае Міколка.

- Ніхто... Сама маці-прырода...

- А ты не абманьвай... Яшчэ памочнікам называецца, жарты строіць... ушчувае Міколка бацьку.

Тады расказвае бацька розныя цікавыя гісторыі пра гэты самы камень. Нібы быў ён тысячы год назад не каменем, а самым звычайным дрэвам, высокім, прыгожым, з гаманлівым лісцем зялёным. І вось найшла навальніца, паваліліся дрэвы, усю зямлю ўслалі векавыя гіганты. Іх засыпала зямлёй, зацягнула балотнаю тванню. Ляжаць дрэвы пад зямлёй, ляжаць, не гніюць. Год ляжаць, дзесяткі ляжаць, ляжаць сотні і тысячы гадоў. Ляжаць, пакуль не скамянеюць. І лісцейка як адціснулася тысячы год назад, так і захавала свой малюнак у акамянелым дрэве. А часам трапляецца адбітак-адпячатак тагачасных казюрак, жывёлінак. Вось якая гісторыя гэтага малюнка...

Слухае Міколка. Сапраўды ж цікава. Бацька яшчэ раскажа і пра нафту, якую таксама паляць на паравозе. Бацька раскажа і пра мазут, дзе і як яго здабываюць. Ён раскажа і пра паравоз, і пра чыгунныя рэйкі, і пра розныя сігналы. Багата чаго ведае ён. І нездарма заўсёды здзіўляецца Міколка і кажа ў роздуме:

- Разумны ты, бацька!

Праўда, з гэтым не зусім каб пагаджалася матка. Тая трымаецца трохі інакшых думак пра бацьку і пра гэтыя свае думкі кажа часам уголас, ды ў які яшчэ голас. Хоць вушы тады затыкай:

- І калі ты ўжо сур'ёзным чалавекам станеш? Другія ж, глядзі, у старшыя машыністы ўжо выбіліся... Другія, глядзі, на ўласныя хаткі з садамі ўзбіліся... А ты век тут карпей ды гібей у гэтым дзіравым вагоне... Галава непучэвая.

На гэта бацька звычайна нічога не адказваў, маўчаў. Альбо важна пытаўся: "Што скажаш яшчэ цікавага?" Альбо запяваў канарэчку:

Канарэй, канарэй-пташачка,
Канарээ-е-чка жалабна пяець.

Ну што ты з яго возьмеш тады, з гэтай канарэчкі. Пабурчыць, пабурчыць маці ды сціхамірыцца.

А вагон сапраўды дзіравы. Вагон - хата Міколкава. Стары парахнявы вагон, з пашчапанымі коламі, са збітымі буферамі. З'ездзіўся вагон, пастарэў. Паставілі яго ў тупік пад жыллё. І колькі вунь гэтых вагонаў, цэлы пасёлак - жывуць у іх дэпоўцы: токары, слесары, машыністы з качагарамі. І цеснавата ў вагоне. Палову займае бацькаў ложкак. Пасярэдзіне невялікая печка. На другой палове месціцца дзіцячы тапчан, тут жа спіць Міколкаў старэйшы брат, які ўжо сам зарабляе, ходзіць у змазчыках. Тут жа спіць дзед Астап. Тут жа невялічкі стол, за якім палуднуюць, вячэраюць, на якім маці бялізну качае. Цесна ўсё ж.

Адно што добра: выскачыш з вагона, і тут табе воля вольная. Бяжы куды хочаш: ці пад дэпо, ці на пуці, ці на недалёкае балота за лесам. Знадворку і вагон прыгожы. Яшчэ не сцерлася назусім чырвоная фарба. З левага боку ўгары намаляваны чорным па беламу двухгаловы арол з царскай каронай. Пад арлом надпіс: "40 человек, 8 лошадей".

- Дзе ж тыя коні? - пытае бацьку Міколка, калі старэйшы брат чытае часам уголас гэты надпіс.

- А мы з табой чым не коні? - пасмейваецца бацька.

- А чаму ў арла дзве галавы?

- Таму што адной не хапае, дзіравая... Таму, бачыш, і каронай накрытая.

Дужа там разбіраўся ў тых царскіх каронах Міколка!

Куды цікавей былі яму розныя цацкі: гайкі, каменьчыкі, шасцяронкі чыгунныя, розныя блішчастыя гузікі, якія знаходзіў часам на пуцях. Ды яшчэ безліч розных малюнкаў, аж паўсцяны вагона было аблеплена імі. Кожны дзень папаўняў Міколка сваю калекцыю, ці, як называў бацька, карцінную галерэю. Шукаць доўга новыя малюнкi не прыходзілася. Даволі прайсціся раз у дзень па чыгунцы - вярсты дзве туды ды назад - вось і поўныя кішэні здабытку. Багата чаго застаецца на пуцях ад пасажырскіх цягнікоў: тут і паперкі ад цукерак, папяросныя карабкі, часам цэлыя кніжкі, газетныя лісты, цікавыя малюнкi на розных бутэльках.

"Смачна ядуць, чэрці!" - думаў часам Міколка, збіраючы сваю калекцыю. Пад чарцямі ён разумеў усіх тых, што ехалі ў пасажырскіх цягніках, асабліва ў вагонах першага і другога класа. Гэтыя вагоны ён вызначаў па іх колеру. Звычайны вагон бура-зялёнага прапыленага колеру, а другі і першы клас цёмна-сіняга, блакітнага, а часам жоўтага.

- Паны... - у дадатак да чарцей называў ён пасажыраў гэтых вагонаў. І сапраўды, ездзілі ў іх багата апранутыя людзі, прыгожыя ўборы былі на дзецях, якія паказваліся ў вокнах.

"Самі цукеркі жаруць, салодкую гарэлку п'юць, а мне толькі пустыя паперкі ды пустыя бутэлькі... Вось бы ўзяў бацька ды звярнуў цягнік пад адхон, няхай бы тады гэтыя панянты пехатой прайшліся..." - так думаў часам Міколка, не на жарты сярдуочы на гэтых людзей, якія, відаць, не разумелі смаку ў "зайцавым хлебе" і жылі на ўсім гатовым. І дзеці іх у прыгожых шапках з залатымі літарамі. Знайшоў раз Міколка на пуцях такую шапку, дахаты прынёс, на галаву прымераў. Паглядзеў на шапку бацька ды кажа:

- Дурань ты, Міколка! Хіба ў гэтай шапцы нам ды пры мазутнай справе... Не да твару, браце, нам такая шапка. У такіх шапках, браце, ходзяць толькі буржуйскія дзеці.

- А хто такія буржуі?

- Буржуі? - задумаўся бацька. - Гэта, бачыш, такія людзі, якія нічога не робяць і смачна ядуць... Такія, браце, пузатыя людзі, на чужым карку жывуць... на маім вось, на тваім.

Памацаў Міколка свой карак, здзівіўся.

- Няхай жа паспрабуе сесці каторы, я яго гайкай па лбе.

- Дзіва што, гайкай... - пасмяяўся бацька.

Але думка пра буржуяў не пакідала Міколку. Часта ён чуў пра буржуяў у гутарках бацькі з другімі суседзямі, рабочымі. Буржуямі часам ляўся і старэйшы Міколкаў брат - змазчык. І ў хуткім часе адбылася сустрэча Міколкі з буржуем. Можа, і не з сапраўдным буржуем, але ж вельмі да яго падобным. Зайшоў аднаго разу да іх нейкі начальнік дэпо. І такі ж тоўсты-тоўсты, а на пузе

блішчастыя гузікі, залатыя, няйначай. Зайшоў ён у вагон, абышоў кожны куток, усё поркаў нешта сваім бліскучым кіёчкам, поркаў, носам вадзіў з боку ў бок ды моршчыўся, як той грыб-смарчок, што расце пад штабелямі старых шпал. На матку накінуўся:

- Псуеце вы мне тут памяшканне, зусім не даглядаеце за падлогай... Смецце каля вагона... Выганю ў дваццаць чатыры гадзіны.

І зусім узлаваўся, аж пляміны белыя заскакалі на тлустым твары, ды кіёчкам сваім як дзеўбане ў сценку, у самую галерэю карцінную Міколкаву.

- Гэта што? Сцены паскудзіць? Казённае памяшканне псаваць? Ці мала смецця ўсюды, дык яны яшчэ на сцены вешаць. Ану, венік сюды, паздзіраць усё, памыць, паскрэбці.

А сам палкай поркае, здзірае Міколкавы малюнкi. І калі дабраўся да прыгожай крышкі з папярснага карабка - быў то малюнак дзяўчынкі на срэбнай паперы, - не сцяпеў тут Міколка, да начальніка кінуўся.

- Ты хто? Ты збіраў мае карцінкі, каб іх здзіраць?

Той зірнуў скоса на Міколку, паморшчыўся. А Міколка наступае:

- Буржуй ты!

Начальнік аж абамлеў, маці перапалохалася.

- Пузан ты! Ходзіць, як бочка ў штанах... Бач, раз'еўся на маім карку... Вон!

Начальнік, доўга не думуючы, даў ходу. Маці - за ім.

- Даруйце. Дзіцё зусім не разумее... Вярзе, не разабраўшы што.

А той не слухае, далей шпарыць. Толькі і кінуў:

- Хамы вы! Самі хамы і дзяцей робіце хамамі.

Дасталася добрая прачуханка Міколку ад маткі. Але бацька, прыехаўшы з работы і даведаўшыся аб "буржуі", толькі пасмейваўся.

- Так іх, Міколка, так. Калі дах вось прагніў, перакрыць трэба, дык іх нямашака... А да цацак дзіцячых чапіцца надумаўся... Крыў іх, Міколка, і ў хвост, і ў грыву...

Так жыў і гадаваўся Міколка-паравоз. Ён і сам добра не ведаў, чаму празвалі яго паравозам. Магчыма, за тое, што вельмі ж упадабаў ён паравозы, асабліва ж пасажырскія. Стаіць такі прыгажун ля дэпо, калёсы высокія, чырвоныя, не раўнуючы, як ногі ў бусла балотнага. Альбо выязджае такі прыгажун з дэпо і так важна парай пыхкае: пых... пых... пых...

Ну як тут уцярпець Міколку, ды не падсесці ззаду на тэндэрную падножку, ды не праехацца да паваротнага круга. Праўда, счэпшчыкі лаюцца часам:

- Злазь, жаба, а то падмажаш калёсы!

Дзе ты там злезеш!

Цікава і ля паваротнага круга. Паравоз вялікі-вялікі, а на крузе стаіць, як дзіцё, не паварухнецца. І адзін рабочы, усяго толькі адзін, паварочвае гэты самы круг з паравозам. Канечне, Міколка не праміне, каб не дапамагчы тут рабочаму. І здаецца Міколку, што пад яго рукой паварочваецца шпарчэй круг - гэткая аграмадзіна - і на ёй паравоз вялікі, стаіць і пыхкае. Вось павертут круг, Міколка зноў на падножку, і паравоз зноў жывы. Загудзіць, заляскоча і так памчыцца, што толькі пыл курыць ззаду аж да самых стрэлак, адтуль паравоз ідзе назад, на станцыю, пад пасажырскі поезд. На станцыі трэба пільнавацца, каб не трапіць на вока жандару. Той не любіць дзяцей. Толькі заўважыць і бяжыць услед, памахваючы шабляй-селядцом. З падножак зганяе.

Ведаў бацька пра Міколкавы практыкаванні на падножках, ушчуваў колькі разоў, але нічога не дапамагала.

- Ты памочнік машыніста? - пытаў Міколка ў такіх выпадках бацьку.

- Ну, а што?

- Вось табе і што. На паравозах ездзіш?

- Езджу. А што з таго?

- А нічога... Павінен і я ездзіць.

Што ты тут скажаш Міколку? Нічога. І, выязджаючы ў чарговую паездку на пуць, бацька толькі прасіў усіх знаёмых счэпшчыкаў і стрэлачнікаў на станцыі:

- Вы, браткі, пільнуйце хаця, каб не трапіў мой басурман на рэйкі!

- Дзе ты яго ўпільнуеш, бляху? На жывое будзе жывы, не дзе дзенецца.

- Ды яно ж так.

Так гадаваўся Міколка на рэйках.

Прыгоды Міколкі з дзедам Астапам

У Міколкавым раннім дзяцінстве было многа падзей, але ці дужа іх успомніш усе. А таму і раскажам толькі аб тых, якія больш памятны Міколку, на якія ён не забываецца да апошняга дня. Памятае ён пра вужа, пра гарачыя спрэчкі з дзедам, пра матчыных курэй і пра зялёнага ката. Ды яшчэ пра слаўную дзедаву стрэльбу і пра сваё досыць цікавае знаёмства з царом.

Раскажам цяпер пра вужа.

Вольнымі днямі, калі Міколкаў бацька адпачываў і не ездзіў на паравозе, Міколка з бацькам ішлі на рэчку, якая працякала недалёка ад станцыі. Тут лавіліся добрыя акулкі, траплялі шчупакі на шнур, часам пападаўся дробны сом. А больш за ўсё лавіліся плоткі. Цэлымі стайкамі хадзілі яны пад лазовымі кустамі, пабліскаючы на сонцы срэбнай лускай. Толькі знай закідвай вудачку.

Акрамя рыбы ў рэчцы было багата ракаў. Яны масціліся ў старых карчах, а то глыбока пад берагам, у спецыяльных норах-пячурках. У цёплыя дні Міколка лазіў з бацькам у рэчку і мацаў ракаў. Да чаго ж прыемны занятак. Сагнешся як мага болей, каб толькі ў вушы вада не трапіла, а руку глыбей пад бераг. Засунеш руку ў нару, а рак цап за пальцы кляшнёй. Ціскане часам так, што аж вочы на лоб палезуць. Але не бяда, падхопіш яго, калючага, ды на бераг. Скачы там, як хочаш, кусайся. За гадзіну якую, глядзі, цэлае вядро ракаў дасталі. Прынясуць іх у вагон, паставяць. Павылазяць яны, разбрыдуцца па ўсёй падлозе. У такія шчыліны забяруцца, што маці потым гадзінамі шукае іх, выпорвае венікам ды праклінае нашых рыбаловаў.

Дзед Астап быў старым мікалаеўскім салдатам, служыў вартаўніком у дэпо, меў два срэбныя медалі за турэцкую вайну. У святочныя дні дзед важна чысціў свае боты, потым яшчэ важней цёр мелаю свае медалі і, павесіўшы іх на грудзі, урачыста ішоў на станцыю, каб людзям сябе паказаць, як казаў ён, і на людзей падзівіцца. Прышоўшы са станцыі, дзед звычайна хваліўся:

- Іду гэта я аж каля самага жандара, а ён перада мной у струнку так і выцягнуўся... Бача, значыць, герой ідзе. А то яшчэ генерал мне насустрач... старэнькі такі... Ну, я пад казырок яму, а ён, не разгледзеўшы добра, сляпы, як відаць, стаў ва фронт ды на ўсю станцыю: "Здравія жалаем, ваша высокаправадзіцельства". Вось яно як! Відаць, падумаў, што я яшчэ вышэйшы генерал... Ды перад усімі людзьмі, перад усёй станцыяй. Вось што знача мікалаеўскі салдат! Вось што знача - медалі!

Тут дзед важна стукаў сябе па грудзях, каб забрадждалі медалі, каб відаць было, які ён, дзед Астап, ёсць герой на свеце, якога нават жандары і генералы баяцца, пад казырок бяруць.

Бацька і маці звычайна спакойна выслухоўвалі дзеда - яго заўсёдашня пахвальба была ім у прывычку. Але Міколка кідаўся ў спрэчкі, сумняваўся.

- Ты, дзед, вялікі манюка!

- Як то манюка? - аж садзіўся ад злосці дзед.

- А так! Маніш усё... Бачыў я, як ты шапку перад жандарам здымаў і аж крактаў, нізка кланяючыся. А яшчэ перад начальнікам дэпо ты зусім без шапкі ходзіш... Вунь, калі дождж быў, дык хадзіў ты перад ім без шапкі, аж з лысіны цякло.

Дзед не мог уседзець ад знявагі. Ён таропка хапаўся за папрукку, знімаў яе. Трымаючы адной рукой штаны, каб не ўпалі без папруккі, ён грозна размахваў другой рукой і наступаў на Міколку:

- Я табе пакажу, як дзеда ў манюкі залічваць! Я табе пакажу, як бэсціць героя турэцкай вайны, старога мікалаеўскага ваяку, які, можна сказаць, вось гэтай слаўнай рукой сотні ворагаў пабіў - батальёны турак палажыў.

- А ты ж казаў, дзеду, дывізіі, а не батальёны! - кідаў Міколка і спешна ўцякаў з вагона, хаваючыся за блізкай стрэлкай. Дзед туды не пабязыць. Нязручна яму скакаць цераз рэйкі, ды і небяспечна для адзення, яшчэ згубіш без папруккі. Таму дзед станавіўся звычайна ў дзвярах вагона і, патрасаючы кулаком, заводзіў доўгую дыскусію з Міколкам. Міколка агрызаўся:

- Ты, дзед, камара не заб'еш, не толькі што турка!

- А за што медалі мне дадзены?

- Як за што? А за лягушак...

- За якіх гэта лягушак? - здзіўляўся дзед, заўсёды забываючы гэты жарт над ім.

- А за тых лягушак, якіх ты ганяў з-пад пушак...

Сказаўшы гэта, Міколка лічыў за лепшае адступіць яшчэ на адну пазіцыю, падалей ад вагона.

"Хоць дзед звычайна і не ганяецца ўслед, але ўсё можа быць, - думае Міколка, адыходзячы далей і ўжо шкадуючы дзеда. - Відаць, перабаршчыў я крыху... Угневаецца цяпер дзед не на жарт..."

І сапраўды, дзед набіраўся вялікага гневу. Гэта ж жартачкі, усумніцца ў яго былой храбрасці. І хітры дзед мяняў тактыку. Ён і віду не паказваў, што ўкрыўджаны. Ён завіхаўся ля чыгуннай печкі, шчапаў лучыну, адным словам, займаўся мірнымі гаспадарчымі справамі. Але тым часам не зводзіў вока з падшыванца Міколкі. І калі той з'яўляўся дзе поблізу, дзед, быццам бы нічога не было між імі, клікаў Міколку:

- Унучак!

- Што?

- А ці не вып'ем мы з табой чаю?

Міколка думае з хвіліну. Як-ніяк чай вялікая спакуса. А дзед ізноў:

- Абаранкі ў мяне ёсць... Свежыя... А пахнуць жа, пахнуць.

- Ну! - здзіўляецца ў сваю чаргу Міколка. - Няўжо з макам?

- З макам, унучак, з макам! Ну і абаранкі! Дык вып'ем, кажаш?

- А што ты думаеш, дзеду! Давай сабе вып'ем...

І Міколка пераступае парог вагона, ужо ў думках ласуючыся абаранкамі, ды яшчэ з макам. Гэта ўжо, калі на тое пайшло, смачней за "зайцаў хлеб", смачней за ўсякія прысмакі.

І тут пачынаюцца гэтыя абаранкі, ды яшчэ з якім макам.

- Хадзі, хадзі, каток мой, паласуйся!

І дзедавы рукі нечакана спрытна ловяць Міколку за віхор. Тут толькі схамянецца Міколка, даведаецца, што папаўся. Але позна. Кастлявыя дзедавы рукі моцныя, з іх віхор не вызваліш. А дзед круціць віхор ды прыгаворвае:

- Гэта табе за лягушкі! А гэта за пушкі! А гэта з макам! А не вычварай над дзедам! А не рабі над старым надругі! А не здзекуйся над старым мікалаеўскім артылерыстам!

Ужо Міколка крычыць на ўвесь вагон, ужо заступаецца за яго маці:

- Кінь ты, чалавеча, над дзіцем здэкавацца!

Але гэта толькі падлівае масла ў агонь. Дзед наступае на абодвух:

- Я вам пакажу, як зневажаць старога героя! Я вам пакажу, як турак б'юць... Я вам пакажу, як пушкі зараджаюць... Распатрашу пад карцеч!

Так асвойваў Міколка артылерыйскую справу. І бачачы, што не паласа, пачынаў ісці на міравую:

- Даруй, дзеду, здаюся!

- А, здаешся, даўней бы так! Гавары, хто такі я ёсць?

- Герой турэцкай вайны...

- Ну?

- І імператарскіх ордэнаў...

- Ну?

- Смешна, дзеду!

- Што ты смешнага тут знайшоў, супастат?

- Ну, кавалер... ордэнаў кавалер. Вунь у стрэлачнікавай Зоські ёсць кавалер, дык той малады. А тут дзед - ды кавалер. Смешна!

- Усё табе смешна... - ужо мякка крыўдуе дзед і кідаецца ў сумныя развагі: - Малы ты, не разумеш нічога, які кавалер і да чаго. Як бачыш, з'яўляюся я ўласнікам двух ордэнаў, а гэта, значыцца, і ёсць па-імператарску кавалер... А медалі гэтыя дадзены мне за праяўленую ў баях выключную храбрасць.

- А хто кажа, што не? - угаворвае і Міколка. - Вядома, за храбрасць... Храбрэй цябе, дзеду, няма, мусіць, на ўсім свеце? - падлабуньваецца Міколка да дзеда.

А гэта дзеду, што лыжка мёду. Аж сядзе на зэдлік і важна сіваю бараду разгладжвае. Трохі яна няроўная ў яго - адна палавіна густая, другая рэдкая. І медалі выне са скрынкі, унуку пакажа:

- Бачыш, гэта цар Мікалай... А тут вось і напісана: "За храбрасць!"

- А чаму ў цара барада смешная, на шчацэ канчаецца?

- Гэта не барада, дурань, а бакі.

- А чаму бакі?

- "Чаму, чаму"... Таму... У мужыка барада, а ў пана бакі. Усе генералы і афіцэры такія бакі насілі. Некаторыя і салдаты, каторыя спрытнейшыя, таксама бакі насілі. Ну, а каторы не спрытны, таму з такімі бакамі нязручна: самае выгоднае месца, каб за яго афіцэру ўчапіцца, да апошняга валаска выскубалі... Вось і мая барада калісь пацярпела, аж напалавіну выскублі.

- За храбрасць хіба? - пытаў не да ладу Міколка.

- Ат, гавары з табой...

І дзед кідаўся ў доўгую гутарку аб тым, што такое ёсць храбрасць. І не звычайная, а храбрасць мікалаеўскага артылерыста, які войны прайшоў і турэцкія крэпасці браў. Міколка ўважліва слухаў, каб займець з гэтай храбрасці сякія-такія здабыткі і для сябе. Дзед любіць, калі яго хто доўга слухае. І за гэта заўсёды пачастуе чым-небудзь. Вось і цяпер, калі дзед скончыў свае расказы аб турэцкіх крэпасцях, ён зрабіўся зусім лагодным і запрапанаваў Міколку:

- Хадзем хаця на станцыю, абаранак куплю!

На гэта Міколка згодны. Яны ідуць на станцыю. Дзед доўга таргуецца з буфетчыцай, усё выбірае, каб абаранак быў большым і мякчэйшым, ды паболея маку на ім. Так мірыліся дзед з унукам, і Міколка не пярэчыў тады дзеду і прызнаваў яго храбрым, хоць сам употайкі крыху сумняваўся ў гэтым. А тут яшчэ здарыўся выпадак адзін, праз які страцілася ў Міколкі ўсякая вера ў дзедава храбрасць. Аднае ночы ўсе прахапіліся са сну ад вялікага крыку.

Крычаў дзед:

- Ратуйце хутчэй!

Маці кінулася да лямпы, усё не магла ніяк патрапіць на яе, каб запаліць хутчэй. А дзед усё крычаў:

- Хутчэй, хутчэй! Ой, дапамажыце!

- Што з табой, дзеду? - кінуўся да яго Міколка.

- Ой, гіну! Звяруга нейкая ў бараду ўбілася, стрыжэ яе, як нажніцамі...

Міколка сцяміў тут, у чым справа, ды хуценька да дзеда, цап яго за бараду. Дзед яшчэ большы крык узняў:

- Уцякай, уцякай, звер і табе пальцы адгрызе!

Але Міколка ўжо трымаў зверу ў руках, толькі ніяк не мог вызваліць яго з барады. Тут маці лямпу паднесла, і ўсе ўбачылі ў дзедавай барадзе звычайнага рака, які запоўз туды і заблытаўся ў валасах. Ледзь-ледзь супакоіўся дзед, пакуль Міколка выблытаў рака.

- Гэта ж трэба! Сплю я і чую: нешта ў барадзе шамаціць. Я цап рукой, а ён, гэты звер, як шчыкане за палец, а потым за горла, думаў - галаву адгрызе.

Тут маці ўжо на Міколку ўскінулася:

- Вечна ты з бацькам з гэтымі ракамі носішся. А каб прыбраць іх як след, дык гэтага нямашака... Вось мог праз гэтага рака дзеда ў магілу загнаць.

І смех тут быў, як кажуць, і грэх.

А дзед з таго часу не мог спакойна глядзець на ракаў, і калі толькі даведваўся, што днём лавілі ракаў, дык перад ноччу абвешчаў забастоўку, не хацеў класціся спаць на падлозе. І мусіў тады Міколка мяняцца з дзедам месцамі, даваў яму прытулак на сваім тапчане, а сам ішоў на дзедава месца. Ішоў і папракаў дзеда:

- А яшчэ стары ваяка! Яшчэ з гармат страляў!

- Гарматы і ракі - розныя, браце, штукі... - уздыхаў, апраўдваючыся, дзед.

- А яшчэ храбры! Вось я і то за цябе храбрэй, не баюся ракаў!

- Ну што ж, на ракаў ты храбрэц... - згаджаўся дзед з Міколкам і доўга крактаў, прыладжваючыся на тапчане.

Выйшла з дзедам і другая штука, калі аднаго разу рыбу лавілі. Праўда, і Міколка з бацькам набраліся тады здаровага перапуду, але больш за ўсё дасталося дзеду. Неяк у вольны дзень пайшлі рыбу лавіць на раку. Хоць дзед і не меў асаблівай прыхільнасці да гэтага занятку, але паколькі ён быў вольны і хацелася яму крыху прайсціся, дык і далучыўся да рыбаловаў. Тыя ў вадзе плёскаюцца, а дзед на беразе сядзіць ды парады дае.

- Адтуль, адтуль заходзь - там самая рыба ходзіць! - радзіць дзед ды піпку смыголіць.

Спачатку Міколка з бацькам з таптухай цялёпкаліся, а потым узяліся рукамі плотак лавіць паміж карчоў. І намацаў тут бацька ныйначай як ментуза. Вядома, мянтуз слізкі, цяжка яго рукамі ўзяць. Бацька Міколку на дапамогу клікнуў. Ловяць рукамі, між карчоў шаруюць.

- Ну і вялікі ж, ныйначай хунтаў на шэсць! - кажа Міколка, стараючыся спрытней падчапіць неўваротную рыбіну.

Але як ты яе ні бяры, выслізгваецца, ды годзе. Выслізгваецца ад Міколкі, падаецца пад карчом да бацькі. Ад таго зноў назад.

- За зябры яго, за зябры, гада! - падае дзед параду.

- Ну, вядома, не за хвост... - адказвае бацька і яшчэ спрытней бярэцца за ментуза. Але нічога не выходзіць. А дзеда тут ужо і нясерп бярэ, дужа ж тым ментузом зацікавіўся. Трэба-такі сказаць, што дзед падабаў рыбу, ды яшчэ такую, як смажаны мянтуз.

- Рыба, яна, браце, заўсёды рыбіна! Гэта табе не ракі, з якіх ні смаку, ні наедку, а адна толькі прыкрасць ды барадзе маёй непакой...

І вось аж усхадзіўся на беразе дзед, забегаў. І піпка ў яго даўно патухла, знае толькі - рукамі махае ды нашых рыбаловаў ушчувае:

- Яшчэ рыбаловы! Ім рыбу! Вам толькі прусоў ганяць!

- Сам злаві, - усердаваў тут не на жарты бацька.

- І злаўлю!

- А паспрабуй жа.

- І што ты думаеш? І паспрабую. Ён у мяне не выслізнецца, як у вас, у няўмекаў...

І дзед самым рашучым чынам скінуў адзежу і, павесіўшы яе на плечы баяўся пакідаць на беразе, каб не скралі пастушкі, - смела рушыў у ваду.

- Дзе ён тут? Падавайце яго мне, я з ім разам распраўлюся, з супастатам!

Аж Міколка падзівіўся з дзеда, з яго незвычайнай спрытнасці - дзед так заходзіўся каля карча, аж вада кіпела наўкола. І вось урэшце дзед урачыста крыкнуў:

- Ага! Папаўся-такі, не мінуў маіх рук! А вы - няўмекі!

Міколку з бацькам засталася толькі пераглянуцца між сабой. Ну і дзед, не чакалі такога спрыту! Магчыма, што дзеду з яго кастлявымі пальцамі было зручней упраўляцца з ментузом, таму хутчэй і падчапіў яго. Дзед цягнуў ментуза надзвычай марудна. Мо проста з-за асцярожнасці, каб не ўпусціць часам рыбіну, а мо знарок хацеў надалей расцягнуць такую ўрачыстую хвіліну.

Вось пад вадой паказалася ўжо нешта жывое. Міколка хацеў ужо крыкнуць, што ныйначай гэты мянтуз будзе фунтаў з пятнаццаць, бо такі ж вялікі. Але тут падзеі прынялі зусім нечаканы зварот. Толькі гэта дзед, урачыста гледзячы на Міколку, вывалак свайго ментуза з вады, як глянулі на яго Міколкаў бацька ды і сам Міколка і, як бачыш, сіганулі на бераг. Толькі пырскі паляцелі па вадзе. Аж збялеў Міколка, засопся. Выскачыў на бераг, азірнуўся. Стаіць дзед і на іх глядзіць, дзівуецца, не разумеючы, чаго яны драпака далі. Тут як закрычыць Міколка не сваім голасам:

- Ратуйцеся, дзеду, пакуль не позна!

Зірнуў тады дзед на свайго ментуза - і ледзь не самлеў. Аж прысеў у вадзе, умачыўшы сарочку. А тады як кіне ментуза падалей у рэчку ды як дасць драпака на бераг, аж адзенне згубіў, спатыкнуўшыся аб корч. Паплыло яно ўрачыста па рацэ. Ледзь злавіў яго потым Міколка, ад'ехаўшы на чаўне ад берага.

І калі аддыхаліся потым усе ад перапуду, дзед пачаў грозны наступ на Міколку і на яго бацьку:

- І якое ліха панесла вас вужаку лавіць?

- А цябе якое?

Змоўчаў дзед на якую хвіліну. Гэтакі ж канфуз выйшаў - усё ішло так добра і гладка, і на табе, замест ментуза гада злавлілі. А яшчэ парады даваў, а яшчэ выхваляўся. Пасля гэтага здарэння дзед канчаткова рашыў ніколі болей у ваду не лазіць. І калі траплялася часамі Міколку з бацькам лавіць якую рыбіну ў рацэ, дзед асцерагаўся нават падыходзіць блізка да іх, калі яны выцягвалі на бераг таптуху альбо брэдзень. І толькі здалёк пытаў:

- Ну што, шчупак ці акунь?
- А ты падыдзі, сам паглядзі!
- Хопіць ужо, нагледзеўся...

Прызнацца, і Міолка з бацькам не адважваліся болей мацаць ментузоў і, да вялікай радасці дзеда, баяліся лазіць і па ракавых пячорах.

- Яшчэ, чаго добрага, і адтуль выцягнеш трасцу якую паласатую...

А дзед толькі гаварыў:

- Цяпер-то я магу спаць спакойна!

Пасля ўсіх гэтых прыгод з дзедавым ракам і ментузом кончыліся і ранейшыя дыскусіі дзеда з Міолкам, хто з іх храбрэйшы. Абодва прыйшлі да таго вываду, што храбрасці хапае ў іх абодвух... Нават сталі яны блізкімі дружбакамі і з'мянілі вечарамі вялі доўгія размовы аб тым, як бы гэта агульнымі сіламі адпомсціць "буржую" за Міолкаву карцінную галерэю. І аб тым, што яны будуць вясной рабіць, калі жаўранкі запяюць, калі зазвіняць ручаіны і ўкрыюцца лясы зелянінай.

І парашылі ў адзін голас - будуць яны ў вольныя ад работы дні заўзятымі паляўнічымі, будуць качак біць і ўсякую другую жыўнасць. Тым больш што была ў дзеда слаўная стрэльба, якая вісела без усякай карысці пакуль што на сцяне. Стрэльба, праўда, была дужа старая, старэй самога дзеда, і парадкам заржавелая, страціўшая ўсякі колер і від. Але як-нік яна магла страляць, а гэта ўжо вялікая штука. Прызнацца, і цяпер яна вісела набітая, бо колькі ні намагаўся дзед, каб разрадзіць яе, яму ніяк гэта не ўдавалася. І каб не нарабіць са сваёй стрэльбай якой шкоды, дзед абкруціў анучай куркі ды зверху ўмацаваў яшчэ наглуха дротам, каб такія падшывальцы, як Міолка, не нарабілі б часам бяды са стрэльбай.

Такая слаўная стрэльба была ў дзеда. І не дзіва, што Міолка, седзячы зімой у халодным вагоне, так нецярпліва чакаў вясны. І цёпла тады. І качкі тады лятаюць. І ўсякая жыўнасць у балоце варушыцца.

Вось слаўная пара настане!

Гісторыя з дзедавай "арудзіяй"

Прышла ўрэшце вясна. Пачарнелі чыгуначныя пуці і курыліся парнасцю пад сонцам. А вечарамі храбусцелі лідзінкі ў лужынах і востра пахла зямлёй, мазутам і каменным вугалем. Гучна гудзелі паравозы, і ліхтары гарэлі ў іх па-новаму, па-веснавому. І самі паравозы рабіліся куды прыгажэйшымі. Не было тых іржавых лядовых сасуллек, што віселі зімой пад дышлямі, пад цыліндрамі, не было намёрзлага бруду, копаці. Паравозныя бакі льсніліся на сонцы і дрыжалі, гатовыя ўздыхнуць на ўсю моц сталёвых цыліндраў і панесціся ўдалачынь хутчэй ветру і птушкі.

А ў небе курлыкалі журавы і паблісквалі на сонцы, нібы нехта сарваў з тэлеграфнага слупа нізку фарфоравых ізалятараў і кінуў іх высока-высока ў блакітныя бездані неба.

Хораша вясной! І дыхаць лягчэй, і на нагах неяк цвярдзей становішся. І цяплей куды робіцца. І не трэба дзень пры дні сядзець у цесным вагоне і дыхаць цяжкім смуродам ад каменнага вугалю ў жалезнай пячурцы. І дзеду вальней. Выйдзе з вагона, усядзецца на штабель шпал, размінае пад сонцам старыя косці і турэцкую вайну ўспамінае. А калі дзед прымецца за турак, то звычайна каля яго і Міолка аціраецца.

- Ну дык што ж, дзед, час ужо нам з табою на паляванне рушыць!
- А што ты думаеш! Вось абсохне зямля, тады і пойдзем...

Прышоў і доўгачаканы дзень. Дзед урачыста зняў са сцяны стрэльбу, узброіўся абцугамі і доўга раскручваў дрот, не падпускаючы ні на крок Міолку.

- Яшчэ, чаго добрага, пекане, дык лепш адыдзіся!

Але стрэльба трымала сябе спакойна. Развязаўшы дрот і дастаўшы капшук з порахам і пістонамі, дзед з Міколкам рушылі ў паход. Гукнулі з сабой і невялічкага сабачку Жэўжыка. Жэўжык быў рад такому выпадку і, наставіўшы хвост пісталетам, важнецка бег перад паляўнічымі, старанна абнюхваючы кожны слупок, кожны пянчук. Дзед не хваліў такіх паводзін і штохвіліны падганяў "ганчака":

- Пайшоў, пайшоў! Зайцаў ганяй, шкнарадзь!

Але відаць было, што асаблівага спрыту ў паляўнічых справах Жэўжык не меў і толькі кідаўся ў розныя бакі, ганяючыся за першай папаўшайся птушкай. Хутка і зусім знік, сігаючы па балоце за нейкай птахай. Доўга хадзілі нашы паляўнічыя, ногі намачылі, але ніякай здабычы не траплялася. Ні заяц не набягаў, ні дробная птушка не пралятала паблізу. Толькі і заўважылі каршука, які лятаў кругамі над ляском, апускаючыся ніжэй і ніжэй. І ён хутка сеў на высокую алешыну ў балоце.

- Знаеш што, дзед? Давай каршука падстрэлім!

- А што ты думаеш? Пеканём!

Дзед зняў стрэльбу з пляча, доўга прыладжваў пістон, той усё саскокваў, пакуль дзед не прымацаваў яго кавалачкам хлеба. І ўжо дзед стрэльбу да пляча прыставіў і жмурыцца пачаў левым вокам, як Міколка, падштурхнуўшы яго пад локаць, дыскусію распачаў:

- Не павінен ты, дзед, першы страляць!

- Як гэта так?

- А так... Ты вунь колькі настраляўся за сваё жыццё: і з стрэльбы страляў, і з гармат смаліў... Сам жа казаў, колькі ты дывізій турэцкіх палажыў... Давай-ка стрэльбу сюды, я першы стрэлю...

Дзед падумаў з хвіліну, патыліцу пачухаў:

- Наконт турак ты гэта правільна... Ну што ж, страляй... Толькі глядзі, станавіся моцна, а то паваліцца можаш ад аддачы.

- Нічога, вытрымаю...

Міколка ўпёрся нагой у купіну, стрэльбу падняў. Цяжкая яна тым часам. Доўга цэліўся ў каршука, аж руля захадзіла ходырам, да таго рукі дрыжалі.

- А ты не хвалойся! Вытрымку дай! - раіў дзед, стоячы збоку.

Прыжмурыў вока Міколка, на курок націснуў. І што адбылося тут, дык і сам дзед спачатку нічога не зразумеў, бо стрэльба бахнула, як батарэя гармат. Воблака шызага дыму паплыло па алешніку, мякка ахінаючы кусты і дрэвы. У двух кроках ад сябе нічога нельга было ўбачыць.

- Дзе ты, Міколка? - запытаўся, ачухаўшыся, дзед.

Ніхто не адказаў, і дзед яшчэ раз запытаўся. Ізноў маўчанне. Тады дзед спалохаўся не на жарты і пачаў на ўвесь голас клікаць унука. Урэшце, як з-пад зямлі, раздаўся ціхі, прыглушаны голас:

- Я тут, дзеду, а што з каршуком?

- А ліха з ім, з каршуком. Скажы лепей, што з табой?

Тут разышоўся дым, і дзед убачыў Міколку. Той ляжаў на зямлі, перакінуўшы праз купіну ногі, і цёр то плячо, то шчаку. На шчацэ была кроў. Дзед зусім перапалохаўся.

- Ці жыў ты хаця?

- Жыў! А ты, дзеду?

- Як бачыш, варушуся...

З дзедавай дапамогай Міколка ўстаў на ногі. І тут толькі яны заўважылі, што ад слаўнай дзедавай стрэльбы засталіся адны толькі ўспаміны. І каб сказаць прыемныя - дык не: адна толькі пашчапаная ложа ды перагнуты курок. Ні рулі, ні шомпала нідзе паблізу не аказалася, колькі ні шукаў іх збянтэжаны дзед, адразу застаўшыся без такой слаўнай "арудзіі", як часам называў ён сваю стрэльбу.

- Лоўка ж пекануў! - здзівіўся дзед. - Каб з кожнага стрэлу ды стрэльбу ў паветра, што б тады зайцы выраблялі: засмяялі б яны тут нас...

І як ні шкадаваў дзед стрэльбы, але, каб падтрымаць бадзёры дух у свайго таварыша, ён кінуўся ў рогат. Міколку, аднак, было не да смеху, бо ныла балюча плячо і вельмі садніла параненая шчака. Аднак, каб трымаць сябе дастойна перад дзедам і не паказаць віду, што яму дужа баліць, што ён вельмі напалохаўся, Міколка важна распытваў дзеда, з якой прычыны "арудзія" разляцелася на кавалкі.

- Відаць, што заржавела стрэльба... Ды і набой быў моцны, праз меру... бадай з паўхунта пораху заправіў я калісьці ў рулю. Яшчэ добра, што так пашанцавала нам... Магло б быць, унучак, трохі горай...

І яны абодва прыняліся ўважліва шукаць забітага каршука. Не магло быць, каб ад такога стрэлу ды застаўся каршук цэлы. Але ён, нібыта нічога і не было, сядзеў сабе на той алешыне, на якой сядзеў і да стрэлу.

- Справы! - пачухаў дзед патыліцу. - З такіх паляўнічых, як мы, і птушкі смяюцца.

А тут яшчэ некалькі пастушкоў падбегла і ўсё дапытваліся, дзе гэта такі вялікі выбух адбыўся, што аж зямля страсянулася і нешта ў паветры праляцела з вялікім грукатам і вурчаннем.

Паслухалі Міколка з дзедом гэтыя размовы і, панурыўшы плечы, паклыпалі моўчкі дахаты. І каб не Жэўжык, дык зусім упалі б духам нашы слаўныя паляўнічыя. Аж адкуль ні вазьміся з'явіўся сабачка, які ўрачыста нёс у зубах нейкую птушку. Бегаючы па балоце, ён налаўчыўся недзе злавіць дзічыну і не паспеў яшчэ расправіцца з ёй, як напаткаў Міколку з дзедом.

- Ну вось, мы цяпер і не з пустымі рукамі дахаты варочаемся, ёсць і здабытак!

І Міколка адабраў у Жэўжыка яго здабычу. Той адразу ж кінуўся зноў у балота. І не прайшло некалькі хвілін, як ён выбег з другой птушкай у зубах.

Так дапамог Жэўжык нашым паляўнічым папавіць крыху іх паляўнічыя справы. І да таго ўнадзіўся Жэўжык птушак лавіць, што Міколка і дзед кожнага вольнага дня ішлі з ім на луг да ракі альбо на балота і займаліся паляваннем. Ім і стрэльба цяпер непатрэбна была, малы сабачка быў вельмі спрытны на птушыную лоўлю. А слаўныя паляўнічыя прывучылі яго не псаваць здабычу, а цэлай прыносіць у рукі.

Але нядоўга цягнулася такое шчаслівае паляванне. І тут пасцігнула нашых паляўнічых чарговая няўдача. І, сказаць бы, праз каго? Праз матчыных курэй і пеўня. Задумала маці летам курыную гаспадарку развесці і купіла недзе тры курыцы і пеўня. Быў гэты певень крыху недалужны, кульгаў на адну нагу, але гэта не перашкаджала яму быць здольным певуном і кожнае начы гучна выводзіць сваё непераможнае "кука-рэ-эку!".

Уся курыная гаспадарка змяшчалася ў фанернай скрынцы пад вагонам, і маці дужа клапацілася аб тым, каб хто не спакусіўся на яе птушынае багацце. І вось аднаго разу, праз няшчасных гэтых паляўнічых, як казалі маці, птушыная гаспадарка ўраз загінула. Неяк надумалася маці ў сонечны дзень выпусціць курэй са скрынкі, каб яны крыху пабегалі па пяску, паглядзелі белага свету. Выпусціла, пільнавала іх сярод пуцей, але потым на хвіліну адлучылася ў вагон. Як на бяду, тут трапіўся Жэўжык. Набраўшыся вялікага паляўнічага спрыту і, відаць, прыняўшы курэй за нейкіх балотных птушак, ён умомант задушыў трох курэй і, паклаўшы іх на парог вагона, кінуўся як дуж за пеўнем. Той даў лататы. Жэўжык - за ім.

Певень і скокам, а часамі і падскокам імчаў, як віхор, аж пад самае дэпо. Магчыма, і не давялося б Жэўжыку дагнаць курынага ўладыку, мо і ўцёк бы ён ад нашага паляўнічага, але тут, як на бяду, імчаў насустрач пасажырскі цягнік. Толькі пер'е ўзляцела ў паветра - усё, што засталася ад кульгавага певуна, трапіўшага пад паравоз. Ubачыла маці такое няшчасце і за галаву схапілася. Ды, узяўшы ў рукі лапку пеўня - неяк засталася цэлая пад вагонам, - прыйшла з гэтай лапкай у вагон ды тыц ёю дзеду ў самую бараду, а потым, доўга не думаючы, ды гэтай самай лапкай Міколку па патыліцы.

- Праз вас певень загінуў!

Міколка з дзедом, не кідаючыся дужа ў спрэчку, адразу ж падаліся вон з вагона, далей ад разгневанай маці.

- Уцякайма, пакуль не позна. А то можа быць горай!

Але больш за ўсіх дасталася лепшаму памочніку нашых паляўнічых, заядламу "ганчаку" Жэўжыку. Злавіла яго маці і адразу панесла да таварнага цягніка, што стаяў на станцыі. Там адчыніла дзверы ў адным з пустых вагонаў і, загнаўшы туды Жэўжыка, зачыніла дзверы. А праз якую хвіліну цягнік пайшоў. Так і паехаў без білета Жэўжык, найлепшы дружка нашых паляўнічых, да суседняй станцыі з таварным цягніком. А мо і не да суседняй, мо куды і далей. Хіба прасочыш за таварным вагонам, куды ён ідзе, дзе ён спыніцца пад пагрузку.

З ад'ездам Жэўжыка спыніліся паляўнічыя справы Міколкі з дзедом, бо не з голымі ж рукамі на качку ісці. І доўга яшчэ памінала маці іх паляўнічыя ўдачы і сваю трагічна загінуўшую курыную гаспадарку. І толькі бацька пасмейваўся:

- А ўсё ж трапна выйшла. Каб не займаўся дзед з Міколкам паляваннем, то не давялося б нам курацінкі паспытаць!

Дзед і Міколка лічылі пры гэтым за лепшае памаўчаць, каб не вярэдзіць матчыны раны і залішне не выклікаць яе гневу.

Міколкавы непаразуменні з Богам

Дужа багата было непрыемнасцей у Міколкі з-за Бога. Ніяк не мог зразумець ён, што гэта за такая таемная асоба, якой баяцца людзі, якой баіцца маці. Нават дзед - на што ўжо храбры чалавек - і той, калі прыставаў да яго Міколка з распытамі пра Бога, адмахваўся рукой і шэптам казаў:

- Адчапіся, унуча, з гэтым сваім Богам. Ці я вучоны чалавек, каб ведаць, што гэта такое за стварэнне... А калі маці цябе маліцца прымушае, дык ты і памаліся, язык жа ў цябе не адваліцца... А не захочаш маліцца, то, вядома, маці дасць табе пытлю.

А пытлю маці давала часта. Як толькі падымаўся Міколка з ложка, то маці тут як тут:

- Ану, становіся "Ойча наш" чытаць! Кажы ўслед за мной: "Ойча наш, іжа ясі на небях..."

Стаіць Міколка, на абраз глядзіць, у маці пытаецца:

- А што такое "ясі на небях"?

Маці ад нечаканасці не ведае, што рабіць. Дужа яна ведае, што такое "ясі". Нерашуча адказвае:

- То ясі... Бачыш, мы ямо, скажам, хлеб, і Ойча наш - Бог таксама, мусіць, есць, бо далей і гаворыцца пра хлеб насушны...

А дзед моўчкі збоку слухае матчыны тлумачэнні, ды не сцерпіць і ў бараду сваю: хе-хе-хе.

Зірне на яго грозна маці, дзед адразу як шоўкавы, сядзіць, не варухнецца.

А маці далей дыктую:

- Хлеб наш насушны даждзь нам днесь...

А Міколка зноў пытае:

- А чаму толькі насушны, а калі я, скажам, пірага хачу ці абаранка?

Не сцерпіць тут дзед, падказвае: "З макам", а сам хуценька падаецца за дзверы, убачыўшы, што маці грозна пазірае на качарэжку каля печы.

А Міколка зноў са сваімі распытамі:

- А ці любіць Бог "зайцаў хлеб"?

Замест адказу матчыны пальцы даволі блізка знаёмяцца з Міколкавым вухам, і яно пачынае гарэць і чырванець, як той семафор за стрэлкамі. А маці прыгаворвае:

- Гэта табе за "зайцаў хлеб"! А гэта табе за непаслушэнства перад Богам. А гэта табе... бязбожнік ты гэтакі... Кажы цяпер "Багародзіцу"!

Маўчыць Міколка, насупіўшыся.

- Кажы: "Багародзіца Дзева, радуйся, благодатная..."

- Дужа яна ўзрадавалася б, твая благодатная, калі б яе так за вуха пацягалі... - мармыча Міколка пад нос.

- Што ты вярзеш там, неслух! - гневаецца маці. - Ну, пачынай!

- Не буду...

- Кажы адразу!..

- Не буду... - упарта стаіць на сваім Міколка і скоса пазірае, як матка развязвае матузы ад фартуха, становячыся бліжэй да дзвярэй, каб адрэзаць Міколку ўсякі шлях да адступлення. Калі заўважае Міколка, што развязваецца апошні вузел і матузавая пагроза набывае яўную небяспеку, ён маланкай кідаецца пад тапчан, наганяючы страху на спаўшага там ката. Той стралой імчыць да дзвярэй, збіваючы з ног Міколкаву маці.

- Пастой жа, я цябе ўчастую, пазнаеш ты ў мяне Багародзіцу!

- А няхай яна згарыць, твая Багародзіца! - лямантуе пад тапчаном Міколка, забіраючыся ў самы куток за розныя скрынкі, клумкі з лахманамі.

- Пастой жа, паспытаеш ты ў мяне благадаці... - рашуча бярэцца маці за качаргу, і пачынаецца, як кажа дзед, баталія-вайна. Праўда, выпараць Міколку з-пад тапчана - не такая-то лёгкая справа. Ды і дзед прыходзіць на дапамогу Міколку. Ён асцярожна падыходзіць да дзвярэй і пачынае ўшчуваць маці:

- Ты пасаромелася б людзей, кабета. На роднае дзіця з ражном перці... Ды Бога пабаялася б, ён жа ўсё бача... - і дзед урачыста падымае руку ўгару, нібы хоча паказаць ёй Бога на небе. Усё гэта ён робіць, каб адцягнуць матчыну ўвагу ад Міколкавых тапчаноў. Маці мімаволі глядзіць угару. Там ляціць звычайная варона. Пакуль маці прыглядаецца да яе, Міколка паспявае вылезці з-пад тапчаноў і праслізнуць у дзверы пад самымі матчынымі рукамі. Тая толькі паспявае войкнуць - лаві цяпер бязбожніка ў чыстым полі. Усё гэта хітрыкі дзеда, і маці добра разумее яго палітыку. Але што ты з гэтым дзедам зробіш, не ганяцца ж за ім з качаргой, за гэтым старым бязбожнікам.

А дзед ужо ідзе з Міколкам да дэпо і павучае ўнука:

- Ты, браце, заўсёды, калі туга табе давядзецца з Багародзіцай, дык імчы ў дэпо. У нас, браце, багі не ў пашане, ураз ім крылі абскубуць.

І сапраўды, хоць і віселі ў дэпо сям-там абразы, але не бачыў Міколка, каб дужа маліліся перад імі, шапкі скідалі. Усё больш завіхаліся ля паравозаў, ля паравозных колаў, кляпалі паравозныя печы, расточвалі цыліндры. І такі грукат стаяў там, што любы Бог, як думаў Міколка, адразу павінен быў аглухнуць. А якая пашана ім, глухім. Вісяць вось на сценах, копаці набіраюцца. І не дзіва, што дэпоўцы не паважаюць багоў. Вось і Міколкаў бацька, калі надакучала маці яму сваімі жалобамі на сынава бязбожніцтва, звычайна агрызаўся:

- А кінь ты са сваім дурным Богам!

Дзівіўся тады Міколка: у маці Бог разумны, у бацькі ж ён выходзіць дурным. Каму ж верыць? Відаць, бацьку, бо той усё ведае, той свет аб'ехаў на паравозе. І ўсё большае непавагі набіраўся Міколка да багоў, хоць і цярэў за гэта не раз вялікія непрыемнасці. І не толькі ад маткі, але асабліва ў школе, куды давялося яму ў хуткім часе патрапіць. Тут адразу ўткнуўся ён у дыскусію з папам, не ведаючы спачатку, што такія дыскусіі заўсёды канчаюцца для вучняў вельмі кепска. Поп, заўважыўшы новага вучня, адразу спытаў Міколку:

- Хто ты такі?

- Міколка... - крыху нерашуча адказаў ён.

- Дурань! - накінуўся чамусьці поп. - Перш за ўсё ты раб Божы...

- Ну, гэта ўжо хлусня, усё роўна, што ў дзеда пра туркаў, - набраўся смеласці Міколка. - А мы не рабы божыя, а рабочыя-дэпоўцы...

Чуў Міколка пра рабочых, а пра нейкіх рабоў яму чуць не даводзілася. Тут і ўсхадзіўся поп.

- Хто, хто? - перапытаў ён, набіраючыся злосці, і ўжо запусціў свае пальцы ў Міколкаў віхор.

- Паравознікі мы, во хто мы... - пераказаў яшчэ раз Міколка, горка плачучы, бо поп не на жарты ўзяўся за яго чуб.

А другі раз такая дыскусія закончылася яшчэ горш для Міколкі. Расказваў поп, як Бог займаўся будаўніцтвам, як будаваў і стварыў свет, неба, зямлю, расліны і жывёлу і як урэшце ён чалавека стварыў, Адама, а з яго рабрыны жонку гэтаму чалавеку, Еву. Слухаў, слухаў Міколка ды - у рогат. Так і пусціўся ў смехі, аж да скамейкі прысядае. Раз'ярыўся поп, наступае грозна на Міколку:

- Ты чаго, ірад, з Богага слова смяешся?

А Міколка не сціхае, рагоча, заліваецца. І як не смяецца яму. Узгадаў ён пра Адама і Еву. Не пра тых, з якімі Бог займаўся, а пра самых звычайных. Пра стрэлачніка Адама і прыбіральшчыцу Еву, якая дэпо падмятала. Худзюшчыя абодва, толькі рэбры ды косці. А "буржуй" вунь тоўсты-тоўсты, ледзь у дзверы пралазіць, калі ходзіць па складу. А поп ужо за вуха Міколкава ўзяўся:

- Кінь смяецца, кажу!

- То як жа кінуць, калі смешна... Калі Адам і Ева ў нас такія хударлявыя, што Богу і клопату не было з імі, ці доўга іх стварыць... А вось як гэта Бог "буржуя" стварыў, няйначай тры дні пацеў.

- Якога "буржуя"? - вытарашчыў поп вочы.

- Ды нашага, што складам пры дэпо і нашымі вагонамі, дзе мы жывём, загадвае... Такі ж таўшчэзны. І злосны, гад, як прыйдзе, дык усё лаецца.

Поп учапіўся, як абцугамі, за вуха і пацёг Міколку ў кут на калені.

- Станавіся тут і не варушыся! - і як бразне Міколку аб падлогу, у таго аж іскры пасыпаліся з вачэй.
- А ты не біся, чорт кудлаты! - не сцярпеў тут Міколка ды як хопіць зубамі за папоўскую руку, той аж падскочыў на месцы.

І чаго-чаго не было тут пасля. Даўся ў знак Міколку гэты "буржуй". Пацярпеў і чуб, і вушы, і калені, хапіла яшчэ і па патыліцы. А ў дадатак да ўсяго загадалі бацьку паклікаць у школу. І доўга ўпрошваў бацька папа, каб не злаваў ён дужа на дзіця, якое нічога не разумее і вярзе часам тое, у чым само добра не разбіраецца. І калі ішлі са школы, бацька ўгаворваў Міколку:

- Ты ўсё ж дужа не задзірайся з папом... Вось выганяць са школы, дык будзе зусім дрэнна і будзеш зусім ты цёмным чалавекам. А што ён, поп гэты, гаворыць там, дык ты слухай і маўчы, ліха з ім.

- Калі ж гэты "буржуй" дужа смешны... Каб Бог ды стварыў яго.

І рашыў Міколка адпомсціць калі-небудзь "буржую" за ўсе непрыемнасці, панесеныя праз яго. А тут яшчэ і прычыны былі новыя. Ужо даўно працякаў дах, прагнілі некаторыя дошкі ў вагоне. І колькі ні прасіў бацька "буржуя", каб той загадаў дах пафарбаваць ды вагон падправіць, "буржуй" заўсёды аднекваўся ды лаяўся яшчэ:

- Набярэшся тут на вас на ўсіх фарбы, калі на паравозы ды на вагоны не хапае...

Адмаўляў.

А зрабіць ён быў павінен. І ведалі ўсе, што крадзе гэты загадчык усё са склада, прэ цэлыя бочкі - аліву, фарбу, скрынкі цвікоў, шкло, жалеза, што ні трапіць пад руку. Збывае потым, прадае гандлярам. Затое і дом, які будаваў сабе за крадзеныя грошы, - палац цэлы. Дзе ж ты тут дапросішся ў яго?!

- Узяў бы я яго ды з пузам у бочку, у бочку з мазутай ці з фарбай... Ведаў бы тады ён.

А што ён ведаў, Міколка і сам добра не разумеў.

Але ў хуткім часе Міколка сапраўды адпомсціў "буржую". І хоць помста была і нядужа вялікай, але давлялося ўсё ж "буржую" перажыць некалькі непрыемных хвілін. Было гэта тады, калі "буржуй" скончыў будаваць свой дом. Дом быў яшчэ не агароджаны, стаялі толькі некалькі сарайчыкаў з рознымі матэрыяламі, і, як падгледзеў Міколка з групай сваіх дружбакоў, былі там і бочкі з фарбай. З прычыны завяршэння будаўніцтва дома гаспадар наладзіў урачысты баль, склікаў шмат гасцей. Тут быў і начальнік дэпо, і некаторае дарожнае начальства, усе вялікія шышкі на чыгунцы. Госці весяліліся ў невялікім садку, выпівалі, закусвалі. Тут жа круціўся ля стала і вялікі пушысты кот, любімец "буржуя". Міколкава кампанія доўга завіхалася ля садка, пакуль ім не ўдалося заманіць ката да сябе і злавіць яго.

А злавіўшы, усе забраліся ў адзін сарай і наладзілі кату хрышчэнне ў бочцы з вадкай зялёнай фарбай, якой фарбуюць звычайна пасажырскія вагоны. Акунуўшы ката разы са два ў бочцы так, што з яго цякла з усіх бакоў фарба, Міколкава кампанія задала лататы і, схваўшыся за садком, назірала, што будзе рабіць кот. Той адразу ж кінуўся да гасцей і, не доўга думаючы, скочыў на калені да свайго гаспадара і пачаў атрасацца ад мокрае фарбы. "Буржуй" не заўважыў спачатку нічога, усё гаварыў нешта з гасцямі. Але потым да Міколкавай кампаніі данёсся выбух рогату: то смяліся госці над катовымі ўчынкамі. Увесь летні касцюм гаспадара быў канчаткова сапсуты.

Тады Міколкава кампанія крыкнула на ўвесь голас: "Крадзеная, крадзеная!" і ў адзін міг кінулася наўцёкі. Што было далей з "буржуем", Міколка не ведаў. Але быў вельмі задаволены - хоць чым-небудзь ды адпомсціў ненавіснаму чалавеку.

- Будзе ведаць, як фарбы шкадаваць нашым людзям...

Царскія арлы

Акрамя непрыемнасцей праз Бога, меў іх Міколка і праз цара. Чуў ён пра яго і дома і ў школе. У школе нават спецыяльнай малітве вучылі, дзе гаварылася аб тым, каб дапамог Бог яго імператарскай вялікасці, каб захаваў яго жыццё і даў перамогу над супастатамі.

"Вось гэта дык асоба, калі ўсе моляцца аб ёй", - думаў Міколка. Дома ён распытваў дзеда, хто такі цар.

- Ого! Цар - гэта, браце мой, цар, а не абы-што... - адказваў дзед. Ён табе сядзе вячэру спраўляць, а навокал тысячу слуг... Не менш! Адзін каўбасу падае, другі - гарэлку, трэці - селядца, чацвёрты, браце мой, салонья агуркі прэ.

- А пяты? - пытае Міколка.

- Пяты? Ну і пяты мае якую-небудзь справу, скажам, блінцы падае, дранікі або капусту тушаную... - прыпамінаў дзед стравы, каб даць абавязак для кожнага слугі.

- А ці есць цар прэжаны гарох? - пытаўся Міколка пра свой найлепшы прысмак.

Дзед доўга чухаў патыліцу, не ведаючы, як адказаць. Але потым, каб падтрымаць свой аўтарытэт, рашуча казаў:

- А што ж ты думаеш! Магчыма, есць... Ён, браце, усё можа... Захоча гароху - з'есць гароху, захоча смятаны - яму падаюць смятану... Яшчэ толькі ў думках у яго пра смятану, а тут ужо слуга перад ім з гладышом смятаны, хоць адбаўляй... Але, як мне здаецца, цару і без гароху добра жывецца... Гарох жа не панская яда.

Тады ўжо Міколка кідаўся ў спрэчку з дзедам:

- Не можа быць, каб гароху не еў! Няма нічога на свеце смачнейшага, як гарох. А цар, відаць, не дурны.

- Вядома, не дурны... Ён, браце, і хітры, усё ведае, хто дзе жыве і што думае. Вось і пра нас з табой ён ведае. Сядзіць дзе-небудзь у Пецярбургу на троне, на карту зірне, бачыць - станцыя наша... І адразу ў думках у яго: "Ага! А ў мяне там стары герой турэцкай вайны Астап жыве з унукам Міколкам, а паказаць іх мне перад мае царскія вочы!" І што ты думаеш! Ён усё можа. Захоча пакараць, адразу і скажа: "Ану, падайце мне сюды Міколку, я яго жыцця рашу за непаслушэнства!" І чык-чырык - няма галавы ў Міколкі... А захоча памілаваць, скажа: "А што табе, Міколка, даць - залатыя палацы ці цудакамень самацвет?"

- Мне палацы залатыя непатрэбны... - уздыхае Міколка. - От бы далі нам, дзеду, невялічку хату, каб табе на падлозе не спаць ды зімой нам усім не прастуджвацца...

- Бачыш, куды ты хапіў! Невялічку хату - гэта, браце, для цара цяжэй, чым залатыя палацы... Не любіць цар такой драбязой займацца.

Міколка ўздыхаў, не згаджаўся з такімі парадкамі.

Так гаварылі часта паміж сабой дзед з унукам. Міколка і ў бацькі пытаўся пра цара і пра гарох прэжаны.

Бацька пасмейваўся, на дзедзі міргаў:

- Ты яго, Міколка, слухай, ён табе казак нагаворыць, усё роўна як пра турэцкую вайну. Цар народ кулямі частуе, вась пра які гарох ён дбае...

Кулі і гарох - незразумела гэта крыху для Міколкі. Распытаў бы яшчэ пра цара ў бацькі, але той не асабліва паважае такія гутаркі.

- Адчапіся ты з царамі сваімі... Трутні яны, крывасмокі на нашым целе.

- Як буржуі?

- Ну, вась... Цар над усімі буржуямі буржуй, вась хто такі цар...

Не шкодзіла б яшчэ каго распытаць пра цара, але няма ў каго. Не ў папа ж таго ў школе. Можа выйсці горай Адама і Евы...

А неўзабаве давялося Міколку з царом пазнаёміцца, ды яшчэ як! Так пазнаў цара, што потым і другім не раіў.

Аднае раніцы панесліся па вагонах чуткі, што заўтра цар будзе па чыгунцы ехаць. І сапраўды, яшчэ ўвечары ў вагон да Міколкі ўваліліся салдаты і пара жандараў. І так па ўсіх вагонах пасёлка. Бацьку і дзеду далі спецыяльныя бляшкі, каб павесілі на грудзі замест прапускоў. Гэта каб кожны бачыў, што яны служаць на дарозе, і не затрымліваў на пуцях. І вельмі строга загадалі, каб не хадзілі, аднак, без патрэбы па пуцях і каб ні кроку не рабілі на станцыю. Ды загадалі яшчэ навокал вагона жоўтага пяску насыпаць. А маці цэлы экзамен учынілі, загадалі ёй вагон звонку адмыць і новымі хусткамі дзверы і вокны завесіць, каб не бачыў цар лахманоў гэтых тухлых, не псаваў бы настрою. І каб самі ля вокнаў не стаялі, іначай "страляць будзем".

- Ды глядзі, галадранца гэтага за дзверы не выпушчай, убача цар - у Сібір тады запяком! - гэта ўжо ў дачыненні да Міколкі.

"Відаць, пабойваецца мяне цар, калі зірнуць на мяне баіцца..." падумаў Міколка, але змоўк, не сказаў нічога.

І як прачнуўся Міколка, так і пільнаваўся акна, а ці скоро царскі цягнік пойдзе. Бачыў ён, як завіхаліся на пуцях рабочыя, якіх падганялі жандары. Рабочыя падчышчалі і падмяталі пуці, замыкалі стрэлкі і наглуха забівалі іх кастылямі. Гэта для таго, каб царскі цягнік не павярнуў на другую дарогу і каб ніхто не мог павярнуць стрэлку не туды, куды трэба. І ўвесь таварны і пасажырскі рух спыніўся. Таварныя цягнікі стаялі ў тупіках, а пасажырскі як стаў на трэцім пуці, так і не пайшоў далей. А ўсіх пасажыраў выгналі з вагонаў і пазаганялі на станцыю. Відаць, таксама, каб цар не ўбачыў...

Міколка назіраў за пераездам цераз чыгунку. Там таксама ішла работа. Салдаты і жандары не давалі нікому пераязджаць цераз чыгунку і заганялі ўсіх - і конных і пешых - далей ад чыгункі ў лагчыну. Наогул, у гэты дзень было багата работы жандарам і салдатам. І колькі ж іх нагналі! Паабапал усёй дарогі было поўна іх, усё ганяліся за людзьмі, адганялі іх ад чыгункі.

Вось урэшце паказаўся і цягнік. Ён хутка прайшоў праз станцыю. Усе вокны былі завешаны фіранкамі. І як ні прыглядаўся Міколка, ён нічога не ўбачыў. І толькі ён сабраўся ўжо выйсці з вагона, калі прайшоў цягнік, як яго за руку схопіў салдат.

- Ты куды, падшывалец, назад!

Аказалася, што прайшоў толькі цягнік з царскімі генераламі і слугамі і хадзіць па пуцях яшчэ не дазвалялася. Праз якія паўгадзіны паказаўся і царскі цягнік. Вялі яго аж два паравозы, і на прырэдным быў вялікі двухгаловы арал. Усё роўна як той, што быў намалюваны на Міколкавым вагоне над надпісам: "40 человек, 8 лошадей". Але гэты арал быў надзвычай вялікі і бліскучы, аж заглядзеўся на яго Міколка, на якую хвіліну і пра цара забыўся. Вагоны ў цягніку былі надзвычай прыгожыя, усё з шырокімі вокнамі, бліскучымі, як люстэркі. Цягнік ішоў вельмі марудна на стрэлках, нібы воз які з малаком ці з гаршкамі. Міколка пільна прыглядаўся да акон, каб угледзець цара ці хаця царанят. Але дзе ты ўбачыш на такой адлегласці. А цягнік усё ішоў ціха, паволі. І тады, не доўга думаючы, кінуўся Міколка маланкай да цягніка, каб спрытней разгледзець усё. Ён ужо набліжаўся да вагонаў, як за ім пабеглі аж два жандары і крычалі так, што не чутна было стуку вагонаў:

- Стой! Стой! Стреляць будзем...

Міколка бачыў, як заварушыліся фіранкі на вокнах вагонаў і нечыя палахлівыя твары схаваліся за імі. І, каб не папасціся ў лапы жандараў, Міколка як дуж сігануў на падножку вагона і кінуўся далей, у тамбур.

"Пад'еду, - думаў, - за станцыю, а там і саскочу ля семафора..."

Толькі ён падумаў гэта, як яго і схопілі за рукі ў вагоне двое салдат-вартавых, што стаялі непрыкмечаныя ім каля выхаду. А нейкі сівы-сівы, увесь у золаце, у медалях, у звёздах ды ў блішчастых эпалетах, наставіў на Міколку пісталет і, трасучыся і адступаючы назад, крычаў не сваім голасам:

- Стой! Стой! Рукі ўгару!

А дзе ты падымеш гэтыя рукі, калі іх сціснулі так, што косці занялі.

- Не варушыся, застралю! - не сунімаўся стары. - Звязаць злачынца, абшукаць, адабраць зброю!

Моцна скруцілі Міколку рукі назад, аж уеліся рамяні ў цела. Павалілі Міколку на падлогу, абшукваць пачалі. Але што ты там знойдзеш у Міколкавых кішэнях. Высыпалася з іх штук з дваццаць розных гузікаў, дзве невялічкія гайкі, пара цвікоў, кавалачак каляровага шкла, драбок цукру, што ўзяў у дзеда, ды кавалак "зайцавага хлеба".

Сівы генерал, а можа, міністр - не было асабліва часу Міколку даведацца дасканала пра ўсё, - трымаючы над Міколкам пісталет, другой рукой у пальчатцы асцярожна дакрануўся да гузікаў, да цвікоў. Ён нібы баяўся, што гэтыя гузікі ўзарвуцца адразу і разнясуць на мэтлахі ўвесь царскі цягнік.

- Што гэта? - грозна спытаў ён Міколку, паказваючы на гузікі.

- Гузікі... Вось гэта пара ад штаноў дзеда Астапа, а гэта...

- Маўчаць! - і так грозна крыкнуў сівы, што ў Міколкі і дух заняло. А гэта што? - і сівы асцярожна дакрануўся пальцам да хлеба.

- "Зайцаў хлеб"... - ледзь прашаптаў ад страху Міколка, адчуваючы сябе ні жывым ні мёртвым пад грозным пісталетам.

- Панюхаць! - скамандаваў салдатам сівы.

Тыя добра панюхалі па чарзе, паклалі назад і грывнулі ў адказ, як па камандзе:

- Хлеб, ваша сіяцельства!

Сівы недаверліва паглядзеў на хлеб, дакрануўся да яго яшчэ раз пальцам і, наморшчыўшы нос, загадаў:

- Пакласці ўсё назад у кішэні злачынца. А яго прывесці ка мне на допыт...

І вось стаіць Міколка перад генералам, а можа, перад міністрам, і ўспамінае дзеда. Эх! Хутчэй бы да яго, да бацькі, да маці. А цягнік ідзе. Толькі чуваць, як пастукваюць колы: цік-так-так, цік-так-так... Праз завешанае акно нічога не было відаць. Абапал Міколкі стаяць два салдаты, трымаюць яго за рукі. Генерал пытае суро́ва:

- Дык чаго ж ты скочыў у вагон?

- Убачыць хацеў... - выпаліў адразу Міколка. Ён ужо смеласці пачаў набірацца, узгадаўшы, як храбра лавіў ён рака ў дзедавай барадзе. Дый баяцца ён кінуў гэтага сівога, які, бачыш ты, не разумее, што такое гузікі і што такое "зайцаў хлеб". Дый баіцца, відаць, яго гэты сівы. Не стаў бы звязваць Міколку, пісталетам яму пагражаць.

- Каго ж ты ўбачыць хацеў?

- Цара! З царом хацеў пазнаёміцца...

- Ах жа ты рыштант! - аж пачырванеў тут ад злосці сівы і ад злосці той бараду сваю торгаў. - Ладна, я пакажу табе цара, добра пакажу, каб ніколі не забыўся ты на гэта знаёмства...

На суседняй станцыі, дзе спыніўся на хвіліну цягнік - паравоз дровы браў, - з'явілася ў вагон цэлая група жандараў і ўзяла з сабою Міколку. На станцыі яны доўга распыталі яго: хто ён, адкуль, чый сын. Доўга званілі па тэлефоне на Міколкаву станцыю і ўрэшце запыталі:

- Дык хочаш цара ўбачыць?

- Не трэба цяпер мне вашага цара, мне б дзеда хутчэй ці бацьку...

- Не... Чаму ж... мы пакажам... Загадана паказаць табе як след.

І так паказалі цара Міколку, што ён і цяпер не любіць асабліва ўспамінаць аб гэтым. І плачу было тут, і слёз, і рову. Так спаласавалі хлопца папругамі, што месца жывога не пакінулі. А адзін усё банькай ад папругі стараўся.

Ледзь жывым вярнулі Міколку на родную яму станцыю, куды накіравалі яго таварным цягніком, даручыўшы галоўнаму кандуктару. А на роднай станцыі ён патрапіў яшчэ ў рукі свайго жандара. Той наверх усыпаў, прыгаворваючы:

- Гэта табе за замах на свяшчэнную асобу гасудара-імператара. Гэта за гузікі ад штаноў дзеда Астапа, якімі абразіў ты яго сіяцельства, вялікага князя... Гэта табе за вялікія непрыемнасці мне, што парушыў ты, супастат, наладжаны мною парадак на станцыі...

Хацеў Міколка ў зубы даць жандару, усё намацваў свае гайкі ў кішэні. Але не хапала сілы, так быў збіты. Ледзь жывога вярнулі яго ў вагон да дзеда, да маці, да бацькі. Ахнулі яны, жажнуліся. Раздзелі Міколку, цёплай вадой пабоі змачылі. Дзед прыгледзеўся, збялеў аж:

- Глядзіце-ка, па ўсяму целу нібы царскія арлы павыбівалі, няйначай хто казённай банькай стараўся...

А назаўтра дзед, узброіўшыся сукаватым кіем, пайшоў на станцыю і, напаткаўшы жандара, збіў яго на горкае яблыка. Патрушчыў і шаблю і пісталет паламаў. І хоць уся станцыя і ўсё дэпо падтрымалі голасна дзеда пры гэтай баталіі, аднак на другі дзень арыштавалі дзеда і пасадзілі ў турму. Праўда, праз месяц які выпусцілі дзеда, з прычыны яго старасці, на волю, але са службы ў дэпо прагналі як "небяспечнага злачынца". Дзед спрабаваў пахваліцца крыху, што таму выпусцілі яго з турмы, што ён герой, што ў яго два медалі за турэцкую вайну. Бацька слухаў гэтую пахвальбу ды папракаў дзеда:

- Кінуў бы ты, стары, свае турэцкія байкі. Герой! Не нам з табой пакуль што ў героях хадзіць, і медалі веку ў цябе ўварвалі... Аздаў бы лепш малому на цацкі, чымся вешаць гэтыя бразджолкі на грудзі...

Маўчаў дзед, не адказваў нічога. Але, відаць, згаджаўся з сынам. І, відаць, галоўная прычына гэтай згоды была ў царскіх арлах, што павыбівалі жандары на Міколкавым целе.

Так пазнаёміўся Міколка з царом.

Так пазнаў яго.

Цяжкія гадзіны

Некаторым можа паказацца, што Міколку заўсёды жылося весела і бесклапотна: то ракаў ён ловіць, то з дзедам на паляванне ходзіць, то ласуецца "зайцавым хлебам", то ўрэшце з "імператарскім вялічствам" знаёміцца, самога Мікалая Другога хоча за руку паціснуць. Але гэта толькі так здаецца.

Мала было вясёлага ў Міколкавым жыцці. Усю зіму мерзлі ў халодным і цесным вагоне, марачы аб цёплых летніх днях. У дадатак да холаду даймаў і голад, асабліва калі пачалася вайна. А тут і бяда насцігла Міколкава сям'ю. Неяк аднае ночы ўвалілася ў вагон цэлая група жандараў. Пабудзілі ўсіх. Шукалі нечага, нават дзед паднялі з падлогі і ператрэслі мяшок з саломай, на якім спаў дзед.

Дзед стаяў пануры, злосны, з жандарамі лаяўся:

- Што вы шукаеце тут, чаго не палажылі?

Адзін з іх, той самы, якога пабіў некалі дзед на станцыі, штурхануў яго ў грудзі:

- Адыдзі, стары пёс!

Дзед не мог сцярпець такой знявагі і адразу захадзіўся ля свае скрынкі, усё мармычучы сабе пад нос:

- Я табе пакажу, хто пёс... Я стары царскі служака, я царскія ўзнагароды маю... я...

- Кінь, стары, свае штукі... Ведаю, хочаш ты свае медалі паказаць ім... - спыніў дзед бацька. - Непатрэбны ім твае царскія бляшанкі... у іх вунь у саміх поўныя грудзі бляшанак гэтых. Адна толькі розніца, што ты сваёй крывёй медалі набыў, а яны набываюць медалі нашай крывёй... Глядзі вось за ўнукам добра, дзед, гадуў яго.

Нічога не знайшлі жандары, але бацьку забралі, не спыталі Міколку. А за што? Ці бацька ўкраў што, ці забіў каго? Здаецца ж, нічога такога з бацькам не здарылася. А вось узялі і ў турму пасадзілі, як апошняга злодзея.

А на другі дзень раніцай з'явіўся той самы станцыённы жандар і, раскрыўшы дзверы, закамандаваў:

- Ану, выкідвайцеся з вагона, каб і паху вашага тут не было!

Маці спачатку нічога не зразумела, запытала толькі:

- Як гэта выкідвайцеся?

- А так! - сказаў абыякава жандар і, ухапіўшы вісеўшае на сцяне дзедава паліто, выкінуў яго з вагона.

- А як жа жыць? - спытала яшчэ раз маці, нічога не разумеючы з таго, што гаварыў жандар. Той нічога не адказваў, а толькі выкідваў па чарзе невялікія набыткі Міколкавай сям'і. Дзед узяўся быў за адломленую ножку тапчана, каб кінуцца на жандара, але Міколка заўважыў, як адсцёгвае жандар кабуру рэвальвера, і кінуўся к дзеду, павіс у яго на руцэ, крычучы на ўвесь вагон:

- Не трэба, дзеду, не трэба... Гэты сабака і забіць можа цябе...

- Вон, шчанюк! - і жандар, схапіўшы Міколку за плечы, адштурхнуў яго за дзверы.

Маці сядзела ў вагоне, безуважная да ўсяго. Толькі слёзы каціліся адна за адной ды словы адны і тыя чуліся з яе вуснаў:

- Як жа нам далей жыць? Што ж гэта за бяда такая...

- А гэта ўжо не мая справа... Мне-то што! - пасмейваўся жандар і не кідаў сваёй работы.

Да вагона пазбіраліся людзі: жанчыны з вагоннага пасёлка, некаторыя рабочыя з дэпо. Спачатку гаварылі ціха паміж сабой, сумна ківалі галовамі, спачувалі Міколкавай сям'і. Потым пачалі гаварыць гучней і гучней, і хутка каля вагона чуліся ўжо крыкі, пагрозы, гучная лаянка, некаторыя спрабавалі ўгаворваць жандара:

- Што ты робіш, чалавеча, на зіму людзей выганяючы на холад? Сягоння іх, а заўтра нас выганяць будзеш?

- Адыдзі, а то ўраз і цябе арыштую... - агрызаўся жандар, накладваючы пячатку на дзверы пустога вагона.

- Знайшлі ў кім совесць шукаць! Ці была яна калі ў сабакі... гаварылі адны. А другія ўжо грозна наступалі на жандара. Яны былі гатовы ўзяць яго, разарваць на кавалкі, умяшаць у брудную прамазучаную зямлю.

Тады падняўся дзед, які сядзеў увесь час на разбітым тапчане і сумна пазіраў на народ. Дзед рашуча ступіў уперад, загаварыў:

- Кінець, людцы, гэтага сабаку... Не ў ім жа справа... Не выганіць ён мяне сягоння, дык заўтра іх дваццаць знойдзеца, усё роўна выкураць. А вы толькі непрыемнасці можаце набыць сабе. Ёсць вышэй за іх людзі, яны разумеюць чалавечую справядлівасць. Калі сына забралі гэтыя сабакі, дык гэта ж непаразуменне. Тыя, што вышэй, тыя ўсё разбяруць, тыя ўбачаць, хто правы і хто вінаваты... А вы разыходзьцеся, людцы, па хатах.

Дзед верыў яшчэ ў нейкую вышэйшую справядлівасць, верыў крыху ў цара.

- Не можа быць, каб ён дапускаў такія непарадкі, калі чалавека за нівошта садзяць у турму.

Прадаўшы сёе-тое з манаткаў і надзеўшы свае медалі, ездзіў ён да вышэйшага жандарскага начальства хадайнічаць аб сыне. Але прыехаў вельмі пахмуры і расчараваны. Здзеў медалі свае, Міколку кінуў:

- На, унучак, хавай са сваімі гузікамі - бліскучыя цацкі будуць...

І, дастаўшы з кішэні паперу, чытаў яе Міколкавай мацеры. То быў прысуд над бацькам Міколкі. Па "загаду яго імператарскай вялікасці" быў засуджаны Міколкаў бацька на дзесяць год катаргі.

- "Яго імператарскай вялікасці"... - мармытаў паціху дзед. - Погань гэта, а не вялікасць... А я думаў...

Шмат аб чым перадумаў дзед. Жылі цяпер у невялічкім хлеўчуку, складзеным са старых шпал. Гэты хляўчук аддаў ім пад жыллё адзін стрэлачнік. Дзед хадзіў кудысьці на работу, ці то пілаваць, ці то складаць дровы. Маці хадзіла таксама на падзённую работу: то мыла чужую бялізну, то падлогі, то прыбірала двары ў багатых дамах. Часта пытаўся Міколка, за што ж пасадзілі бацьку. Але ніхто не мог адказаць яму дакладна і падрабязна. Ведаў толькі, што бацька яго палітычны злачынца, а ў чым гэтае злачынства, ніяк не мог ён толкам дабраць. Хіба ж злачынства ў тым, што ён кіраваў забастоўкай і хацеў, каб рабочым плацілі болей, каб ім лепш жылося? Якое ж у гэтым злачынства, хіба за гэта трэба людзей садзіць за краты?

Худое жыццё настала для Міколкі. Некаму было і "зайцавым хлебам" пачаставаць. Часта яшчэ, учуўшы знаёмы гудок паравоза, кідаўся спрасонку Міколка да маці:

- Стаў самавар, мама, бацька едзе!

Але ставіць самавар не было патрэбы, і маці ўгаворвала Міколку:

- Спі, сыноч, спі... Бацькаў цягнік яшчэ далёка, далёка.

Дні цягнуліся за днямі, шэрыя, нудныя, халодныя. Толькі і было шчасця, калі прыходзілі некаторыя рабочыя, суцяшалі маці і дзеда:

- Не гаруйце, усё пройдзе, усё мінецца, будзе свята калі-небудзь і на нашай вуліцы... Не ўсё ж ім ды ім.

Суцяшалі гэтыя рабочыя, дапамогу аказвалі. То грашыма, то дроў прыстараюцца, то змайструюць печку чыгунную, каб не так даймаў холад. І тады рабіўся весялейшы дзед, жартаваў з Міколкам, падбздэраў яго:

- Не сумуй, унучак, дачакаемся і мы з табою лепшае долі...

Суцяшаў, суцяшаў дзед, але ад цяжкага жыцця захварэў, злэг. Неяк застудзіўся ён на рабоце, прастыў. Ледзь дахаты прыйшоў і злэг, з ложка не падымаўся.

І колькі ні даглядалі за ім маці і Міколка, аслаб зусім дзед, да сябе паклікаў:

- Відаць, трэба мне паміраць... Дык глядзі ж, Міколка, слухайся маці, расці. А ты гадуй хлопца, да працы прывучай... Не было ў нашым родзе людзей, якія б з чужога мазаля жывіліся, кожны здабываў хлеб сваім гарбом...

Заплакаў тут горка Міколка, баючыся расстацца з найлепшым таварышам сваім і з другам-прыцелем.

Але не здаў пазіцыі дзед. Меў здаровую кроў ён. Сяк-так ад хваробы выкачаўся. Толькі надоўга выбыў са строю, і Міколкавы прыгоды надалей доўга абыходзіліся без удзелу дзеда Астапа.

А дні ішлі. І неўзабаве пасля дзедавай хваробы пачалі да Міколкавай сям'і даносіцца чуткі, адна другой дзіўней, адна другой цікавей. Чуткі ішлі па чыгунцы аж з самага Петраграда. Спачатку цьмяныя, невыразныя, нібы вялікі смутак пайшоў у народзе і рабочы люд супроць цара выступае. Хадзілі чуткі, што скоро прыйдзе свабода і буржуйам будзе канец. Буржуйам і прыганятым іх. Чуткі рабіліся ўсё больш яснейшымі, і ўжо ў кожнай хаце гаварылі, што ў Петраградзе пачалася рэвалюцыя.

Неяк аднаго разу вечарам да Міколкавай сям'і зайшоў жандар. Быў ён чамусьці без шаблі і без свае чырвонае шапкі. І голас быў зусім не той. І выгляд зусім не начальніцкі. Зайшоў у хату і, пажадаўшы добрага дня, нечакана пачаў прасіць Міколкаву маці, каб яна забылася на ўсё старое, бо "ці мала чаго ў жыцці бывае, усякіх там непрыемнасцей...".

Узлавалася тут маці, выгнала яго:

- Ідзі, ідзі, сабачае мяса, не жвенькай тут мне, кривасмок...

Нічога не зразумела яна з жандаравай просьбы. Але назаўтра ўсё стала ясным. Калі прагнуўся Міколка, то пачуў у горадзе страляніну. На станцыі было надзвычай весела. Над будынкам вакзала калыхаўся аграмадны чырвоны сцяг. Усюды было поўна людзей, і ўсе былі радасныя, вясёлыя. Не відаць было ні жандара, які вечна тырчаў са сваёй чырвонай шапкай, пахавалася кудысьці начальства ды афіцэры, якіх раней багата было ў праходзіўшых праз станцыю эшалонах. І што зусім здзівіла Міколку - ён смела прайшоў у тую залу, куды раней ніколі не мог папасці нават разам з бацькам. Ніхто не затрымаў яго цяпер. У зале першага класа вісеў на сцяне аграмадны партрэт цара. Вось цяпер гэты партрэт рабочыя дэпо здзіралі са сцяны. Здзіралі з мясам. Ужо зляцелі на падлогу царскія ногі і мундзір, толькі галава пад каронай, учапіўшыся за цвікі, усё яшчэ вісела на сцяне. Вось гэтую галаву і сцягвалі багром рабочыя.

У залу ўбег начальнік станцыі. Ён зірнуў на сцяну, ахнуў і замахавуў рукамі:

- Што вы робіце з партрэтам, вы ўсю сцяну папсавалі!

За начальнікам нехта пагнаўся жартам, а другія ўжо зусім без жартаў параілі начальніку вымятацца:

- А не, дык павесім на царскае месца...

Хутка царская галава з кавалкам рамы і прыстаўшым да яе тынкам з грукатам паляцела ўніз, узняўшы цэлыя клубы пылу, ад якога ўсе пачалі дружна чыхаць.

- Адзіная хаця карысьць з цара - насы прачысцім... - пасмейваліся рабочыя, калі стары прыбіральшчык станцыі змятаў у кучу цара, тынк і ўсякую грязь, каб вынесці яе на сметнік.

- Вось, браце, як цароў скідаюць! - кінуў нехта, смеючыся, Міколку.

За станцыяй яшчэ чуліся стрэлы. То не здаваліся на некаторых вуліцах жандары і гарадавцы. Але стрэлы былі радзей і радзей. Міколка кінуўся ў горад. Па галоўнай вуліцы вялі групу арыштаваных. Тут было некалькі афіцэраў, жандары, кучка гарадавых. Усе яны скоса пазіралі на народ, і злосныя агенчыкі паблісквалі ў іх пахмурых вачах.

- А... фараоны, папаліся, гады! Не век жа вам чужую кроў смактаць! чуліся паасобныя выклікі людзей з тратуараў, з вуліцы.

"Нешта нашага жандара не відаць... Яшчэ ўцячэ куды, гад..." - падумаў Міколка пра жандара са станцыі. Вось бы каго злавіць, вось бы каму даць: за бацьку, за дзеда Астапа, за стары вагон, у якім радзіўся Міколка і з якога выкінуў яго ненавісны гэты чалавек.

І толькі гэта падумаў Міколка, як бачыць ён: стаіць гэты жандар на базары ў кучцы людзей, гаворыць нешта. Толькі аблічча зусім другое і вусы абстрыг, шынель змяніў на паліто, ніякай пры ім шапкі жандарскай, ні шаблі. Стаіць і з людзьмі гаворыць. Цэлая група сялян тут сабралася. Аб цару гавораць, аб свабодзе.

- Нам гэта куды вальгатней цяпер будзе, зямлі прыбавяць... - кажуць некаторыя сяляне.

- Як жа, чакайце зямлі, калі ніякага парадку цяпер не будзе, ніякага закону... - устаўляе сваё слова жандар.

Слова за слова і ўжо цэлую прамову шпарыць жандар. І выходзіць па-ягонаму, што цяпер настала самая дрэнная часіна, што "змушчаюць" народ розныя свавольцы, фабрычныя ды жыды. Як-нікак перашкаджаў ім цар апошнія сокі з мужыка выціскаць.

А цяпер хочуць гэтыя людзі свой парадак устанавіць.

Уздыхаюць сяляне, згаджаюцца, не згаджаюцца. Некаторыя спрачацца кінуліся.

- Што ні кажы, чалавеча, а перамена павінна быць вялікая... Вось каб ведаў ты, колькі нашага брата розныя ўраднікі, стражнікі ды жандары прыціскалі.

- Пра стражнікаў ды жандараў я не кажу... Вядома, гэта сабакі... Але пры чым тут цар, хіба ён ведаў, як народ жыве, усё ад яго скрывалі... - так гаворыць жандар і ў вус не дзьме, нібы ён самы найлепшы, самы працавіты чалавек на свеце.

І ўжо хацелася Міколку крыкнуць на ўвесь голас: "Лавіце яго, вась ён, жандар!" Але пабаяўся крыху. Яшчэ не павераць яму людзі, дык гэты гад, чаго добрага, і пабіць яго надумаецца. І тут заўважыў Міколка, як праз проразь паліто відаць жандарскія сінія штаны. І тады адразу з'явіўся ў Міколкі план, як спрытней узяць ворага.

Падышоў ён да яго, узяўся за полы паліто ды пытаецца:

- Дзядзенька, прадаеш паліто?

Людзі ў смех, а жандар у лаянку:

- Ідзі прэч, падшывалец! - і выказвае яўныя намеры адысціся.

А Міколка ўзяўся за палу, расхіліў яе ды ўжо крычыць на ўвесь базар:

- Вось яны, штаны жандарскія! Лавіце яго!

Заўважылі людзі жандарскую адзежыну, заварушыліся адразу, жандара схапілі.

- Бач ты, гад, а яшчэ добрым чалавекам прыкідваецца! Бач ты яго, царскі абаронца знайшоўся... І форму змяніў, каб не пазналі.

Так злавіў Міколка апошняга жандара са сваёй станцыі і ўрачыста прывёў яго пад канвоем людзей у дэпо. Усе віталі Міколку, віншавалі з перамогай над ворагам:

- Маладзец, хлопец, па бацьку пайшоў! Лаві іх, супастатаў, усюды, дзе толькі ўбачыш!

Так пачалася свабода, рэвалюцыя, і такі ўдзел браў у ёй наш Міколка. А праз колькі дзён у Міколкавай сям'і было вялікае шчасце. Нечакана прыехаў бацька. Ён быў страшэнна худы, зжаўцелы, увесь аброс барадой. Але колькі было радасці ў яго, весялосці. Ён усіх абдымаў, цалаваўся з усімі рабочымі, якія цэлымі гурмамі прыйшлі да яго з дэпо. Рабочыя падкідвалі бацьку ўгору, качалі на руках, звалі да сябе ў госці.

- Цяпер, браткі, не да гасцявання! - жартаваў бацька. - Не доўга і прагасцявацца... Буржуі перапалоханы насмерць, хочуць на свабоду ланцуг накінуць...

Бацька так і зашыўся адразу ў работу. Жыць пераехалі назад, у родны вагон. Прыходзіў зноў той "буржуй", з дэпо, які калісьці знішчыў Міколкаву карцінную галерэю. Ён загадаў пафарбаваць вагон, падправіць дах, змяніць некалькі дошак у падлозе. Ён бегаў навокал бацькі, як на калёсіках, і ўсё пытаў:

- Можа, гэта падправіць, можа, лепшую печачку паставіць?

Бацька моршчыўся нечага, не адказваў. Потым не сцярапаў, крыкнуў:

- Адчапіся ты, чаго прыліп як банны ліст... Нешта раней ты не ліп да нашага брата... Зрабі вась, каб было па-людску.

"Буржуй" хадзіў як на задніх лапках. Гаварыў лісліва:

- Вы ўжо старое не памінайце: што было, таго няма. А мяне вась рабочыя прыціскаюць. Хочуць пад суд аддаць... Нібы я іх прыцясняяў калісьці, нібы за крадзеж дом паставіў і на іхнія капейчыны квапіўся. А вы цяпер вялікі чалавек, паважаны чалавек. Недарэмна рабочыя хочуць за камісара паставіць над участкам... Дык вы ўжо абараніце хаця.

- Вон! - не сцярапаў тут бацька. Ды Міколка падаў жару:

- Ідзі, ідзі, погань буржуйская... Бач, хвост падцяў, калі на лапы наступілі.

"Буржуй" пакінуў вагон.

А жыццё зноў стала вельмі трывожнае. На свабоду спакушаліся тысячы ворагаў. Буржуі не хацелі даваць уладу рабочым, бальшавікам, сярод якіх быў Міколкаў бацька. Часцяком даводзілася яму хавацца, каб не папасціся ў лапы буржуяў, афіцар'я. Але Міколка бачыў, што бальшавікі над усімі маюць перавагу. Усё дэпо ішло за імі, усе рабочыя дбайна ахоўвалі сваіх бальшавікоў ад буржуазнага ўрада Керанскага. Усе ішлі насупроць гэтага ўрада, не выконвалі яго распараджэнняў, псавалі вагоны, паравозы, не давалі іх пад пагрузку войскаў на фронт.

І толькі ў Кастрычніку свабодна ўздыхнулі рабочыя. Улада перайшла канчаткова да іх.

- Цяпер, браце, наша свята! - сказаў бацька Міколку. - Цяпер паравозы нашы, дарогі нашы, дзяржава наша. І каб толькі не ворагі - жыць бы нам ды пажываць, на працу сваю любаватца.

Бацька быў цяпер камісарам цэлага ўчастка дарогі і часта аб'язджаў яго, бываў на розных станцыях. Па старой звычцы ён не ездзіў у вагоне, а падсаджваўся на паравоз якога-небудзь цягніка і так рабіў свае аб'езды, арганізуючы рабочую ўладу на станцыях, па дэпо, па чыгуначных лініях.

А ворагі не хацелі здавацца. Яны збіралі ўсе сілы, каб загубіць рабочую дзяржаву, каб зноў аднавіць стары лад у краіне. Насоўваліся цяжкія дні.

Міколка вызваляе бальшавікоў

Ужо з тыдзень хадзілі чуткі, што набліжаецца нямецкае войска.

Рабочыя дэпо рыхтавалі лепшыя паравозы, каб не пакінуць іх немцам. Міколкаў бацька раіўся з другімі рабочымі, што рабіць: ці ваяваць з немцамі, ці пусціць іх без бою. Але паступілі і пэўныя ўказанні, каб не адкрыць бойкі, не рабіць кровапраліцця, бо што могуць зрабіць рабочыя з узброенымі да зубоў палкамі Вільгельма. Ды трэба было памятаць і аб Берасцейскім міры, расказаць аб ім рабочым і сялянам. Трэба было быць гатовым для падпольнай работы сярод нямецкіх салдат, каб зрабіць іх салдатамі-рэвалюцыянерамі.

Меркавалі, што немцы прыйдуць праз дні два, праз тры. Але яны з'явіліся ноччу зусім нечакана. Відаць, знайшоўся здраднік на суседняй станцыі і не папярэдзіў аб адпраўцы нямецкіх эшалонаў.

Прачнуўся Міколка ад стрэлаў. То ганяліся немцы за бацькам, які ў адной сарочцы выскачыў праз акно і адстрэльваўся ад салдат. Бацьку ўдалося ўцячы, ён паспеў дабегчы да вялікіх штабеляў дроў і схаватца там да вечара. І толькі раніцай наступнага дня, калі ішлі рабочыя ў дэпо, бацька непрыкметна зайшоў у вагон. Страшна ўзрадаваліся маці і Міколка. Яны чулі, што арыштавана і пасаджана ў пакгаўз цэлая група рабочых-бальшавікоў, і нічога не ведалі, ці жывы яны, ці пабіты, ці ёсць сярод іх Міколкаў бацька. Аж заскакаў ад вялікай радасці Міколка, але бацька абурыўся на яго:

- Цішэй ты, скакун! Яшчэ немцы пачуюць, ураз прыйдуць сюды... А цяпер бывайце... Даводзіцца, як бачыце, хавацца... Арыштоўвалі, відаць, па спіску, нейкі гад пастараўся для немцаў спісак скласці ўсіх тых, хто быў найбольш актыўны... Ну, не сумуйце ж, не вечна тут немцы будуць.

І толькі бацька нагу на парог паставіў, як падбегла ўсхваляваная маці, на акно паказала:

- Пачакай, вунь ідзе адзін з начальнікаў дэпоўскіх, каб не ўгледзеў яшчэ часам.

Да вагона набліжаўся той самы "буржуй", з якім былі ў Міколкі неаднаразовыя сутычкі і які загадваў жыллёвымі вагонамі дэпо. Ён ішоў проста да вагона. Міколкаў бацька зайшоў за полаг і схаватца там. Неўзабаве зайшоў "буржуй", не вітаючыся, важна рассеўся на зэдліку, нахабна азіраючы ўсё навокал...

- Ну што ж, вітаю вас, вітаю! Накамісарстваваліся, значыць, здаволіліся...

Маўчала маці, маўчаў Міколка, не ведаючы, да чаго хіліць гэты чалавек.

А той сядзеў, азіраўся навокал, усё адцягваў надалей сваё рашэнне. І ўрэшце загаварыў:

- Сказ мой будзе кароткі... Не ўсё ж у камісарах хадзіць ды другімі камандаваць. Распраўца вось цяпер немцы з вашым камісарам. Паслухайце цяпер і майго загаду - у дваццаць чатыры гадзіны аслабаныць гэтую кватэру, і каб духу вашага тут не было... Хоць да д'ябла! А не паслухаеце - штыкамі выпарам, бо, дзякаваць Богу, ёсць цяпер каму за парадкам сачыць... Дык жыва ж... - разышоўся ваўсю "буржуй", і аж тлустая яго шыя пачырванела і заскакаў тлусты падбародак з барадаўкамі, з рудай шчацінай. І раптам "буржуй" змоўк, абмяк, нібы костка яму ў горла папала ці нечакана паляруш стукнуў. Перад ім стаяў бацька, які выйшаў з-за полага. Бацька прыставіў "буржую" рэвальвер да лба і гаварыў ціха, але так, што чуў і Міколка:

- Дык вось хто немцам нас павыдаваў... Маліся ж Богу, што сядзіш ты ў мяне ў вагоне, не хачу вось шуму падымаць ды ім непрыемнасці рабіць.

Тут паказаў ён на Міколку і на маці.

- А цяпер глядзі: калі хоць пікнеш слова якое пра мяне ці супроць нас усіх, ці будзеш іх вось чапаць, дык памятай: жыццё кароткае, а мы яго яшчэ табе ўкароцім... А не верыш, дык вось панюхай!.. Гэта табе прысяга - не раскрываць нідзе свайго паганага рота ды вымятацца самому падабру, па-здоровому са станцыі...

"Буржуй" сядзеў і пікнуць не смеў. У яго не пападаў зуб на зуб - і ад страху, і ад здзіўлення. Не чакаў ён сустрэць тут Міколкавага бацьку, якога лічыў ён ужо нават загінуўшым ад немцаў.

Бацька сунуў яшчэ раз рэвальвер у лоб "буржую" і, развітаўшыся са сваімі, пайшоў як ні ў чым не бывала з вагона. Перапалоханы "буржуй" прасядзеў яшчэ з паўгадзіны і толькі тады рушыў з вагона. Пайшоў моўчкі, азіраючыся за сабой, як пабіты сабака.

А вечарам прыйшлі некалькі рабочых. Сярод іх Міколкаў брат Павел, які служыў змазчыкам. Маці пайшла кудысьці да суседзяў. Міколка забраўся спаць на свой тапчан. Драмаў і прыслухоўваўся, аб чым ціха гаварылі рабочыя. Яны, відаць, спрачаліся аб нечым, бо адны гаварылі, што можна ўцячы з пакгаўза, другія гаварылі, што цяжка. Тады Міколка зразумеў, што гутарка ідзе аб вызваленні тых рабочых, якія арыштаваны немцамі і сядзяць зараз у станцыённым пакгаўзе. Добра ведаў Міколка гэты пакгаўз, колькі разоў забіраўся ў яго з хлапчукамі, сваімі таварышамі, калі грузілі ў пакгаўз семечкі, гарох альбо якія іншыя падобныя прысмакі.

- Туды вельмі цяжка забрацца, бо пакгаўз новы, ды часавых стаіць аж два - ад станцыі і ад горада, - чуў Міколка, як гаварыў адзін з рабочых. Пачуў і не сцярпеў. Саскочыўшы з тапчана, падбег да рабочых.

- Я магу залезці ў пакгаўз, нягледзячы і на часавых... - хутка выпаліў ён і пачырванеў нават, ці то ад нечаканае свае храбрасці, ці ад сарамлівасці.

Рабочыя аж ахнулі.

- Казаў жа я вам, каб гаварыць цішэй... А то вось аб усім і даведаўся гэты падшывалец.

Міколку страшна ўкрыўдзіла такое слова. Ён скоса зірнуў на гаварыўшага, працадзіў праз зубы:

- Каму падшывалец, а каму Міколка, бальшавікоў сын...

- Ну, то ідзі да немцаў і скажы ім, што бацька твой - бальшавік!

- Няма такіх дурных! - увязаўся ў гутарку Міколка. - Калі вам кажу, ведаю каму. А немцы пра бацьку і так ведаюць, што ён бальшавік, бо не сталі б лавіць яго, нехта ж падказаў... А пакгаўз я ведаю, як свой вагон, мы вунь колькі разоў туды лазілі галубоў ганяць...

- "Галубоў, галубоў!..." - перадражніў яго адзін з рабочых. - Тут, бачыш, не галубамі пахне, а куляй, а ты яшчэ дурань малы.

Хацеў тут Міколка абазваць гэтага рабочага таксама дурнем, але ўбачыў, што той абзывае яго так не злуючы, а проста жартам.

- Няхай сабе і малы, але мне куды спрытней у пакгаўз залезці, чым катораму з вас вялікаму...

На гэтым і разышліся, строга-настрага наказаўшы Міколку, каб ні слова, ні гуку ніхто не пачуў ад яго аб тым, пра што ён чуў.

- Ну, што вы, маленькія якія, ці што... - не на жарты ўсердаваў Міколка. - Ці буржуй я, ці меншавік, па-вашаму...

Чуў Міколка пра меншавікоў як пра вялікіх паскуднікаў, якія любому буржую гатовы заўсёды боты лізаць. Таму і памянуў пра іх.

- Ну, глядзі ж, - яшчэ раз казалі яму на развітанне.

А раніцай, яшчэ сонца не ўзышло, было яшчэ цёмна, пабудзіў Павел Міколку, сказаў яму паціху:

- Ну, уставай, бальшавік! Пойдзем сваіх ратаваць. Глядзі ж не падкачай... Зловяць, скажы - за галубамі палез.

- Якія ж галубы па начах! - папракнуў Міколка брата за такое выключнае няведанне галубовай справы.

- Тады скажы, што за семечкамі палез.

- За семечкамі яшчэ можна... - згадзіўся Міколка з такой прапановай.

Станцыя хавалася ў прадранішнім змроку. Сям-там мігацелі стрэлачныя ліхтары, пыхкалі парай паравозы ля дэпо, збіраючыся ў дарогу. Сям-там на пуцях стаялі адзіночныя таварныя вагоны, платформы з лесам ды з іншымі грузамі. Каб не быць заўважанымі нямецкімі часавымі, Міколка з рабочымі прабіраўся каля вагонаў, хаваючыся ў іх доўгім цені.

І тут ля вагонаў заўважылі і дзед Астапа. Ён ішоў следам за ўсімі, не адстаючы ні на крок. На яго накінуліся ўсе:

- Куды табе, дзеду, ісці! Ідзі кладзіся спаць!

Аднак дзед аж узлаваўся:

- За каго вы мяне прымаеце? Каб я ды пакінуў унука свайго ў небяспецы?

І колькі ні спрачаліся з дзедам, нічога не выйшла. Дзед не адступіў і рашуча ішоў услед. Вось і пакгаўз. На ім пабліскаваюць цьмянымі аганькамі два-тры ліхтары, відаць шырокія дзверы. Для іх стаіць, не зварухнецца, нямецкі часавы. Дзесьці далёка за пакгаўзам пабліскаваюць у небе агнявыя зарніцы - відаць, недзе немцы вёску паляць. На гэтыя зарніцы загадкава пазірае часавы. Водбліскі іх мігцяцца на шырокім бліскучым штыку, на цяжкай, чорнай уначы, касцы салдата.

Задумаўся часавы, абапёрся на вінтоўку, не зварухнецца.

А побач з пакгаўзам - вялікія штабелі дроў. Сюды і дабраліся Міколка, Павел і другія рабочыя. Адсюль добра відаць пакгаўз і часавы, добра сачыць за кожным яго крокам. Міколка бачыць, як у руках яго таварышаў з'яўляюцца рэвальверы. Людзі становяцца кожны на сваё месца, загадзя яму вызначанае. А самога Міколку ціха вядуць да пакгаўза бліжэй, пад самы апошні штабель дроў.

- Ну, цяпер дзейнічай сам! Ды глядзі ж, не патрап пад вінтоўку! - дае апошнія парады брат Павел.

Міколка ўзіраецца ў часавога, да яго якіх трыццаць ці сорок крокаў. Відаць толькі спіна салдата ды кончык штыка. Прыпаўшы да самай зямлі, ціха пасоўваецца Міколка да пакгаўза, хаваючыся за раскіданыя побач каменні. Міколка паўзе і думае: што будзе з ім, калі заўважыць салдат, і куды трапіць нямецкая куля. Добра, каб у галаву - адразу і ўсё табе тут... А калі ў жырот?.. Гэта ж будзе балець!

Падумаў Міколка і аж уліп у зямлю, халодным потам абліўся, замёр на якую хвіліну-другую. Не з-за страху за свой жырот - які там у яго жырот! а баяўся за справу. Зварухнуў нагой нейкую бляшанку па дарозе, і яна чыркнула аб камень, забрынчала. Салдат павярнуў галаву, нават руку да вуха прыставіў, каб спрытней учуць. Але дзе ты ўчуеш, дзе ты ўбачыш. Ляжыць Міколка ні жывы ні мёртвы і толькі чуе, як моцна б'ецца ды вырываецца з грудзей яго маленькае сэрца.

"Эх! хаця б ды супакоілася, а то яшчэ ўчуе немец..." - думае Міколка ды праз шчыліну між каменнямі сочыць за часавым. Той ужо супакоіўся, нейкую песеньку пачаў ціха напяваць. Папоўз Міколка далей. Вось і ганак пакгаўза. Пад ганкам можна пралезці пад насціл, на які выгружаюць з вагонаў багаж, грузы. І праз якую хвіліну быў ужо Міколка пад ганкам і прабіраўся праз дзірку ў цаглінах пад самую падлогу пакгаўза. Ледзь не крыкнуў ён з перапуду, трапіўшы рукой у нешта слізкае і халоднае. Але ўспомніў, што і днём тут хаваюцца часам жабы, супакоіўся. Месца пад падлогай, кожную дошку самой падлогі Міколка ведаў як свае пяць пальцаў, бо не раз рабіў ён налёты сюды са сваімі таварышамі. Вось і гэтая дошка, якая падымаецца ўгору разам з цвіком.

Міколку здаецца, што праходзіць цэлая гадзіна, пакуль удаецца яму падняць адзін канец гэтай дошкі і прасунуць у дзірку галаву. Спачатку нічога не бачыць Міколка, і толькі прыгледзеўшыся, ён заўважае групу людзей, якія згрудзіліся ў кутку на ахапках гнілой саломы. Недалёка на сценцы мігае закапцелы чыгуначны ліхтар. Пад ім ляжыць чалавек і, як відаць, не спіць, бо часта варушыцца і ўздыхае. Прыгледзеўся да яго Міколка і пазнаў - гэта найлепшы бацькаў прыяцель, стары машыніст Арлоў. Разам з бацькам колькі пачысцілі яны на сходах эсэраў ды меншавікоў, тыя прымушаны былі заўсёды ледзь не ўцякаць ад рабочых пад гучны свіст, вострыя жарты і кепікі.

Ціха падпоўз Міколка да машыніста, асцярожна таргануў яго за рукаў. Міколка хуценька перадаў аб усім, сказаў, што ў дровах чакаюць яшчэ рабочыя, што трэба спяшацца, таго і глядзі, развіднее.

Доўга не збіраліся. Адзін за адным з вялікімі перасцярогамі лезлі пад падлогу, па аднаму выбіраліся з-пад ганка і адтуль Міколкавым спосабам паўзлі да дроў. Міколка сядзеў пад ганкам і скрозь ранішні змрок сачыў за Паўлавымі сігналамі. Апусціць той руку за штабелем дроў - значыць можна паўзці чалавеку. Падыме руку - значыць нельга, няйначай часавы ходзіць па насцілу, над ганкам. Так і выпусціў усіх восем чалавек, арыштаваных немцамі.

А сам затое ледзь не папаўся. Толькі высунуў ён галаву з-пад ганка, як бачыць паднятую руку Паўла. Падаўся назад Міколка, як рак у пячору, сядзіць там сагнуўшыся, чакае і бачыць: над самым над ім сядзіць нямецкі часавы, ногі на прыступку ганка паставіў, вінтоўку да калена прыціснуў. Відаць, надакучыла яму стаяць, і, не бачачы поблізу начальства ў такі час, рашыў ён прысесці. Выбраў жа месца! Хоць ты бяры гэтага часавога за ногі і цягни пад ганак. Але дзе ты пацягнеш! Сядзіць Міколка хвіліну, сядзіць другую, трэцюю. А далей ужо і няскерп бярэ - калі ж гэты часавы на другое месца падасца. А тут і кашлянуць хочацца, наглытаўшыся пад падлогай усякага пылу. Засунуў Міколка канец рукава ў рот, сядзіць ды чхнуць баіцца.

І, магчыма, доўга б прасядзеў так Міколка, каб не выручылі рабочыя. Павел загадаў двум рабочым перайсці на другі бок пакгаўза і там чым-небудзь адцягнуць увагу часавога, прымусяць яго перайсці на другі бок. Так і зрабілі. Рабочыя адышліся на добрую адлегласць і пачалі гучную гутарку, нібы ў сварку ўкінуліся адзін з адным. Услухаўся часавы, падняўся з месца, падаўся ў другі бок пакгаўза. Не то праверыць хацеў, што там робіцца, не то проста пабаяўся начальства, каб не заспела яго часам седзячым на пасту.

А Міколка толькі і чакаў гэтай хвіліны і, як маланка, сігануў пад дровы. Там ціха і моўчкі паціскалі яму руку, а стары машыніст Арлоў расцалаваў яго і, жартам пацягнуўшы за нос, ціха сказаў:

- І які ж ты яшчэ малы, мой хлопец! Але справы можаш рабіць вялікія... Ну, расці, ды немцам не пападайся. Яны, брат, такіх бальшавікоў, як ты, не паважаюць...

"Такіх бальшавікоў, як ты..." - ад такога гонару можна было падскочыць, прайсціся калясом на руках сярод дроў. "Бальшавікоў! Гэта не дзедавы турэцкія крэпасці, а куды важней..." - думаў і радаваўся Міколка. Але трэба было хутка і непрыкметна разыходзіцца ад дроў ды хавацца, каб не папасціся на нямецкае вока.

Так вызваліў Міколка арыштаваных прыцяляў свайго бацькі, якому пашанцавала яшчэ раней пазбавіцца ад нямецкага арышту.

Яшчэ не выспаўся Міколка як след пасля начных прыгод, прачнуўся і падумаў: "А што ж будзе там, ля пакгаўза?" І тут успомніў: "А дзе ж дзед?" Учора, як разыходзіліся ад пакгаўза, не заўважыў Міколка сярод людзей, куды дзеўся яго стары таварыш.

Міколка агледзеў вагон - няма дзеда. Выйшаў за дзверы - і там няма. Запытаў у маці. Тая адказала, што з самае ночы не бачыла дзеда і не ведае, дзе ён цяпер.

"Няйначай, там..." - мільганула думка, і Міколка хуценька падаўся з вагона, дабраўся да дэпо і, каб не быць заўважаным нямецкімі часавымі, разам з рабочымі перабраўся праз пуці пад штабелі дроў. Даволі высока забралася ўжо сонца і мякка прыгравала зямлю. Над пакгаўзам кружыліся галубы, усё вышэй і вышэй узнімаючыся над страхой, пабліскаючы на сонцы беласнежнымі крыллямі.

"Відаць, нехта папужаў іх..." - падумаў Міколка.

І сапраўды, на пуцях каля пакгаўза варушыліся людзі. Манеўровы паравоз падганяў пад пакгаўз арыштанцкі вагон, які сурова пазіраў на Міколку сваімі грознымі вокнамі з тоўстымі жалезнымі кратамі. На падножках вагона стаялі нямецкія часавыя. Ля вагона і паравоза завіхаліся стрэлчак і счэпшчыкі, машыніст курыў цыгарку і злосна пляваў праз сваё акенца. Заўважыўшы Міколку, ён сярдзіта замахаў на яго рукой з паравознай будкі і крыкнуў ціха:

- Уцякай, падшывалец, а то дадуць табе немцы пытлю, што ходзіш ты дзе не трэба...

"Відаць, падаюць вагон пад арыштаваных, што ў пакгаўзе..." - падумаў Міколка. Але ўспомніў ноч і пусціўся ў рогат. Цяпер будзе камедыя... Вось заскачуць немцы, калі даведаюцца!

Міколка хацеў яшчэ бліжэй падысці да паравоза, каб разам з машыністам пасмяяцца над дарэмнымі клопатамі немцаў. Машыніст жа свой, бацькаў знаёмы. Але той рашуча замахаў на Міколку рукой, нібы хацеў сказаць: "Знаю, усё знаю... Не лезь на ражон дарэмна..."

Зразумеў Міколка яго знак, падаўся далей ад вагона. Толькі зірнуў на пакгаўз. Той стаяў, як і раней. Той жа цяжкі замок вісеў на дзвярах. Тая ж самая пячатка нямецкая вісела на замку. І толькі часавы быў не той, што ноччу.

У гэты час паравоз, бразнуўшы буферамі, ціха падаўся ад вагона на стрэлкі. І тут успомніў Міколка пра дзеда: "Дзе ж ён падзеўся, аднак?"

І толькі падумаў, як учуў моцны храп са штабеляў дроў. Насцеражыўся адразу Міколка і паціху падаўся ў дровы. Храп быў такі моцны, што станцыённыя вераб'і, прыляцеўшыя на дровы, палахліва круцілі з боку ў бок сваімі дзюбамі. Яны скоса пазіралі на зямлю і палахліва падымаліся цэлаю стайкаю далей ад небяспечнага месца, дзе чуюцца такія страшэнныя, незразумелыя для іх гукі. Нават часавы ля пакгаўза пазіраў часам на штабелі дроў, але, добра прыслухаўшыся, пачынаў так пазяхаць, што чутно было, як патрэскаюць яго сківіцы. Відаць, зайздрасць брала чалавека да такога важнецкага сну.

На храп і дабраўся Міколка да дзеда. Той, палажыўшы пад галаву бярозавы цюльпак, спаў як пшаніцу прадаўшы.

"З такім гучным носам можна лёгка і ў турму патрапіць..." - падумаў Міколка і пачаў асцярожна будзіць дзеда, торгаючы за руку.

Дзед нечакана раскрыў рот ды як грымне:

- Другая арудзія па бастыёну карцеччу, агонь!

Аж прысеў тут Міколка, ды пакгаўзныя галубы зноў узвіліся спалоханай стайкай, ды крыкнуў часавы па-нямецку:

- Эй! Хто там?

Аднак не ісці ж Міколку да часавога і растлумачваць яму, што ў дровах нічога страшнага няма, што дзед Астап проста сніць свае турэцкія баталіі, ад якіх цяпер нікому ні холадна ні гарача. Міколка хуценька прыкрыў дзеду рот далоняй і лёгка таргануў яго за бок. Адкрыў дзед вочы, схамянуўшыся, нешта гаварыць захацеў.

Але Міколка рашуча замахавуў яму рукой пад самым носам і ціха шапнуў:

- Нішкні, дзед!

Часавы паслухаў, паслухаў - не чуваць нічога - і паклыпаў на другі канец пакгаўза.

- Ну, цяпер выбірайся, дзеду, з дроў і блізка сюды не падыходзь. Аднак і падкачаў ты, дзед, можна сказаць, на баявым пасту... - хацеў Міколка сказаць "заснуў", але не хацелася крыўдзіць дзеда.

- Што падкачаў, то падкачаў... - вінавата прамовіў дзед. - Гады бяруць сваё, унучак мой... Сядзеў я тут ноччу, сядзеў, пакуль ты пад пакгаўз лазіў, ды неяк і задрамаў... А тут і сняцца мне ўсякія туркі ды крэпасці. Усё наступаю ды наступаю. І вось-вось ужо ў атаку павінен быў кінуцца, а ты разбудзіў...

- А дарэмна ты, дзед, у атаку хадзіў!

- Як так дарэмна?

- А для чаго ты турэцкія дывізіі лажыў, людзей біў? За цара ваяваў? А ты ж вось уведаў пасля, што гэта за птушка твой цар?

- Дык вось у тым-та і справа, што пасля... А цар? Які ён мой?

- Ну, вось! - пераможна сказаў Міколка і, захапіўшыся, яшчэ колькі хвілін ушчуваў дзеда за яго турэцкія прыгоды. Дзед спачатку ўсё аднекваўся, апраўдваўся сваёй мінулай цемнатай, але потым у спрэчкі ўкінуўся:

- Добра табе так разважаць, калі ты ўсяго старога жыцця не бачыў, а пражыў бы з мае гады...

Слова за слова, спрэчкі набылі такі гарачы характар, што нашы субяседнікі і не заўважылі, як апынуліся пасярод нямецкіх салдат, якія акружылі іх і чакалі далейшай каманды рыжавусага і надзвычай злоснага на від нямецкага каменданта.

- Ну, вось і прыехалі... - сказаў з перапуду дзед і змоўк.

Маўчаў і Міколка, праклінаючы ў думках дзедавы арудзіі і турэцкія бастыёны, праз якія так нечакана трапілі ў нямецкія лапы. "Гэта ж трэба, надумаліся дзе спрацацца з дзедам!"

Па загаду каменданта іх прывялі да пакгаўза.

А справа ўся адбылася такім чынам. Нямецкі камендант, які прыйшоў з атрадам салдат, каб пераправіць арыштаваных з пакгаўза ў арыштанцкі вагон, учуяў гучныя спрэчкі Міколкі з дзедам. Наяўнасць лішніх людзей ля пакгаўза паказалася яму падазронай, ды і хто наогул мае права блізка хадзіць ля такога месца... Так натрапіў ён на Міколку з дзедам і, каб высветліць, што яны за людзі, затрымаў іх да пары да часу. Нельга сказаць, каб Міколка з дзедам адчувалі сябе зручна пад нямецкімі штыкамі, але далейшыя падзеі намнога ўзнагародзілі іх за якія паўгадзіны нечаканага палону.

Паставіўшы дзеда і Міколку каля пакгаўза, камендант важна рушыў да дзвярэй, сарваў пячатку на замку, адамкнуў замок і пацягнуў дзверы. Дзверы не падаваліся.

Міколка сачыў за камендантам, за яго работай і хітра падміргваў дзеду. Але дзед Астап быў не ў гуморы і ў адказ на Міколкавы падміргванні так сурова зірнуў на яго і так рашуча ўзяўся парадкаваць пяцярнёй сваю бараду, што Міколка палічыў за лепшае "не падсыпаць дзеду солі на раны", як казалі часам маці. Калі дзед бярэцца за бараду, гэта значыць, што ён узрушаны, узлаваны.

А камендант усё завіхаўся ля дзвярэй. Ён і пыхцеў і соп, аж каплі поту ўкрылі яго лысіну, а дзверы ўсё не падаваліся. Ён ужо некалькі разоў грозна крычаў, мусіць, прапануючы арыштаваным адразу ж адчыніць дзверы і не заводзіць такой непрыемнай бузы.

"Як жа, адчыняць табе..." - пасмейваўся сам сабе Міколка, успамінаючы, як, уцякаючы ноччу з пакгаўза, вызваленны ім арыштаваныя асцярожна, каб не пачуў часавы, замкнулі дзверы знутры на вялікую жалезную засаўку.

Камендант гримнуў каманду, адышоў убок, і чалавек з дзесятак салдат наляглі на дзверы. Але яны - ні з месца, як моцна ні калацілі па іх дзесяткі чалавечых рук. Яшчэ спрытней наляглі салдаты на дзверы, увесь пакгаўз тросся ад моцнай калатнечы, але дзверы не паддаваліся. І толькі са страхі праліліся некалькі струменьчыкаў вады і трапілі за каўнер каменданту. Той падняў галаву ўгару, разгублена паглядзеў на неба, адкуль то дождж. Але ярка свяціла сонца, на небе не відно было ні воблачка, над пакгаўзам мірна ляталі белагрудыя ластаўкі, нідзе не было аніякага, хоць бы маленчкага, намёку на дождж.

Пакруціў галавой камендант, пацяў плячыма недаўменна, на салдат накінуўся з лаянкай. Тыя яшчэ дружней узяліся за працу, і цэлы струмень вады ізноў ёмка трапіў за каўнер каменданта. Аж ашалеў тут камендант, хапіўшыся рукой за спіну, дзе пад мундзірам пацяклі халодныя струменьчыкі вады. Тут і салдаты пазіралі на яго, як на цуд, глядзелі ўгару, але неба па-ранейшаму было чыстае і яснае, без воблачка, без хмурынкі.

А Міколка з дзедам закрывалі раты далонямі рук, каб не засмяцца голасна, не прарвацца шалёным рогатам. Хто-хто, а яны-то ведалі, адкуль бярэцца нечаканы дождж.

- Узяць бярвяно! - закамандаваў тут па-нямецку камендант. Прынеслі тэлеграфны слуп, які ляжаў на пакгаўзным двары. Узяліся дружна салдаты і давай дзяўбці слупам у дзверы. Такі стук паднялі, што народ пачаў збягацца, усім хацелася падзівіцца на незвычайную работу. І тут здарылася такое прадстаўленне, што дзед, расказваючы аб ім пасля, за бакі хапаўся ад вялікага смеху. Толькі гэты слуп разышоўся як след па дзвярах, як на страсе нечакана раздаўся страшэнны грукат. Ледзь не абамлеў ад страху камендант, але паспеў гримнуць каманду:

- Лажыся! Агонь!

І выхапіў рэвальвер з кабуры.

Ляснуў вобземлю слуп. Салдаты маланкай сіганулі ўбок і заляглі на зямлю, нацэліўшы вінтоўкі на дзверы. І ў гэты момант скацілася са страхі нешта круглае, чорнае, вялікае, абдаўшы каменданта цэлай рэчкай вады. Яшчэ секунда - і гэтае круглае, чорнае, прабіўшы дно аб камендантаву каску, уссела на каменданта. Той толькі і паспеў, што пекануў разы са два з рэвальвера па гэтаму страшнаму ворагу. А потым стаяў як мыла з'еўшы, лыпаў вачыма. З вусоў ліліся струмені вады, і ўвесь ён быў такі прыгажун у гэту хвіліну, такі ваяўнічы з выгляду, што цяжка было салдатам захаваць строгую дысцыпліну ў такі ўрачысты момант. Яны заліваліся дружным рогатам. Дзед і Міколка не прамінулі тут даць драпака.

Дзед бег так шпарка, што зачапіўся за кастыль і пакінуў на ім палавіну адарванай падэшвы. Ды ў дадатак згубіў красала, якім выкрэсваў заўсёды агонь для свае піпкі. Гэтае красала, як і ўсё ў дзеда, пачынаючы з яго медалёў і канчаючы піпкай, было, па яго словах, вельмі гістарычным. Таму зразумелы тыя вохі і ахі, якія апанавалі дзеда, калі ён не далічыўся красала. Яно заўсёды было прывязана танюткім раменьчыкам да пояса.

- Гэта ж не са звычайнага жалеза, а з турэцкай крывой шаблі была зроблена гэтая рэч. А шабля належала самаму заядламу турэцкаму салдату-янычару... - успамінаў пасля дзед пра сваю страту і вельмі ж сумаваў і жалкаваў.

- Яно і відаць! - падтакваў дзеду Міколка. - Калі ты пачынаеш красаць, дык нібы шабляй махаеш, і не падыходзь блізка.

І сапраўды, калі дзед выкрэсваў агонь для піпкі, дык махаў так заўзята рукой, што лепш было адысціся далей, каб не атрымаць па лбу. Ды і выгляд тады ў дзеда быў надзвычай суровы і грозны.

Так закончыліся ўцёкі для дзеда. Міколка ж кінуўся ў другі бок. Як маладзейшы і спрытнейшы, ён пабег паціху паміж вагонаў, перабег пуці і схаваўся за вадакачку. Апынуўшыся тут, ён не мог уцярпець, каб не паглядзець, а чым жа ўрэшце скончыцца ўся пакгаўзная справа. Па вітай чыгуначнай лесвіцы ён спрытна забраўся на вадакачку і, прымасціўшыся пад самай страхой, пільна сачыў за пакгаўзам.

Там варушыліся ля каменданта салдаты. Яны вызвалілі яго ад уссеўшай на яго бочкі, разабраўшы яе па клёпцы. То была самая звычайная бочка пажарная, якая стаяла на пакгаўзнай страсе, на самым вільчыку, з вадой. Калі пачалі салдаты грукат у дзверы і трэсці сцены пакгаўза, бочка скранулася ад стуку з месца, пахілілася трохі. Вось адкуль былі тыя струменьчыкі вады, якія ліліся з гары за каўнер каменданту, хоць быў такі ціхі і ясны дзень. А калі салдаты ўзяліся за слуп і ўзяліся не на жарты за дзверы, бочка зусім пахіснулася і, пакаціўшыся з грукатам наніз, нагнала вялікага перапалоху на каменданта. Ад нечаканасці той падумаў, што тут цэлая дывізія варожая наступае.

Калі салдаты вызвалілі каменданта з яго вымушанага палону, яны зноў узяліся за перарваную справу.

Якія ні моцныя былі пакгаўзныя дзверы, але падаліся яны пад тэлеграфным слупам, бразнулі засаўкі, разляцеліся. Каб падтрымаць свой крыху падмочаны аўтарытэт, камендант храбра кінуўся ў насцеж раскрытыя дзверы, высока трымаючы, аднак, перад сабою неразлучны рэвальвер.

- Ану, выходзь, бандыты, рукі ўгару! - грозна скамандаваў камендант па-нямецку. Але ў пакгаўзе было ціха, як у магіле. І толькі пары з дзве галубоў са свістам пранесліся міма падмочаных каменданцкіх вусоў, прымусіўшы яго для перасцярогі разы са два стрэліць у пусты пакгаўз. Ды клубы пылу, узнятыя галубамі, паволі плылі з дзвярэй, і ад гэтага пылу папярхнуўся начальнік, зачыхаў. Зачыхаў і ўзлаваўся.

- ...Смірна! - зароў начальнік і тут жа - "чых... чых... чых!". - На плячо-о-о!.. чых... чых... чых... Шагам... арш... чых-чых-чых...

Выстраіліся салдаты і, каб замаскіраваць свой вялікі рогат над начальнікам і залішне яго не канфузіць, пачалі дружна чыхаць. Так і пайшла, што называецца, з носам чыхаючая каманда. І кожны ўяўляў сабе расправу, якую ўчыніць генерал над незадачлівым камендантам, не сумеўшым усцерагчы арыштаваных бальшавікоў.

А на станцыі была абвешчана ваенная трывога. Замітусіліся немцы, наладжваючы пошукі ўцекачоў. Але дзе ты іх зловіш! Сядзеў, сядзеў Міколка на вадакачцы і ўрэшце наважыўся падацца ў больш спакойнае месца, бліжэй да дзеда. Каб не папасціся пад гарачую руку немцам, Міколка з дзедам рашылі перасядзець у лесе ночы са тры, пакуль кінуць немцы пошукі ўцекачоў.

Стрэл на паляне

То ж гэтыя маці!

Яны заўсёды плачуць. Бацька на катарзе быў - маці плакала. Бацька ад немцаў уцякаў - маці ў слёзы. Вось і цяпер, калі сабраўся дзед з Міколкам рушыць у паход, маці таксама пусцілася ў слёзы:

- І куды ж вы пойдзеце? Каб забілі дзе-небудзь, такі ж час неспакойны...

- Не заб'юць... - казаў важна дзед. - А калі тут сядзець, то можна да немцаў у лагер канцэнтрацыйны трапіць... А гэта горай, чым заб'юць...

І дзед паказваў маці нямецкую адозву да рабочых-чыгуначнікаў. У ёй нямецкі генерал пагражаў рабочым куляй і катаржнымі лагерамі, калі яны будуць выступаць супроць нямецкага войска, няспраўна працаваць на чыгунцы. І асабліва калі будуць падтрымліваць бальшавікоў і думаць аб нейкай там свабодзе.

Маці не спрачалася доўга. Яна ўжо звыклася з такім неспакойным жыццём, гатовая кожную хвіліну да яшчэ горшага. Перад тым як пайсці ў лес, дзед схадзіў да Міколкавага брата Паўла, які хаваўся дзесьці ў горадзе, і вярнуўся адтуль са зброяй. Ужо ў лесе паказваў дзед Міколку сваю зброю. Гэта быў стары пісталет, які мог бы справядліва канкураваць з дзедавай славутай "арудзіяй", якая калісьці ўзарвалася ад Міколкавага стрэлу. Пісталет быў вялікі і цяжкі, але дзед любоўна пачысціў яго, прывязаў рэмень, пералічыў і перацёр патроны і схаваў зброю за пояс.

Так і пайшлі.

Ужо цямнела, як прыселі яны адпачыць у лесе, недалёчка ад чыгункі. Адзін за адным ішлі таварныя цягнікі. Часта з вагонаў чуваць быў роў жывёлы, рохканне свіней, гагтанне гусей.

- Куды гэта такую процьму жывёлы вязуць? - запытаў Міколка ў дзеда.

- Куды? У Нямецчыну, куды ж іначай...

- А дзе яны бяруць гэтую жывёлу?

- Як дзе? У сялян, па вёсках... Рабуюць немцы ўсё, што трапляе пад рукі, сялян жабракамі пускаюць, адбіраючы ўсё да ніткі.

- Ну, я б ім паказаў, як рабаваць!

- А што б ты зрабіў? - запытаў дзед.

- А пастраляў бы ўсіх! - І Міколка мнагазначна паглядзеў на дзедаву зброю.

- Вось у тым-то і бяда, што мала ў нас зброі, цяжка з ёй супроць нямецкай вінтоўкі ды кулямёта выступаць... Вось калі арганізуемца як след, тады ніякі вораг нам не страшны...

Ціха гутарылі Міколка з дзедам, адпачываючы на ўскрайку лесу. Але, заўважыўшы нямецкі патруль на чыгунцы, рашылі падацца глыбей у лес, каб выбраць дзе зручную мясціну для начлегу.

Несці пісталет, відаць, было ў вялікі труд дзеду, і ён часта спыняўся, папраўляючы сваё не досыщ зручнае "аружжа". Тады Міколка прасіў дзеда даць яму паднесці пісталет, каб крыху ён, дзед, адпачыў. І Міколка ўрачыста нёс зброю, любоўна пагладжваючы вялікую чорную рулю, праўда, вельмі заржавелую і аблупленую. Міколка цэліўся з пісталета ў дрэвы, у прыдарожнае каменне і быў вельмі задаволены такім важнецкім "аружжам".

"Усё роўна як вінтоўка і страляе, мусіць, як з гарматы... Цяпер ніякія немцы нам не страшны... Вось бы паспрабаваць ды пекануць з яго!"

І Міколка прыстаў, як смала, да дзеда:

- Давай паспрабуем, ці спраўна страляе!

Не было асабліва ахвоты дзеду займацца стральбой, але дзе ты адчэпішся ад унука.

- Ну, добра, вось раскладзем агонь, тады і паспрабуем...

Месца для начлегу выбралі надзвычай добрае. Старыя яліны высока ўзнеслі свае лапы ў чорнае неба, на якім мігцелі рэдкія зоры. Пад ялінамі быў сухі ўзгорак, на якім густа разрасліся верасы, папараці і бліскучы бруснічнік. Яловыя лапы так моцна перапляталіся, што праз іх цяжка было прабрацца. Пад імі было ціха, утульна. Сюды не дасягалі вятры, што глуха гулі ў верхавінах дрэў, і ніякі дождж не прабіўся б тут праз густыя яловыя нетры.

На ўзгорак нацягалі сухога лісця, моху і, падаслаўшы на зямлю яловых лапак, змайстравалі такія мяккія пасцелі, што дзед аж крактануў ад вялікага задавальнення.

- Гэта, браце, лепш, чымся твой тапчан у вагоне! Прастор, чыстата, мякка і пах які духавіты, ну, не раўнуючы, як буржуйская пасцель!

- А ты калі-небудзь спаў, дзеду, на буржуйскай пасцелі? - запытаў Міколка.

- Спаць не спаў, але думаю, што пасцелі ў буржуяў важныя, мяккія... Нязручна ж з іх тоўстым пухам ды на падлозе спаць, як нам з табой.

Назбіраўшы яшчэ сушняку, Міколка з дзедам расклалі невялікі агонь, і ён весела патрэскаў, асвятляючы бліжэйшыя дрэвы і згущаючы цені за імі. З агнём стала куды весялей. Ён нібы разганяў і тыя гукі лесавыя, да якіх уважліва прыслухоўваўся Міколка і, не разумеючы іх, распытваў дзеда:

- А хто гэта там крычыць?

- А гэта заяц дзе-небудзь каля лесу...

- А хто гэта нібы рагоча так страшна?

- Гэта сава.

- Дык давай, дзеду, пеканём цяпер з пісталета. Весялей будзе, і воўк уцячэ, калі пачуе...

- Ваўкі, браце, не страшны! Цяпер страшней двухногія звяры... А страляць дарэмна не варта, шкада патронаў.

- А ўсё ж паспрабуем, паглядзім, як страляе.

Дзе ты тут адчэпішся ад Міколкі! Згадзіўся дзед. Міколка ўсё намагаўся, каб самому стрэліць. Але дзед, угадаўшы колішняе паляванне, рашуча адмовіў і стаў сам рыхтавацца да стральбы. Зрабіўшы нажом метку на яліне, дзед важна стаў у баявую позу і падняў пісталет угору. Але калі пачаў цэліцца, дык адварнуў так далёка галаву ад пісталета і так далёка адставіў руку са зброяй, што відаць было, як дзед яўна непакоіцца за вынікі стрэлу, баючыся, каб не паўтарылася старая гісторыя з "арудзіяй". І сапраўды, ён хутка крыкнуў унуку:

- Хавайся, Міколка, за яліны, а то чаго добрага...

Падаўся Міколка за тоўстае дрэва і, высунуўшы з-за кары сваю кірпаўку, назіраў за дзедавым практыкаваннем. А той стаяў усё з выцягнутай рукой і глядзеў зусім у другі бок ад мішэні, відаць, баючыся выбуху.

- Правей, дзеду, правей трымай, а то не ўцэліш! - дапамагаў Міколка сваімі парадзімі.

Урэшце дзед адважыўся і, зажмурыўшы вочы, націснуў на курок. Міколку здалася, што ў яліну стукнуў пярун, бо ўся яна моцна здрыганулася, страсянуўшы з сябе цэлы дождж ігліцы і шышак. Аж шорах пайшоў па лесе - так церушыліся шышкі. Ды агеньчык ледзь не згас ад стрэлу.

Дзед і Міколка мнагазначна пераглянуліся:

- Вось гэта дык арудзія, вось гэта дык б'е.

- Важнецкі б'е, не раўнуючы, як батарэя... - задаволена адказаў дзед і пачаў масціцца нанач, схаваўшы пад бок сваю слаўную "батарэю".

Аднак спалі трывожна. Насіліся па лесе нейкія таемныя гукі, пагрозліва шумелі верхавіны ялін, і абамшэлыя ствалы гудзелі працягла і сумна. Зрэдку падалі каплі дажджу. З ціхім шолохам скочваліся яны з ялін і сіпелі, трапляючы ў прысак вогнішча. Дзесьці раздаваліся не то раскаты далёкага перуна, не то прыглушаныя стрэлы. А з поўначы палавіна неба зрабілася барвовай. Барвовасць то рабілася цьмянай, то набракала залацістай чырванню, нібы падміргвала неба налітым крывёю зрокам. Барвовыя спалохі неба наганялі жудасць і страх. Верхавіны дрэў нібы загараліся тады празрыстым полымем, і яшчэ гусцей быў змрок на зямлі.

А з ветрам, што кідаўся зверху, з высокіх вяршалін, даносіліся водгукі нейкіх слоў, крыку. Нібы нехта кідаў у чорныя прасцягі ночы прыглушаныя словы ці то просьбы, ці то адчаю, ці гарачага закліку да справы, да помсты.

Міколка бачыў, як дзед уважліва прыслухоўваўся да нечага, прынікшы вухам аж да самай зямлі. Твар дзеда быў трывожны.

- Што слухаеш, дзеду?

- Нічога, унуча, гэта я так... - схамянуўся дзед, заўважыўшы, што за ім назірае Міколка. - Ты сабе спі спакойна...

Але адзін за адным даляцелі гукі стрэлаў, і тады Міколка рашуча запытаў дзеда:

- Ты не хавайся ад мяне, а скажы, што гэта робіцца ноччу?

- А што можа рабіцца цяпер? Няйначай немцы вёску паляць, рабуюць. Бачыш, зарава на паўнеба, значыць, хаты гараць.

З паўночы крыху паспакайнала, і Міколка з дзедам моцна заснулі пад яловым дахам. Але пад самую раніцу, калі пачало ўжо шарэць на ўсходзе неба, ізноў упаўзла трывога ў лес. Прыслухаўся Міколка да палахлівых гукаў, насцеражыўся. Няйначай хто плакаў у лесе, да таго ж выразна чуваць былі паасобныя словы:

- Божа ж мой, Божа...

І яшчэ чуваць былі нейкія словы, але былі яны зусім незразумелымі, і ніколі Міколка іх не чуў.

Заварушыўся Міколка.

- Уставайма, дзед. Вунь плачуць, ды блізка недзе... Дапамагчы трэба.

Прыслухаўся дзед.

- Так... плачуць... Ну што ж, пойдзем, унуча. Вазьмі толькі ў мяшок наша снаданне.

Міколка выкарпаў з цяпла дзесяць печаных бульбін, якія паклаў у прысак, калі лажыліся спаць. Укінуў бульбу ў торбу, якая вісела ў яго цераз плячо. Смачна пахла бульба, і ад торбы ішла прыемная цеплыня, прыграваючы Міколкаў бок. У самы раз была гэтая цеплыня, бо ў лесе стаяў густы халодны туман, у расе былі лесавыя травы, кусты і дрэвы. Аж пальцы на руках адубелі ў Міколкі ад золкай вільгаці раніцы. Прыкладзеш руку да торбы - і добра, як ля печы ўсё роўна.

Развіднела.

Галасы раздаваліся ўсё мацней і мацней, выразна чуўся плач. Вось і выйшлі на самы ўскраек лесу да невяліччай палянкі, акружанай непразным хвойнікам, хмызнякамі. Трохі не дайшлі да самай палянкі, як спыніліся, схаваўшыся ў хваёвым гушчарніку. Стаялі і моўчкі глядзелі на палянку. І праз якую хвіліну да Міколкі нахіліўся дзед, праказаў гарачым шэптам:

- Ідзі, Міколка, назад адсюль... Не трэба глядзець на брудныя людскія справы.

Але, сцяўшы зубы, стаяў Міколка і, нічога не адказваючы дзеду, глядзеў на палянку. Пад высокай разгалістай хвойй стаяў чалавек. Быў ён сярэдняга росту, шырокі ў плячах, прысадзісты. Быў ён без шапкі, буйныя пасмы валасоў у беспарадку звіслі на бледны лоб. На чалавеку была звычайная сялянская світка, такія ж зрэбныя штаны. Ён быў босы і зябка перамінаўся з нагі на нагу. З-пад разарванага каўняра палатнянай сарочкі відаць быў матроскі цельнік у сінюю з белым палосамі.

"Марак, відаць", - падумаў Міколка, успомніўшы матросаў, якія цэлымі эшалонамі праходзілі праз станцыю ў часе рэвалюцыі.

Але што асабліва кідалася ў вочы, гэта быў позірк гэтага чалавека. Ён быў поўны вялікай нянавісці да людзей, што стаялі вакол яго з вінтоўкамі са штыкамі. То былі немцы. Трое вартавалі чалавека, двое таропка, хапаючыся, рылі лапатамі зямлю, капалі яму - магілу. Свежы пясок жаўцеў на палянцы, бразгалі каменьчыкі аб лапаты. Завіхаліся людзі. І відаць было, нібы чаго саромеюцца гэтыя людзі, унікаюць глядзець у вочы адзін другому і нібы чакаюць нецярпліва, як хутчэй скончыць гэтую нудную справу. Толькі адзін з іх, што быў без вінтоўкі і трымаў у руцэ рэвальвер, хадзіў абыякава па палянцы, грозна падганяў тых, што капалі зямлю, крычаў, лаяўся.

- Афіцэр... - ціха шапнуў Міколку дзед і замоўк.

З ямы вылезлі салдаты, кінулі ўбок лапаты, узялі вінтоўкі, што стаялі прыхіленыя да дрэва. Афіцэр падышоў да чалавека пад хвойй, выняў з кішэні нейкую паперу. Страшэнны плач раздаўся на паляне, і Міколка тут заўважыў, што з боку паляны пад зламанай бярозай стаяла жанчына з дзіцем на руках. Другое, большае, стаяла побач, трымаючыся адной рукой за матчын падол, другой расцірала слёзы на перапалоханым і запэцканым тварыку. Жанчына кінулася была да чалавека, што стаяў без шапкі, але грозна закрычаў афіцэр і, наставіўшы на яе рэвальвер, адагнаў назад.

Афіцэр, спяшаючыся, чытаў прысуд:

- "За пасягненне на маёмасць і жыццё мясцовага пана... за парушэнне закону аб уласнасці... за супраціўленне імператарскім нямецкім войскам... за падбухторванне сялян супроць падаткаў... батрак Сямён, былы матрос і член былога бальшавіцкага савета, па загаду яго імператарскага вялічства імператара ўсяе Германіі Вільгельма II прысуджаны ваенным судом да расстрэлу..."

Двое салдат кінуліся да чалавека пад хвойй і сталі надзяваць яму мяшок на галаву. Але чалавек рашуча скінуў яго і, кінуўшы мяшок у твар афіцэру, крыкнуў:

- Прэч, нягоднікі!.. Не мне баяцца смерці, як вам, сабакам... Але памятайце, нават з магілы я падыму свой кулак, як грозную перасцярогу вам... І многа яшчэ жывых...

Далейшыя словы былі не чутны. Нешта грозна крычаў афіцэр. Бразнулі затворы вінтовак. Міколка сцяўся ў халодны камяк, нібы ўліп у зямлю. Яго слых абвастрыўся да таго, што ён чуў, як шархаціць пясок на магіле, як скочваюцца каменьчыкі на дно ямы. Ён чуў, здаецца, сваё ўласнае дыханне. Ён бачыў, як непакойна стаў варушыцца дзед, дастаючы нешта з-пад пояса. І гарачыя слязінкі павіслі на расніцах. Вось-вось расплачацца Міколка, выдасць сябе і дзеда ў гэтай лесавой схованцы.

Грымнуў стрэл. Празрысты дым пасцілаўся над палянай. У ім губляліся фігуры салдатаў. Бачыў Міколка: чалавек як стаяў, так і стаіць. Вось яшчэ цэляць салдаты, але бачыць Міколка, як няўпэўнена ходзяць іх рукі, як дрыжаць вінтоўкі, паднімаючыся то задужа высока, то нізка. Яшчэ грымнуў залп, а чалавек усё стаіць пад хвойй, і вочы яго гатовы, здаецца, спапяліць усё перад сабой, да таго гараць яны палаючым бляскам. І вось бачыць Міколка, як азвярэлы афіцэр кідаецца да салдат, выхоплівае ў аднаго вінтоўку і пачынае цэліцца ў чалавека пад хвойй.

І не заўважыў Міколка, як над самым яго вухам грымнуў незвычайны стрэл. Афіцэр упаў як падкошаны, нязграбна раскінуўшы рукі на жоўтым пяску. Выразна бачыў Міколка падэшвы яго ботаў з прыстаўшай да іх зямлёй. Ды яшчэ бачыў, як кінуліся ўбок напалоханыя салдаты ды блізка каля іх шпарка прабег той чалавек, што стаяў дагэтуль пад хвойй. Чалавек, якому хацелі завязаць вочы, каб ніколі-ніколі не бачыў ён ні зары, ні яснага сонечнага ўсходу, ні чыстых зор, ні ўсяго, што ёсць на прыгожай зямлі. Гэта быў адзін толькі момант, калі, здавалася, нібы прыкуты быў да месца Міколка, не мог скрануцца, паварушыцца.

- Пойдзем хутчэй адсюль, унучак! Не варта тут доўга аставацца...

Дзед быў узрушаны не менш, чым Міколка, і таропка хаваў сваю зброю за пояс.

І тут не вытрымаў Міколка. Ён кінуўся дзеду на шыю, церабіў яго сіваю бараду, ласкава гладзіў шурпатыя шчокі ў маршчынках і, штораз цалуючы, гаварыў, гаварыў:

- Які ж ты, дзед, слаўны чалавек... Які ж харошы, дзядуля... Які ж ты, мой дзеду, храбры.

Але дзед тут паморшчыўся крыху.

- Пра храбрасць ты кінь... Не ў ёй справа, унуча. Кожны павінен дапамагчы свайму чалавеку, які з мазаля живе і якога крыўдзяць.

Міколка з дзедам, спяшаючыся, пайшлі ад таго месца, дзе вызвалілі яны ад смерці чалавека, якога нават не ведалі, пра імя якога ніколі не чулі. Вызвалілі таму, што на чалавеку было зрэбнае палатно, у чалавека былі мазалі, чалавека хацелі забіць насільнікі, прыгнятальнікі.

Міколка з дзедам трапляюць у бяду

Ужо вечарэла, калі Міколка з дзедам натрапілі на незвычайную стаянку ў лесе. Тут было некалькі дзесяткаў сялян з сем'ямі, з маёмасцю, з коньмі, з каровамі. Збоку ўсё было падобна на вялікі цыганскі табар. Стаялі калёсы з паднятымі ўгору аглоблямі. На аглоблях былі панадзяваны розныя дзяругі, коўдры. Пад гэтымі дзяругамі спалі на лахманах дзеці. Плакалі жанчыны то голасна, то ціха, наўзрыд. Плакалі па-рознаму, але словы былі адны:

- А што ж то будзе далей? Хіба жывымі ў магілу класціся?

Ля калёс гарэлі агні. Сухое вецце хвой патрэсквала ў полымі і сыпала ўгору снапы іскраў. Нібы раіліся залатыя пчолы, падымаліся ўсё вышэй і вышэй, аж пад самыя верхавіны маўклівых сосен, ялін. Ад сядзеўшых ля агню сялян мітусіліся навокал палахлівыя цені, яны скакалі па дрэвах, па кустах і знікалі, праглынутыя чорнымі змрокамі ночы. Усюды было трывожна. Гэта відаць было і па плачу жанчын, і па гутарках сялян, па іх трывожных позірках навокал. Некалькі чалавек было з старымі паляўнічымі стрэльбамі. Яны вартавалі жывёлу - тут жа ў лесе пасвіліся коні, каровы, свінні.

Міколку з дзедам спынілі некалькі чалавек, акружылі, запыталі сурова:

- Што вы за людзі? Чаго паначы швэндаецеся па лесе?

- А вы хто? - перапытаў у сваю чаргу дзед.

- Мы сяляне, уцяклі ў лес ад немцаў...

- Ну дык і мы ўцяклі ў лес... А самі мы рабочыя, чыгуначнікі.

Слова за словам - пачалася гутарка. І тут убачыў Міколка, што аднолькава прыходзіцца ад немцаў і рабочым і сялянам. І тым і другім прыходзіцца хавацца, ратаваць сваё жыццё, апошні свой кавалак хлеба. Рабочага пад канвоем немцы вядуць на працу ў дэпо, на паравоз. За гэтую працу амаль нічога не даюць, прымушаюць галадаць. У селяніна немцы адбіраюць апошнюю карову, апошні хлеб, паляць яго хату, калі селянін не захоча добраахвотна аддаваць гэты хлеб. А паспрабуй ты выступі супроць гэтых парадкаў, цябе расстраляюць або закатаюць да смерці.

- Адным толькі панам настала цяпер вялікае жыццё... - гаварыў адзін з сялян. - Толькі немцы прыйшлі, з'явіўся і пан. І такую расправу ўчыніў нам, што мы і не снілі ніколі... Вось і сядзім цяпер у лесе, укрыўшыся небам. А Сёмку-матроса, які быў у батрацкім камітэце, выдаў пан немцам. Тыя прысудзілі Сёмку да смерці за тое, што ён нібыта падбухторваў сялян да паўстання. Сёмка быў ворагам паноў. За гэта, відаць, і судзілі. І хто ведае - жыў цяпер Сёмка ці не...

Да самае поўначы гаварылі каля агню. Тут жа і ўлегліся спаць. Хто пад калёсамі, хто пад хатнім скарбам, прывезеным сюды. Хто тут жа каля агню, падклаўшы пад галаву торбу ці шапку-кучомку. Тут жа спалі і Міколка з дзедам.

А перад самай раніцай узняліся ў лесе таропкія стрэлы. Папрачыналіся напалоханыя людзі, беглі куды папала, крычалі:

- Ратуйцеся, немцы ў лесе!..

Але хавацца было ўжо недзе. З усіх бакоў акружылі немцы паляну, дзе размясціліся ўцекачы-сяляне. І калі намагаўся хто праскочыць праз густыя зарасці хмызнякоў, насустрач яму высоўваўся шырокі нямецкі штык і чуўся грозны вокліч:

- Стой! Назад!

Сяляне кідаліся назад, але ўсюды іх сустракала адна і тая ж грозная каманда, шэрыя каскі салдат і ашчаціненыя штыкі. І тады ўбачыў Міколка, як таропка хавалі сяляне ў кусты свае старыя стрэльбы, як дзед Астап, прыгнуўшыся да зямлі, хаваў у стары абамшэлы корч зброю, старанна абкруціўшы яе старой хусцінкай.

- Патроны, дзеду, хавай, патроны! - ціха крыкнуў Міколка. Але недачуў дзед, ды позна было. Каля дзеда стаяў ужо нямецкі салдат і штыком падганяў яго, каб ён хутчэй падняўся на ногі. Міколка кінуўся да салдата, лёг грудзмі на вінтоўку, каб адвесці штык ад дзеда, але тут жа пакаціўся па зямлі. Яго ўдарыў прыкладам вінтоўкі другі нямецкі салдат. Міколка ледзь падняўся на ногі, бо, падаючы, ён моцна ўдарыўся аб ламачыну. У Міколкі кружылася галава, нейкая пеляна засцілала яму вочы, але ён выразна бачыў таго салдата, які так неміласэрна ўдарыў яго. І вялікае, непераможнае пачуццё помсты запаліла Міколку. Ён падхапіў вялікі камень і кінуў яго ў салдата. Камень трапіў у каску. Азвярэлы салдат кінуўся са штыком на Міколку. І здавалася тады Міколку, што ніколі яму болей не ўбачыць ні гэтай паляны, ні лесу, ні дзеда, ні бацькі. Ля самых грудзей прамільгнуў перад ім шырокі штык, і Міколку здавалася нават, што ён бачыць на штыку цёплыя каплі расы ў барвовых і яркіх

водблісках раніцы. Але то была не раса. Гэта Міколкава кроў пацякла па штыку. Хапіўшыся за яго абедзвюма рукамі, Міколка моцна, да пякучага болю, парэзаў пальцы і крыкнуў. Яго адцягнулі ад штыка падбегшыя жанчыны.

- Што вы з хлопчыкам робіце, рабаўнікі! - крыкнулі яны азварэламу салдату.

Той памкнуўся быў жорстка расправіцца са сваёй ахвярай, але нейкі трэці салдат затрымаў яго за рукі, нешта гаварыў яму, найначай, папракаючы за дзікі ўчынак.

Хутка ўсіх сялян павялі пад канвоем з лесу. Сярод сялян быў і Міколка з дзедом. Ззаду салдаты гналі сялянскіх кароў, ганяліся па лесе за коньмі, за свіннямі...

Развіднела. Узышло сонца. Было яно нейкае пахмурнае, мутнае, нібы шызая пеляна засцілала яго ранішні зрок. То былі шэрыя хмары, якія абляглі ўсё неба, праглынулі сонца, замуцілі небаваю сінь. Неба было шэрае, халоднае, нібы ў познюю дажджлівую восень.

- Гэта ж дым, а не хмары, - праказалі сяляне.

І сапраўды, то дагарала вёска, да якой падвялі цяпер пад канвоем сялян. Вёска гарэла ўжо другі дзень, і некаму было тушыць пажару, ды і баяліся тушыць. Вёску падпалілі немцы за супраціўленне сялян непамерна цяжкім падаткам і кантрыбуцыям. У гэтым падпале вінаваты быў і пан, які помсціў сялянам за рэвалюцыю і падгаворваў немцаў на бязлітасную расправу з беднотай вёскі. І вось стаялі пачарнелыя коміны, дыміліся галавешкі, струменьчыкі дыму віліся ад платоў, ад пажоўклых яблынь, бяроз. Зграі крумкачоў ляталі ў паветры, апускаліся сям-там на гарачых папялішчах і завіхаліся на трупях жывёлы, загінуўшай у дыме, у агні.

- Наша вёска... - ціха прамовіў адзін селянін да дзед. - Вось яны ж і спалілі... - паказаў ён на сваіх канваіраў.

Над усімі навісла грозная цішыня. Толькі чуваць былі кароткія загады афіцэраў ды канваіраў. Твары салдат былі ва ўсіх грозныя, у некаторых раз'ятраныя. Гэтыя зусім былі не падобны на тых, якія займалі калісьці Міколкаву станцыю. Там былі палкі запасных салдат, многія былі з бародамі, пажылыя людзі. Неяк нават лягчэй было гаварыць з імі, не так па-зверску абыходзіліся яны з народамі. У гэтых жа і форма трохи інакшая: чорныя венгеркі, большасць салдат на конях, у многіх чорныя шапкі і на шапках страшныя чарапы з перакрываваемымі касцямі.

- Відаць, гусары смерці з карных вільгельмаўскіх батальёнаў... Быць цяпер у бядзе нам... - ціха прагаварыў дзед Астап да Міколкі.

Канваіры спынілі народ недалёка ад спаленай вёскі. Паставілі пару кулямётаў, нацэліўшы іх на сялян. Асобна ад усіх пад узмацненым канвоем трымалі двух маладых сялянскіх хлапцоў, якіх захапілі немцы са зброяй у лесе. Канваіры і афіцэры, акружыўшы сялян, нечага чакалі. І раптам заварушыліся, заўважыўшы на дарозе ад маёнтка белае воблачка пылу. Воблачка расло, шырылася. І хутка ўсе ўбачылі, што гэта шпарка едзе па дарозе запрэжаная ў чацвёрку коней карэта. Паабапал і ззаду карэты ехала чалавек з трыццаць коннікаў. Усё гэта былі тыя ж гусары смерці. Чацвёрка коней стала як укупаная перад кругам сялян. З карэты паволі сышоў добра апрануты чалавек з навіслымі сівымі вусамі, у паляўнічым касцюме, у жоўтых ботах. Чуваць было, як рыпелі гэтыя боты, становячыся на зямлю. То быў памешчык. Ён дапамог выйсці з карэты другому чалавеку ў вайсковай форме.

- Палкоўнік нямецкі... - шапнуў нехта збоку і замоўк пад суровым позіркам канваіра.

Памешчык з палкоўнікам падышлі да сялян. Спешыліся коннікі, пад'ехала яшчэ адна каламажка, і з яе таропка вылез поп, няўключна апраўляючы падраснік, з-пад якога відаць былі наваксаваныя папоўскія боты.

- А гэты сіваграк чаго тут? - гучна запытаў дзед Астап у стаяўшага побач з ім селяніна. Але той не паспеў адказаць, бо загаварыў памешчык. Ён стаяў перад народамі, важна выставіўшы ўперад немалы свой живот, ленавата пакручваючы вус, і нібы ўсміхаўся сялянам самай мірнай, лагоднай усмешкай:

- Ну вось, мужычкі, ізноў мы з вамі сустрэліся... А вы думалі, што мы рассталіся навекі... Ну што ж, мала з вас ласкі імператара Вільгельма? - І ён паказаў рукой на абгарэлыя коміны сялянскіх хат, на сумныя папялішчы. Вы думалі, што вам пройдуць так, даруюцца грабяжы над маім маёнткам? Што вам даруецца бальшавіцкае свавольства? Не, не чакайце, мае мілыя, гэта вам не свабода... Гэта вам не бальшавікі... Гэта войска вялікага імператара Германіі, якое стаіць за закон, за законную ўладу, за маю зямлю, за маё дабро.

Ён гаварыў і гаварыў, і словы яго перайшлі ўжо ў шалёны крык. Ён захліпаўся словамі, пырскаў пенай, пагражаў, лаяўся.

- За кожную маю карову я вазьму цяпер тры каровы, за кожнае зярно вы будзеце расплачвацца са мной сваёй крывёю і потам... Я згнаю ў турмах... Я расстраляю.

Яго спыніў чамусьці палкоўнік, запытаў нешта. Тады памешчык пачаў гаварыць больш спакойна:

- Палкоўнік ставіць перад вамі ўмову: калі хочаце яшчэ пабачыць свету, гаварыце, хто забіў нямецкага афіцэра і вызваліў Сёмку-бальшавіка?

Народ глуха маўчаў. Толькі відны былі сцятыя ў бяссілли кулакі, суровыя твары былі ў цяжкай задуме. Ужо бегаў памешчык сярод людзей, ярасна трос кулакамі, грозна падступаў да некаторых.

- Гавары, дзе Сёмка? Хто яго вызваліў?

Але маўчаў народ. Толькі ўсхліпвалі жанчыны, выціраючы слёзы ражкамі хусцінак, ды плакалі дзеці.

Адышоўся памешчык, пачаў нешта раіцца з палкоўнікам. Той махнуў рукой аднаму з афіцэраў. Двух хлапцоў, якіх узялі з лесу са зброяй, падвялі да абгарэлай грушы, паставілі пад ёй. Да іх падышоў поп, нешта гаварыў ім, паказваючы на крыж. Але бачыў Міколка, як плюнулі хлопцы на крыж папу, на яго грудзі. Як пабіты сабака, адышоў поп убок. Загаласілі жанчыны, хапіўшыся за галовы. Глуха шапталі старыя:

- Калі ж кончацца гэтыя здзекі? Ці доўга цярпець яшчэ будзем?

Грымнулі стрэлы... Міколка не глядзеў туды. Ён бачыў толькі, як узняліся над папялішчам стаі чорных крумкачоў, як з абгарэлай грушы пасыпалася сухое лісце і ціха-ціха кружылася, ападаючы ўніз. Яму насустрач віліся шызыя клубы дыму ад стрэлаў.

Доўга яшчэ здзекаваліся над людзьмі, усё выпытвалі пра Сёмку, пра тых, хто падбухторваў не здаваць немцам хлеб і жывёлу, хто быў у батрацкім камітэце.

Але колькі ні настаўлялі на людзей кулямётаў, колькі ні спрабавалі страляць паверх галоў у народ, нічога не дапамагала. Людзі маўчалі. Тады памешчык з афіцэрамі падышлі бліжэй да людзей. Некаторых бралі і адводзілі ўбок. Вось і да дзеда з Міколкам падышоў памешчык, сурова паглядзеў:

- Ты хто, нешта цябе я не памятаю?

- Я таксама з табой незнаёмы... не даводзілася сустракацца... працадзіў дзед скрозь зубы.

- А ты, чорт стары, адказвай, калі з табой гавораць... Жарты ў мяне кароткія... Хто і адкуль? - усё пытаў расчырванелы ад злосці пан.

- Чалавек я... Вось хто я.

Ашалелы пан трос дзеда Астапа за рукі. Кастлявыя былі гэтыя рукі, з шырокімі пляскатымі далонямі, з вечнымі мазалямі, з незмываемым нагарам ад дэпоўскага жалеза, са слядамі ад мазуту. Зірнуў на іх пан і затросся аж.

- Недарма ты аціраешся тут сярод мужыкоў... Відаць, з рабочага кодла, пракляты... - засіпеў ён і, заўважыўшы Міколку, запытаў яго грозна, паказваючы на дзеда: - Гавары, хто гэта такі?

- Гэта мой дзед... - адказаў напалоханы Міколка.

- Які дзед?

- А дзед... вось проста дзед, і ўсё тут.

- А ты адкуль узяўся? Хто ты, шчанё?

Хацелася Міколку сказаць, што не шчанё ён, а самы што ні на ёсць бальшавікоў сын, але, зірнуўшы на дзеда, схамянуўся. Прагаварыў ціха:

- А я дзедаў унук.

- А фамілія твая?

Зірнуўшы яшчэ раз на дзеда, прамовіў: "Не ведаю..." Як уджалены, падскочыў пан.

- У склеп іх! - грымнуў ён на ўсё горла.

Міколку з дзедам адвялі ўбок да купкі людзей, акружаных цяпер моцным канвоём. Салдаты ганяліся за каровамі, за іншай жывёлай. Частку гналі ў маёнтак да памешчыка, рэштку бралі для нямецкага войска. Сяляне аставаліся на дымных папялішчах. Над папялішчамі кружыліся крумкачы. Дыміліся платы і дрэвы садоў. Пад апаленай грушай ляжалі два забітыя чалавекі.

Міколка з дзедам ішлі ў групе людзей. Іх падганялі салдаты. На салдатах былі чорныя венгеркі і чорныя шапкі. На шапках былі страшныя чарапы. На пражках паясоў паблісквалі пад сонцам выбітыя літары нямецкіх слоў: "З намі Бог!"

Кружыліся крумкачы над дымнымі папялішчамі.

Паблісквалі штыкі.

Людзей вялі ў склеп.

У нямецкім палоне

Склеп быў нізкі, вільготны, з прапыленымі, бруднымі сценамі, з невялікімі акенцамі, узятымі ў жалезныя краты. У акенцы відаць былі ногі часавога. Другі часавы быў ля дзвярэй, ад якіх вяла ў склеп невялічкая лесвіца. Гэты часавы хадзіў узад і ўперад ля дзвярэй і раз-пораз гучна пакрыкваў, каб не размаўлялі між сабой, каб сядзелі ціха, маўкліва. Было тут каля трыццаці чалавек. Было некалькі батракоў, адзін каваль, а рэшта сяляне. Усе чакалі, чым жа скончацца ўрэшце гэтыя падзеі, ці будзе калі збаўленне ад пана, ад немца, ці хутка прыйдзеца паміраць. Спрабавалі спытаць аб тым часавога:

- Што-та будзе з намі?

Часавы трохі разумеў словы. Ён зразумеў запытанне. Усадзіўшы з размаху штык у зямлю, ён сказаў:

- Вось што будзе з вамі...

Такі быў адказ. Ад гэтага жэсту ў многіх забегалі мурашкі па целу і стала цяжка дыхаць. Каб пазбыцца невясёлых дум, стараліся заснуць, масціліся на цаглянай падлозе, на старых бочках, паскіданых у склепе. Мала гаварылі, бо ўсё ўжо было перагаворана паміж сабой і кожны знаў галоўную ўмову - не гаварыць немцам нічога, не выдаваць нікога. Толькі адзін з сялян, з прычасанай у клінок барадой, у чыстым, новым кажушку, усё божкаўся ды войкаў у кутку:

- Ах, Божа мой, Божа... ах, Божа мой, Божа...

Адзін з маладзейшых раздражнёна сказаў яму:

- Ды кінь ты Бога трывожыць... Пражыў век свой сабакам, памры хоць па-людску.

Чалавек змаўкаў на хвіліну, потым зноў пачынаў сваё:

- Ах, Божа мой, Божа...

А часам, забыўшыся і не звачваючыся ні да каго, шаптаў сабе ўголос:

- Я ўсё раскажу... усё... усё... І хто што ў пана браў. І хто да бальшавікоў быў блізка. І хто бальшавіцкім духам жыве.

Тады акружылі яго ціха і, наставіўшы кулакі да носа, папярэдзілі грозна:

- Замоўч, божая гніда... Толькі рот паспрабуй раскрыць, не ўбачыш болей ты свету. І памятай, калі выдасі хоць аднаго чалавека, не жылец ты на гэтым свеце. Не гэтымі, дык другімі рукамі задушым, з агнём-полымем пусцім усе твае паганья здабыткі.

Чалавек змаўкаў, бялеў і тросся ўвесь, як у ліхаманцы.

Гэта быў трапіўшы сюды па непаразумеўна царкоўны стараста суседняга сяла. Ён баяўся за сваё жыццё, баяўся немцаў, каб не трапіць у немінучую бяду. Але яшчэ болей баяўся ён сваіх сялян. Ён добра ведаў, што яны не кідаюць сваіх слоў на вецер, што ўсіх іх не заб'юць, што заўсёды знойдуцца людзі, якія здолеюць жорстка расправіцца з ім. І ён тросся, баяўся, як смоўж, уцінаў галаву ў плечы, маліўся Богу.

Вельмі ненавідзеў гэтага чалавека Міколка, гатоў быў сваімі рукамі задушыць яго, каб змоўк гэты паганы слізкі рот, які памінае ўсё Бога, Багародзіцу.

Як жа! Багародзіца! Благодатная!

У склепе прасядзелі да самага вечара. Увесь дзень сядзелі галодныя, толькі далі ім па кубку халоднай салдацкай кавы, горкай, нясмачнай. Дзед аж плюнуў.

- І гэта ежа, называецца...

Вечарам зайшоў афіцэр і пачаў выводзіць па аднаму, па два са склепа. Неўзабаве павялі і дзед з Міколкам. Іх доўга вялі па розных калідорах, закутках, урэшце прывялі ў вялікі, прыгожа абстаўлены пакой. Тут было некалькі салдат, афіцэр. За сталом сядзелі памешчык і надзьмуты палкоўнік.

- Абшукаць! - быў кароткі загад.

Міколку і дзеда старанна абшукалі. З кішэняў вынялі з пару печаных бульбін, урачыста паклалі іх на паперы, на стол. З-за пазухі дзеда дасталі невялічкі пакунак, скручаны з розных анучак. Абодвух падвялі да палкоўніка. Паказалі палкоўніку знойдзеную пры вобыску бульбу. Той паглядзеў, пачаў смяяцца з памешчыкам.

- І гэта, называецца, людзі! Апора бальшавікоў... Варвары, дзікуны. Харчуюцца, як жывёла, як першабытныя людзі. І яны яшчэ, бачыце, хочуць свабоду. Ім хочацца, бачыце, улады... Яны хочуць быць уладарамі зямлі, уладарамі фабрык, заводаў, вялікай чалавечай культуры. Дык я ж пакажу ім культуру, сапраўдную нямецкую культуру, культуру імператарскай Германіі.

І, павярнуўшыся да афіцэра і павысіўшы голас, ён грывнуў:

- На два гады ў канцэнтрацыйныя лагеры, як удзельнікаў беспарадкаў...

- Дазвольце далажыць вам, гаспадзін палкоўнік, што гэтыя людзі, - тут афіцэр паказаў на Міколку і на дзеда, - аказалі нам у лесе супраціўленне.

- Тры гады турмы... - кінуў палкоўнік.

- Дазвольце далажыць вам, гаспадзін палкоўнік, што салдат яго імператарскага вялічства...

- На катаргу! - усё больш свірэпым рабіўся палкоўнік.

Афіцэр, які ўсё дакладваў і раз-пораз хадзіў да століка, дзе была пакладзена Міколкава бульба і дзедаў скрутак, раптам спрытна падскочыў да палкоўніцкага стала і стаў як укопаны:

- Асмелюся далажыць, што ў гэтых людзей знойдзены яшчэ пры вобыску баявыя патроны...

Памешчык аж падскочыў на крэсле, ці то ад страху, ці то ад нечаканасці. Паволі падымаўся палкоўнік, і вочы яго наліваліся крывёй, увесь ён надзьмуўся неяк, ашчацініўся, нібы ўспеніўся твар, набрыняў хваравітаю чырванню. Палкоўнік адразу страціў увесь свой важны выгляд, сваю вытрыманасць. Ён бегаў навокал стала, падбягаў да дзеда з Міколкам, трос кулакамі, адскокваў раптам назад, нібы не Міколка стаяў перад ім, а ўзброены да зубоў чалавек. Міколка разумеў, што трапілі яны з дзедам у бяду, ды яшчэ вялікую. А праз каго? Відаць, трохі і праз дзеда... Гэта ж трэба, зброю схаваў, а пра патроны забыўся. Але некалі было крыўдаваць, ды і цяжка было крыўдаваць на дзеда. Як-ніяк, ён жа вельмі стары чалавек, дзе яму ўсё прыпомніць.

А палкоўнік усё бегаў.

Надакучыла гэта Міколку. Дый цяжка было стаяць увесь час на змораных нагах. І, не чакаючы асаблівага запрашэння, Міколка важна ўсеўся ў крэсла ля стала, ды яшчэ дзеда запрасіў:

- Сядай, дзед, яны ж могуць і пастаяць, не вялікай жа працы людзі...

Дзед разгублена паглядзеў на ўнука, але потым рашуча сеў, махнуўшы рукой:

- Нам цяпер усё роўна! Абы адпачыць...

Аж аслупянелі тут усе. У памешчыка выпала папяроста з зубоў. Вырачанымі вачыма пазіраў на памешчыка палкоўнік. Стаялі афіцэры, выцягнуўшыся ў струнку, чакалі начальніцкага загаду. Замерлі салдаты ля дзвярэй. У пакоі была мёртвая цішыня. Чуваць было толькі, як гудзе каля лямпы муха, выбірае месца, дзе сесці. І села. Проста на начальніцкі нос села. Муха вывела палкоўніка з аслупянення. Ён махнуў раздражнёна рукой, падскочыў да дзеда, грывнуў на ўвесь пакой:

- Устаць перада мной, нягоднік!

Дзед адмахнуўся ад яго, як ад назойлівай мухі.

Аж зайшоўся тут ад крыку палкоўнік:

- Забіць! Павесіць! Расстраляць!..

Усе захадзілі і замітусіліся. Нібы трывога ўзнялася над старым панскім палацам. Ляпалі дзверы, брынчалі шпоры, чуліся загады, распараджэнні. Палкоўнік сядзеў на канапе і выціраў спацелы лоб. Цяжка дыхаў памешчык, засопся аж, ці ад страху то, ці ад вялікай злосці. Да дзеда і Міколкі падскочылі салдаты, схапілі іх, звязалі рукі. Павялі з пакоя ўсё тымі ж доўгімі змрочнымі калідорамі. Павялі ў склеп.

Хутка апынуліся ў тым жа самым склепе, дзе сядзелі і раней.

Толькі цяпер тут было меней народу. Усяго чалавек дзесяць. Усе яны ўжо ведалі Міколку, сустрэлі яго ветлым словам:

- Не табе б, хлапчына, хадзіць сюды... Адсюль дарога толькі адна...

Яны не хацелі дагаворваць, не хацелі, каб залішне сумаваў Міколка, каб не думаў ён аб тым, аб чым не варта думаць у такія дзіцячыя гады. І мо таму, што сярод іх быў такі малы хлапчук, яны стараліся сябе трымаць весела. Пелі песні, расказвалі яму смешныя байкі. І калі даведаліся, што дзед Астап стары мікалаеўскі салдат, прасілі яго расказаць пра турэцкую вайну. Але тут умяшаўся Міколка:

- Дужа старыя байкі ў дзеда, што іх расказваць... Лепш скажы мне вось, дзед, дзе цяпер мой бацька, колькі-то дзён, як няма яго. І дзе ён невядома.

- І я не ведаю, унуча... Давай лепш класціся спаць, ды няхай прысняцца табе добрыя сны...

- Што сны... - махнуў рукой Міколка.

Як ні стараліся ўсе развесяліць Міколку, гэта не ўдавалася. Якая весялосць у такім месцы. Хутка ўсе паляглі спаць на падлозе. Але не спалася. Чуліся галасы наверху. Зрэдку даляталі гукі музыкі. То іграў у пана палкавы нямецкі аркестр. Пан спраўляў перамогу над сялянамі, над бальшавікамі. Шчодро частаваў сваіх збаўцаў - нямецкіх афіцэраў. Адтуль даляталі гукі танцаў, чулася брынчанне шпор, вясёлыя галасы. У склепе было цёмна. Скрозь невялічкае акенца, скрозь краты відаць быў кавалачак цёмнага неба. На ім пераміргваліся махнатыя зоры. Крычала нейкая птушка ў садзе. Здалёк, з-за саду, даносіўся дзіцячы плач, і нечая маці ціха спявала: "Ба-а-ю, бай... а-а-а... ай..." Відаць, батрачка калыхала недзе свайго малога.

Прынік Міколка гарачым ілбом да жалеза крат і глядзеў, глядзеў. Нібы ўпершыню ён бачыў і гэтае неба, і такія ж махнатыя зоры, і ў ціхім шолыху лісця цёмныя купіны ліп. Нібы дрыжалі гэтыя дрэвы пад густым месячным святлом, і так выразна відаць былі зубчыкі лісця на цёмным небе, што хацелася дацягнуцца да іх рукой, дакрануцца да іх, прылашчыцца гарачай шчакой. Дакрануўся рукою да крат. Халодныя яны, моцныя. Рыпнуў пясок за акенцам, мільганулі ногі часавога. Раздаўся злосны воклік і стук вінтоўкі:

- Назад!

Лязо штыка прасунулася ў акенца, пагрозліва бразнуўшы аб краты. Міколка адхінуўся ўбок і, трымаючыся за сцяну, ціха падаўся да дзеда. Прылёт ля яго. Дзед ляжаў у глыбокай задуме, маўчаў. Не вытрымаў тут Міколка, аж затрымцеў увесь, сцяўся ў камочак.

- Страшна мне, дзеду...

- А ты не бойся... Чаго баяцца, унуча! Усё будзе добра. Усё будзе слаўна. Прыйдзе час - не будзе ні паноў, ні царскага войска нямецкага. Будуць толькі рабочыя ды сяляне, ды такія вось, як ты, бальшавіковы сыны... і зямля будзе наша... і паравозы нашы... і яны будуць бегачь куды шпарчэй, бо яны будуць нашы. Сонца будзе свяціць куды гарачэй, і яно будзе нашым... і неба наша... Усё, усё наша!

- То добра, дзеду, але ж нас з табой не будзе. Вунь на ганку стаяць кулямёты, яны ж нарыхтаваны на нас.

- А ты плюнь на іх, на гэтыя кулямёты... дужа страшныя яны хіба?

Змаўкае Міколка. Але чуе дзед, як уздрыгваюць Міколкавы плечы. Плача Міколка і стараецца захаваць свой плач, сцяўшы зубы, уткнуўшыся тварам у дзедава плячо. Упору і самому дзеду заплакаць, але трымаецца ён, гладзіць унукавы плечы, на вуха яму шэпча:

- Ну чаго ты, дурненькі мой... А яшчэ казаў, што храбры, храбрэй дзеда.

Захліпаецца плачам Міколка, гаворыць скрозь слёзы:

- Не ад страху я, дзеду... Мне бацьку шкада. Мне паравозаў нашых шкада. Хто-та ездзіць цяпер на іх. Немцы ж гэтыя... Як жа ж... У іх жа царскія арлы. Ды з імі Бог яшчэ гэты. На кожным поясе напісана.

- А ты, унуча, яшчэ раз плюнь і на арлоў, і на Бога. І арлам галовы скруцім. А дасць Бог, і Богу шыю звернем... Было то клопатаў, каб аб іх думаць... А дзеду ты вер! Кладзіся вось і спі... Усё, браце, будзе наша! Толькі выспацца цяпер нам трэба з табой. Ну, кладзіся!

Ціха ў склепе. Чуваць роўнае дыханне сонных людзей. Прашуршыць часам спужаная мыш у саломе.

А на дварэ парывае пясок пад цяжкімі ботамі часавога. Пабліскае штык пад месяцам, цьмяна льсніцца цёмная каска. Застыглі на ганку палаца чорныя кулямёты, ды дрэмлюць салдаты ля іх.

Ціха шалясцяць на вятрыску пахучыя ліпы, скідаючы на жвір, на траву цяжкія кроплі расы.

Спіць Міколка.

Нібы спіць і не спіць. Ён едзе на вялікім-вялікім паравозе. Ля акенца бацька сядзіць. Снапы гарачых іскраў ляцяць з трубы і нізка пасцілаюцца над дрэвамі, над кустамі, над бязмежнымі прасцягамі палёў. Ляцяць рэйкі насустрач і нібы пасцілаюцца пад магутныя колы, нібы праглынаюцца паравозам... А ён усё шпарчэй і шпарчэй, ціха кружыцца галава ў Міколкі, развяваюцца валасы ад страшэннага ходу, ад імклівага ветру. Пара шыпіць, аж гудзе, і ляскочуць сталёвыя колы.

...Тах-тах-тах... тах-тах-тах...

Зірнуў Міколка ўперад, і валасы ў яго дыбам - проста на іх ляціць, набліжаецца семафор. Вялікі, чырвоны. Як кроў, гарыць яго зыркае вока. А паравоз усё шпарчэй і шпарчэй, аж заходзіцца сэрца, дыхаць цяжка. Збіраецца з сілай Міколка, намагаецца крыкнуць. Але цяжка перамагчы страшэнны бег паравоза, гэты грукат сталі, жалеза, гэтае гудзенне шалёных вятроў. Яшчэ секунда і, перамагаючы страх, крыкнуў Міколка:

- Бацька, стой! Стой, стой, семафор вунь чырвоны...

Крыкнуў і прахпіўся, вочы адкрыў. Разам з ім прачнуўся дзед, прачнуліся ўсе, што спалі з ім разам. Спачатку нічога не маглі ўцяміць. У склепе было відна, але святло было нейкае дзіўнае. Маленькае акенца ўзіралася ў іх распаленым чырвоным вокам...

- Пажар! - схамянуліся ўсе і кінуліся да акна.

Нечаканае вызваленне

Кавалак неба, які відзён быў праз акенца, цяпер здаваўся жывым. Нібы трапятаяў ён, калыхаючыся ў чырвоных пералівах. Чырвань то набракала крывёю, то рабілася цьмянай, то раптам успыхвала на ўсю шырыню залацістымі водбліскамі. Водбліскі цямнелі, гаслі, знікалі і зноў успыхвалі з новаю сілай, паланілі ўсё неба. І здавалася, плавіцца неба, робіцца вадкім, празрыстым. Вось-вось успыхне яно і ападзе на зямлю мільёнамі іскраў і ззяючага вугалля. Нібы аграмадная птушка ўзмахвала агнявым крылом, і яно білася, трапятала, параненае, цяжка прыпадала да зямлі, рассыпаючы па небу залатыя пер'і.

Глуха шумелі цяпер барвовыя кроны ліп. То ўзняўся вецер і грозна гудзеў у садзе, па сценах палаца, па даху. Чамусьці не відаць было часавога, не чутна яго цяжкага кроку.

- Пажар! - крыкнулі людзі. - Але дзе гэта гарыць? Няйначай, пачалося з панскіх гумнаў, адтуль ляцяць іскры.

І толькі казалі гэта, як страшэнны выбух адкінуў іх ад акна. Бліснула асляпляючым полымем, і, уздрыгануўшы, глуха загудзелі сцены склепа. Пасыпаўся тынк са сцен, са столі. Чутна была бязладная тупатня ног наверх, чыесьці крыкі, і зусім недалёчка раздалося некалькі адрывістых стрэлаў. Потым раптам нібы ўсё змоўкла на хвіліну, і злавесная цішыня павісла над домам, над садамі.

Міколка зірнуў у акно. І першае, што ён убачыў, гэта нямецкую каску. Яна ляжала ля самага акенца, уткнуўшыся казырком у пясок. Ля ганка, на каменні ў нязручных позах раскінулася некалькі чалавек, ляжаў абярнуты кулямёт, цьмяна паблісквала стужка з патронамі. Людзі ляжалі нерухома.

- Дык вось яно што! - ускрыкнулі разам усе людзі ў склепе. - Пажар-то відаць не просты, наш пажар, партызанскі...

Раптам раздаліся з грукатам дзверы на ганку, і цэлая група людзей з'явілася там. Яны выходзілі з панскага палаца. Уперадзе ішоў звязаны палкоўнік, разам з ім кльпалі некалькі афіцэраў, трымаючы рукі ўгору. Іх канваіравалі каля дваццаці чалавек з вінтоўкамі, з драбавікамі. У аднаго Міколка заўважыў звычайную сякеру. Палкоўніка і афіцэраў павялі кудысьці за вугал, у цёмную ліпаваю алею.

Тут жа, ля ганка, стаяла група абяззброеных нямецкіх салдат. Яны стаялі без канвою, аб нечым гаварылі, спрачаліся. Чуваць былі асобныя словы, смех, паасобныя вясёлыя выкрыкі.

Дзесьці ў садзе грывнула некалькі стрэлаў.

Салдаты замоўклі на хвіліну, некаторыя махнулі рукою.

І тут толькі зразумелі людзі, якія сядзелі ў склепе, што яны вольныя цяпер, што наканаваная смерць прайшла міма іх, стараной. І, абняўшы радасна адзін аднаго, расцалаваўшы малога Міколку, яны пабеглі да акна і пачалі біць па яго жалезных кратах. На стук прыбеглі некалькі нямецкіх салдат. Яны зірнулі ў акенца і кінуліся кудысьці за дом. Хутка цэлая група людзей паказалася адтуль. Бразнулі засовы дзвярэй, і палоннікі склепа адзін за адным выйшлі на вольны прастор. Развіднела ўжо. Вось-вось пакажацца сонца над блізкім лесам. Але ясна сонца ўзнялося пад самае неба гучнае і радаснае "ўра".

І здавалася Міколку, што вылеціць яго сэрца з грудзей ад вялікай радасці. Ён кінуўся на шыю матроса, які, відаць, камандаваў усімі людзьмі.

- Ого! Які ж ты яшчэ маленькі, а так ужо немцаў укрыўдзіў, што яны табе смерць рыхтавалі... - усміхнуўся матрос і, падхапіўшы Міколку, падняў яго высока-высока, пад самыя шаты нерухомых ліп.

Нічога не адказаў Міколка, увесь захлынуты радасцю збавення, радасцю перамогі. І толькі ўгледзеўшыся ў матроса, ён крыкнуў дзеду:

- Дзед, а гэта ж той чалавек, што пад хвойй стаяў і якога ты ад расстрэлу выбавіў.

І што тут было, хіба апішаш! Дзед абняўся з матросам. Яны кінулі вобземлю шапкі і разы тры пацалаваліся, моцна абняўшыся. Аж войкнуў дзед, да таго моцна сціснуў яго ў абдымках Сёмка-матрос. І бачыў нават Міколка, як заплакаў дзед і - які ж ён хітры! - неўпрыкметку выцер слязу кончыкам барады. Не сцяпеў тут Міколка, папракнуў дзеда:

- А здаецца ж, не малы ты ўжо, дзед, і трэба ж так...

- То ж гэта не сляза, унуча, гэта радасць... - сканфузіўся дзед.

Ну, што ты зробіш тут з гэтым дзедам!

Сёмка-матрос запытаў іх, адкуль яны, што за людзі і якія прычыны прымусілі дзеда смела заступіцца за яго, Сёмкава, жыццё. І калі ўсе даведаліся, што дзед Астап - бацька памочніка машыніста Андрэя, а Міколка сын Андрэяў, агульнай радасці не было канца-краю.

- Гэта ж мой найлепшы прыяцель, твой бацька! - гаварыў ён Міколку. Твой жа бацька самы смелы бальшавік! Мы з ім, ды з другімі рабочымі, ды з нашымі вась партызанамі добра правучым паноў... будуць ведаць, як вёскі грабіць, бальшавікоў ды беднату выдаваць немцам на расправу... А прыйдзе час, возьмемся як след і за немцаў!

Панскі палац пачаў ужо гарэць з аднаго канца. Вострыя языкі полымя вырываліся з верхніх акон, узнімаліся чорныя клубы дыму.

- Важнецкі гарыць. Усё пайшло пылам-дымам... Мала было яму ўсё, гаду... Ад хцівасці на нашыя вёскі пайшоў, праз яго пагарэлі. Немцаў наслаў. Няхай жа гарыць, выгарае, каб і караня панскага не засталася...

І тут хапіўся матрос:

- А гэтага самага тлустага д'ябла, самога пана мы яшчэ не злавілі.

- Схаваўся, гад, недзе...

- Выкурым, нідзе дзенецца!

І тут заўважыў Міколка, як з верхняй веранды скочыла на зямлю нешта белае, грузнае. Ён як дуж кінуўся ўслед. За ім пабег дзед. Белае, грузнае кінулася ў зараснікі бэзу, акацый. Вось яны наганяюць ужо, толькі лыткі ўцекача мільгаюць у роснай траве, а спыніцца каб, дык не. Гэта быў пан. Ён выскачыў у адной сарочцы і цяпер пабег, засопшыся, наважыўшыся праскочыць сад і даць лататы да лесу.

- Стой, пузан, а то выстралю! - крыкнуў на бягу дзед і размахваў карабінкай, якою надарыў яго Сёмка-матрос.

Пан сігануў праз шчыкет, але, учапіўшыся сарочкай за шчыкеціну, павіс на ёй, агаліўшы валасатыя ногі.

- Бач ты, сцёгны якія паразгадаваў, па тры пуды, ныйначай...

Але раптам зрабіўся сур'ёзны і адступіў на крок. Узяўшы важна пад казырок, скамандаваў дзед:

- Злазьце з плота, ваша сіяцельства, нязручна так, ныйначай!

Але дзе тут злезці пану. Павісла сіяцельства ўсур'ёз. Падбеглі сяляне і не зусім, каб сказаць, далікатна знялі яго з нязвыклага крэсла. Як крануўся зямлі пан, так і кінуўся ў ногі сялянам. Цалаваў зямлю, слюнявіў сялянскія лапці, маліўся, прасіўся, усімі багамі кляўся, што не ён вінаваты ў расстрэлах, а немцы.

- Хто табе веры дасць, ірад? Але што з ім рабіць, з сіяцельствам гэтым? Не варта кулю псаваць на жабу такую... - раіўся Сёмка-матрос і загадаў: - Пасадзіць яго ў сажалку, няхай прахалоджваецца пасля такой гарачкі... А то ў ванне яшчэ сёння, мусіць, не было яго сіяцельства.

І сядзеў пан у сажалцы, паварухнуцца баяўся.

А партызаны тым часам не драмалі. Выганялі жывёлу з панскіх хлявоў, выводзілі коней, выгружалі свірны. Прыгадзіліся панскія каламажкі, на іх зручна прымайстравалі адабраныя ў немцаў кулямёты, палажылі вінтоўкі. На адной з каламажак прымасціўся ля кулямёта Міколка. Дзед Астап усеўся на нямецкага стаенніка і быў цяпер падобны на сапраўднага ваяку-кавалерыста. Не хапала да поўнага баявога выгляду толькі шаблі. Але Сёмка-матрос дастаў аднекуль і шаблю і надарыў ёю дзед. Міколку ж ён даў маленькі штык ад нямецкай карабінкі. Штык быў падобны на кінжал, і ім вельмі ганарыўся Міколка, павесіўшы яго збоку на папрукку. Так зрабіўся Міколка кулямётчыкам, а дзед Астап - кавалерыстам. Праўда, у кавалерыі дзеду Астапу хутка не спадабалася, і ён перайшоў неўзабаве ў пяхоту. Але аб гэтым пасля.

Калі дагараў ужо ніжні паверх панскага палаца, атрад Сёмкі-матроса рушыў з двара. Уперадзе ехаў Сёмка на добрым вараным кані, якога ўзялі ў пана. За ім ехалі некалькі хлопцаў, узброеных шаблямі, карабінамі і гранатамі. Услед рушылі тры каламажкі з кулямётамі.

Ужо развіднела.

Збляднела зарава пажару, толькі дым пасцілаўся яшчэ чорнай смугой над дарогай, над лесам. Атрад прыбавіў кроку. Коні рванулі ўперад і панеслі наўскач, пераганяючы адзін аднаго. Затарахцелі каламажкі, падскакваючы на выбоінах ды на карэннях лясной дарогі.

- Ану яшчэ, яшчэ паддай! - грывнуў Сёмка-матрос.

Як лёгкая птушкі, узняліся коні, распушыўшы хвасты і грывы. Толькі срэбрам мільгалі падковы капыт ды клубы пылу ўзнімаліся ўслед, плылі за атрадам ружовым воблакам.

- Паддай, паддай! - не змаўкаў камандзір.

І нібы беглі насустрач дрэвы, кусты. Нібы кідаў хто пад ногі коням лесавую дарогу. Шалёным віхрам несліся кулямётныя каламажкі, нібы плылі над дарогай, не адчуваючы ўжо ні пнёў, ні каменя. Біў вецер насустрач, захлынаў дыханне, намагаўся шапкі сарваць. Але што той вецер!

- Гармонік давай! - крыкнуў нехта.

Захліпнуўся спачатку гармонік, прачышчаючы свае медныя галасы. І потым пайшоў, разышоўся, узяцеў гарачымі галасамі вышэй стромкіх хвоек, пракаціўся звонамі-перазвонамі, і дух захапіла, калі пайшлі ў ход пералівістыя пераборы. Ды бумкалі басы, як цяжкія стрэлы гармат: бум, бум, бум...

А з гармонікам песня ўзяцела. Усім атрадам яе падхапілі. І песня, і людзі, і агнявыя пад сонцам грывы коней - усё ляцела бурай-віхурай уперад ды ўперад.

І толькі іскры мільгалі з падковаў капытоў ды гудзелі дрэвы, захлествалі твары вятры. Воблака пылу пасцілалася ўслед, узнімаючы віхурай апаўшае лісце, прыгінаючы да зямлі шумлівыя верасы і зялёную папараць.

А песня ляцела.

Не дагнаць яе, не перагнаць...

Рукой ворага яе не злавіць.

Здарэнне з дзедавым скакуном

Атрад спыніўся на стаянку ў густым непраходным лесе. Ніякаму немцу сюды не дабрацца. Паабапал глухія балоты, дзе толькі дзікая птушка праляціць ды лесавая звярушка з купіны на купіну пераскочыць. Партызаны выкапалі зямлянкі, паставілі шалашы ад дажджу.

На векавой сасне, якая ўзнімалася над усім лесам, ставілі наглядчыкаў па чарзе. На сасне было буслава гняздо, вельмі зручна было чалавеку хавацца пад ім. І вельмі часта забіраўся туды Міколка і, прыслухоўваючыся да буславага клёкату, назіраў за лесам, сачыў за дальнімі дарогамі, якія відаць былі адсюль як на далоні. Часам прыходзілі сяляне і скардзіліся, што іх толькі-толькі абрабавалі немцы. Кідаліся ўслед партызаны, наганялі немцаў, раззбройвалі, адбіралі назад сялянскае дабро.

А кожнае ночы частка партызан рабіла налёт на маёнткі, давала "перцу" панам. Дзед Астап ездзіў часам з другімі партызанамі на разведку. Ён ужо нядрэнна трымаўся на кані, добра налаўчыўся страляць, седзячы на кані, з карабіна. Але адно, што турбавала дзеда, гэта яго няўменне абыходзіцца з шабляй. І так і гэтак практыкаваўся ён, але нічога не выходзіла. І нават тонкі дубец не паддаваўся адразу дзедавай шаблі.

- Цяжка мне, старому мікалаеўскаму артылерысту, да шаблі прывычаіцца... Ці то шабля худая, ці то рукі аслаблі... - скардзіўся ён часам на сваё няўмельства Міколку.

І гэта, на яго думку, падрывала яму крыху аўтарытэт як слаўнага кавалерыста-рубакі. Але дзед не здаваўся. Ён усё намагаўся прылаўчыцца да шаблі. Цэлымі гадзінамі сек лазовыя дубцы. Сек, праўда, у пешым страю. Нават дровы налаўчыўся шабляй сеч. Але калі толькі садзіўся на каня, усякі спрыт на шаблю праходзіў. А калі ўрэшце адважыўся дзед папрактыкавацца на кані, выйшаў адзін толькі канфуз. Разагнаў ён каня, выхапіў маладзецкі шаблю і ну ёю махаць, каб ямчэй секануць па бярэзіне. Размахнуўся з усіх сіл, крактануў ды як секане, аж конь на дыбы ўзвіўся. Зірнуў тут дзед, а ў каня толькі адно вуха матляецца. І хоць з адным вухам конь, але такога вялікага спрыту ён набраўся, як сігане, як падскочыць ды, наставіўшы хвост пісталетам, як пусціцца ў шалёны галоп - у дзеда аж дух захапіла.

Імчыць дзед ні жывы ні мёртвы, толькі барада па ветру пасцілаецца. І ў пору яму крыкнуць "ратуйце", але ці старому артылерысту паратунку прасіць. Ухапіўся за грыву, трымаецца. Але тут як падскочыць конь, як падкіне ўгору заднія ногі, не ўтрымаўся дзед і лёгкай птахай узвіўся ў паветра. Добра яшчэ, што гарцаваў ён пад вялікай бярозай. Так і ўчапіўся за сук, павіс на ім. Назіраючы за дзедавай джыгітоўкай, Міколка з жалем падумаў, што давядзецца яго бацьку быць сіратой, а яму, Міколку, застацца без слаўнага таварыша. Але, угледзеўшы дзеда на суку, узрадаваўся і, пад'ехаўшы з каламажкай, дапамог яму злезці на зямлю. Стары быў зусім разбіты, скардзіўся на паясніцу, але духам не падаў і ўрачыста тлумачыў Міколку:

- Хіба ж гэта конь? Гэта ваўкарэзіна, а не конь, не можа седака на сабе ўтрымаць... Вось у турэцкую вайну былі коні ў нас, дык коні.

Хаця Міколка быў трохі інакшых думак пра коней і пра седакоў, але тут не пярэчыў. Не хацеў крыўдзіць старога. Тым больш што ў таго і так хапала тут непрыемнасцей. Набегаўшыся ўволю, яго скакун з'явіўся назад, з'явіўся аднавухі, з абкарнаным хвостом. Усе, усміхаючыся, зірнулі на кавалерыста, сёй-той запытаўся:

- Што-та сталася з тваім стаеннікам?

Не міргнуўшы вокам, дзед адказаў:

- Ды, ныйначай, дзе за сук засілілася жывотнае, ну... і адарвала слыхавы орган.

Дзед любіў пры зручным выпадку ўжыць навуковае слова.

Змаўчалі ўсе. Каму было ахвота крыўдзіць такога слаўнага рубакі. Толькі Сёмка-матрос, хітра падміргнуўшы, запытаў яго:

- Ці цэлы хаця сук той?

Гэта завельмі ахаладзіла дзеда да кавалерыйскай справы. А тут яшчэ падварнуліся такія падзеі, што дзед хоць і атрымаў перамогу над немцамі, але канчаткова рашыў перайсці да пяхотнай справы. І не тое каб пешака хадзіць, скажам, але каб не кідацца болей з дзедавым слабым здароўем у кавалерыйскія атакі.

Неяк давялося дзеду паехаць раз у разведку. Паехалі ўтрох: Сёмка-матрос, Міколка і дзед. Чуткі былі, што ў бліжэйшых вёсках грабяць нямецкія коннікі. Паехалі праверыць, ці праўда то, каб у выпадку патрэбы наляцець з атрадам. І толькі выехалі на ўскраек лесу, бачаць - едуць чалавек з восем нямецкіх кавалерыстаў. І проста насустрач едуць. Міргнуў Сёмка Міколку і дзеду, каб зараз жа хаваліся ў лесе. Не ісці ж утрох супроць васьмі.

Але тут пачалі рабіцца несусветныя штукі з дзедам. Праўда, ва ўсім ён і душой не быў вінаваты, усё пачалося з каня. Ці той пачуў іржанне сваіх былых нямецкіх сяброў, ці якое другое ліха ўзбрыло яму ў галаву, але конь выказаў яўныя намеры кінуцца ўперад, насустрач немцам. Дзед і так і сяк браўся за каня, усё намагаўся яго павярнуць убок да лесу. Але нічога не дапамагала. І праз якую хвіліну дзед горда імчаў на немцаў, не трацячы, аднак, у глыбіні душы надзеі, што, можа, як і ўдасца павярнуць шалёнага каня назад. Толькі і паспеў крыкнуць дзед: "Ратуй, Сёмка, старога артылерыста!" Ды, бачачы немінучую сустрэчу з немцамі, прышпорыў з адчаем каня наскамі ботаў, выхапіў шаблю ды як закрычыць "ура", аж Міколка не на жарты спужаўся.

Зірнуў Сёмка на Міколку - вось ашалеў дзед! - ды, выхапіўшы гранату з кішэні, памчаў на ўвесь дух услед за дзедам. Не кідаць жа старога рубаку ў небяспецы такой. Бачачь немцы, ляцяць на іх дзіўныя коннікі, "ура" крычаць, шаблямі махаюць. А тут і трэці памчаўся ад лесу. То Міколка пусціўся наўскач за дзедам, за Сёмкам. Павінен жа і ён дапамагчы дзеду з бяды выбавіцца. Імчыць Міколка ды раз-пораз з карабіна страляе. Замітусіліся немцы, спыніліся. А ўгледзеўшы Міколку, зусім спалохаліся. Ім паказалася, што прытаіліся ў лесе несусветныя сілы - выскакваюць адтуль адзін за адным партызаны. І, не разважаючы доўга, пусціліся немцы назад, коней прышпорылі.

Але не такі дзед, каб адстаць. І хоць гатовы ён і каня нямецкага праклясці, які кінуў яго ў такую страшэнную атаку, хоць гатовы ён і другое вуха яму адсеч за вялікае непаслушэнства, але дзе ты ўжо дзенешся, калі шаблю выхапіў. Ляціць віхурай дзед, насцігаючы немцаў, крычыць:

- Здавайцеся, пакуль не ўцяклі!

Бачачь немцы - не паласа, кінулі карабіны, рукі ўгору. Тут і Сёмка падскочыў, падскакаў Міколка, палонных пад канвой забралі.

Так неспадзявана рушыў дзед у кавалерыйскую атаку і, як бачым, атрымаў перамогу. Дзедаў аўтарытэт вырас яшчэ болей, і ніхто ўжо не пасмеў бы напаміць дзеду аб яго джыгітоўцы, аб няшчасным конскім вуху і абсечаным хвасту яго скакуна. Але ўсе гэтыя падзеі вельмі дорага каштавалі дзеду, дні са тры прахварэў ад тых здарэнняў і расказваў пасля:

- Думаў я, што не прыйдзеца мне болей Міколку пабачыць праз гэтага нямецкага скакуна, які папёр мяне на нямецкі атрад. Але калі ўбачыў, што няма мне ўжо аніякага выхаду болей і што насоўваецца мая смертухна, рашыў я тады на хітрыкі пайсці і так грывнуў на іх, што аж сам быў спужаўся... А тут і Сёмка! А тут і Міколка! Ну, думаю, цяпер падавай мне цэлую дывізію і самога генерала! Я ім пакажу, што знача дзед Астап і яго турэцкая шабля!

Сказаўшы пра шаблю, ды яшчэ пра турэцкую, дзед трохі пачырванеў і змоўк. Відаць, адчуваў сябе ніякавата. Ён сам убачыў, што трохі перабаршчыў. Пра шаблю ж ён наогул не любіў успамінаць пасля трагічных падзей з конскім вухам. З крыху прыкрага маўчання вывеў Міколка:

- А ты не зважай, дзед, калі там сёе-тое з шабляй у цябе было раней... Затое ж ты перамог! Усё ж такі здаліся немцы!

- Так, здаліся... - прамовіў дзед.

Але ўсё ж прымушаны ён быў адмовіцца ад кавалерыйскіх атак.

Як-ніяк, адчуваў сябе вельмі нязручна з шабляй. Ды і гарцаваць на кані не дазвалялі ўжо гады і здароўе!

- Арудзію б мне! Паказаў бы я вам, як ваяваць трэба! - гаварыў часам дзед і марыў аб гарматах, аб сваёй колішняй зброі.

І трэба сказаць, што гэтыя мары хутка спраўдзіліся і дзед Астап стаў заўзятым артылерыстам, багата дапамогшы партызанам у іх барацьбе з немцамі.

Аб гэтым пасля.

Партызанскі браняносец

За часы Міколкавага партызанства на яго роднай станцыі ў родным горадзе станавілася ўсё горш і горш. Дзесяткі рабочых былі пасаджаны ў турмы. Некаторых саслалі на катаргу, некаторых у канцэнтрацыйныя лагеры. Каля дэпо стаялі часавыя, і рабочым ледзь не пад канвоем прыходзілася станавіцца на работу. Пад канвоем вадзілі машыністаў на паравозы. За малейшае супраціўленне пагражалі расстрэлам. За работу амаль не плацілі, і сем'і рабочых жылі ў вялікім голадзе. І гэта ў той час, калі праз станцыю праходзілі дзесяткі і сотні эшалонаў з хлебам, з мясам, з жывёлай. Немцы рабавалі народ і ўсё, што рабавалі па гарадах і вёсках, адсылалі ў Германію.

Але як ні горка жылося рабочым, яны не думалі здавацца немцам. Яны рабілі ўсё, чым толькі можна было нашкодзіць нахабным заваёўцам, якія марылі задушыць Савецкую краіну. Рабочыя псавалі паравозы, вагоны, чыгуначны шлях, каб перашкодзіць немцам вывозіць нарабаванае дабро. Уцякалі машыністы з паравозаў, спынялі ў лясах цягнікі і раздавалі назад сялянам адабраную ў іх жывёлу. Арганізоўвалі рабочыя дружыны абароны. Даставалі зброю.

Нават дзеці рабочых удзельнічалі ў гэтай барацьбе. І часта можна было назіраць на станцыях, як Міколкавы таварышы, катаючыся на падножках вагонаў, сыпалі ў буксы вагонаў пясок, разлівалі ў кандуктараў і змазчыкаў мазут, каб не было чым змазваць калёсы.

Барацьбой рабочых кіравалі бальшавікі. Сярод іх быў і Міколкаў бацька - Андрэй. Ён даўно быў у падполлі, і часам самыя блізкія людзі не ведалі, дзе ён знаходзіцца.

Часам, калі асабліва зверскімі рабіліся немцы ў якім-небудзь горадзе ці на станцыі, рабочыя рабілі ім добрую ўзбучку, напамінаючы гэтым, што рабочая сіла не зломлена. Вось і цяпер атрымаў з горада ліст Сёмка-матрос. Прачытаўшы яго, раіўся з дзедам Астапам, з другімі партызанамі. Быў пры гэтай нарадзе і Міколка. Чуў ён, што трэба атраду зрабіць налёт на горад і даць добрага пытлю немцам. Думалі і гадалі, як лепш правесці налёт.

Да поўначы раіўся Міколка з дзедам, як лепш справу зрабіць. Аж надакучыў дзеду сваімі парадзімі. Той і рукой махнуў:

- Адчапіся ты! Малы ты яшчэ, табе толькі варон біць з карабіна ды штыком тваім пачуркі з пяску рабіць...

І дзед паказаў на кінжал, якім так ганарыўся Міколка. Абурыўся тут Міколка, трохі нават узлаваўся на дзеда і з пагардай сказаў яму:

- Як відаць, ты, дзед, добра яшчэ мяне не ведаеш! Можна, я таксама ваяка... Ізноў жа: хто спаў каля пакгаўза, а хто лазіў у пакгаўз людзей вызваляць? Ага! Успомніў! А хто каню вуха шабляй адсек?

Аж паморшчыўся дзед, узгадаўшы пра гэтую прыгоду, і, каб спыніць непрыемныя для яго Міколкавы ўспаміны, адразу ж пайшоў на змірэненне:

- Ну, дык чаго ты ўжо так разышоўся? Хіба я кажу, што ты не храбры? Ну дык гавары, што ты надумаў.

- А вось і надумаў...

І тут расказаў Міколка аб сваім плане:

- Бачыш, дзеду, сіл яшчэ ў нас мала і зброі мала... Калі не пойдзем мы на хітрасць, нічога часам і не выйдзе!

Міколкаў план быў вельмі просты. Лазячы на хвою, на наглядальны пункт, Міколка часта бачыў, як праходзяць зрэдку па Дняпру параходы. Яны хадзілі пад нямецкім сцягам, хадзілі з узброенай камандай, з кулямётамі, а часам і з гарматамі.

- Абы толькі параход нам дастаць, а там пабачым... - закончыў Міколка свой план.

- А што ты думаеш! - захапіўся дзед планам. - Ты ж у мяне мудрэй за Напалеона!.. Ды што Напалеон! Ты ж проста, браце мой...

- Бальшавікоў сын, - падказаў дзеду Міколка.

- То-та ж!.. - згадзіўся дзед і пайшоў раіцца да Сёмкі-матроса.

А раніцай дзед Астап і Міколка выбраліся на разведку ў горад. Запрэглi звычайныя сялянскія калёсы, палажылі на воз паўмяшка мукі, як з дзесятак. Дзед Астап нават пеўня недзе расстараўся. Усё гэта рабілі, каб ніхто не западозрыў іх у партызанстве і каб немцы прынялі іх за звычайных сялян, якія едуць на базар у горад. Так і паехалі. Амаль без асаблівых прыгод дабраліся яны да горада. Толькі ў адным месцы спынілі іх немцы, хацелі ў падводы забраць. Але выручылі ўзятыя яйкі. Адаў дзед салдату цэлы дзесятак, пусцілі іх далей. Так і даехалі. Каб лішне не цягацца з мукой ды з розным другім харчам, рашылі аднесці іх на станцыю да маці.

- Нябось, даўно і хлеба добрага не бачыла яна...

Расплакалася маці ад нечаканай сустрэчы.

- А я-то думала, што і костачак тваіх не збяру. Толькі чуеш штодня расстрэлы ды расстрэлы... Вось бацька твой таксама хаваецца недзе. Хіба ж гэта жыццё! Табе б у твае годы пагуляць толькі!

- Некалі, маці, гуляць! - заўважыў Міколка.

Яшчэ больш расплакалася маці.

- А ты слёзы кінь! Некалі, маці, плакаць! Давай лепш павячэраць старым бальшавікам! - важна сказаў Міколка і стаў наразаць хлеб на стол. - А ты, дзед, цягні сала з торбы.

Хутка і развіталіся. Маці дзед прасіла, каб сачыў ён за ўнукам, да бяды не дапускаў.

- А ты не клапаціся, мы-то ўжо адзін за аднаго пастаім, у крыўду не пусцім.

Пайшлі на прыстань. Па дарозе дзед Астап заглянуў да Міколкавага брата, потым забег на тэлеграф, на станцыю, да знаёмага тэлеграфіста, з сваіх.

- Ты ўжо стукні па тэлеграфу на раз'езд, што мы выязджаем. З раз'езда нашым перададуць у атрад...

На прыстані сустрэліся. Абышлі горад, агледзелі, дзе і якая часць стаіць. Заўважылі на беразе Дняпра нямецкую батарэю. Недалёка ад прыстані стаяў штаб. За штабам стаяла гарадская турма. Ля яе важна прахаджваліся нямецкія часавыя. Агледзелі ўсё, запамнілі і пайшлі на параходную прыстань. Якраз і параход стаяў на Дняпры, і даволі вялікі. Дзед купіў білеты, селі на параход. Тут было багата пасажыраў, усё больш буржуяў, памешчыкаў, царскіх афіцэраў і генералаў, якія ўцякалі з савецкай Расеі. Адны ехалі ў гетманаўскую Ўкраіну, другія трымалі шлях за граніцу. На параходзе была спецыяльная суправаджальная каманда з нямецкіх салдат і аднаго афіцэра. На носе і на карме стаяла па кулямёту. Недалёка ад капітанскага мосціка прыстроілася скарастрэльная гармата.

Зірнуў на яе дзед, уздыхнуў, на Міколку глянуў.

- Разумею, дзеду, зайздросціш? Гэта табе не турэцкая шабля!

Яны ўважліва аглядалі ўсё, прымячалі кожную драбніцу, пакуль не накінуўся на іх капітан парахода:

- Чаго вас носіць тут, д'яблы? Панам толькі вочы мазоліць... Айда ў трэці клас, галадранцы!

Зірнуў на яго Міколка, кулакі сцяў. Нешта хацеў сказаць, але міргнуў тут яму дзед, за руку ўзяў, уніз павёў. Шапнуў:

- Памятай, дзе знаходзішся!

Адно, што добра было ў трэцім класе цяпер, гэта прастора. Як відаць, звычайныя людзі мала карысталіся цяпер параходам. Усё больш паны ехалі са сваімі манаткамі, чамаданамі, сабачкамі. Ехалі афіцэры. Ехалі эсэры і ўсякая іншая погань. Усе яны ратавалі свае шкуры ад бальшавікоў, марылі аб жорсткай расправе над імі.

- Мы ім пакажам матушку Русь! Мы ім адпомсцім за бацюшку-цара! Мы павешаем іх на слупах тэлеграфных за святую царкву! - толькі і чуваць было навокал. І асабліва стараўся адзін генерал. Стары, сівы, недалужны, а такі ж заўзяты. Каб змог, дык, відаць, сваёй бы рукой перадушыў і бальшавікоў, і сыноў бальшавіковых. Аж пенай пырскаяў:

- Вось гетман ім пытлю дасць... Вось немцы вуму-розуму навучаць... Вось французы, ангельцы... Хоць немцам усю Расею аддаць, толькі не ім, бальшавікам праклятым...

І аж сіпеў стары, шапялявіў. І "за бацюшку-цара" было ў яго "за бачушку-чара". І пра супастатаў-бальшавікоў: "Я іх, шупаштатаў, на кожным шлупку паражвешваю, я ж іх кішкі павыпушчаю..."

Нявесела было Міколку слухаць гэтыя размовы, і калі генерал на якую хвіліну астаўся з ім адзін, Міколка шапнуў дзеду, мацаючы пад поясам свой кінжал:

- Дай я яго, дзеду, трохі штыком памацаю ці хоць стукну па дурным чэрапу...

Але дзед рашуча забараніў:

- Не чапай яго! Ён і так акалее ад свае злосці... А мы з табой тут адны пакуль што. Вось пачакаем раніцы, а цяпер кладзіся і спі...

А раніца выдалася надзвычай добрая. Узышло яркае сонца, і пад яго праменьнямі хутка раставалі і знікалі белыя пасмы туманаў. Паволі плыў параход. Дзед разбудзіў Міколку:

- Уставай! Ужо час на работу, пад'язджаем.

Абмацаўшы за поясам сваю зброю, дзед з Міколкам падаліся на гару, на верхнюю палубу. Было мала людзей на ёй. Яшчэ спалі. Толькі драмала ля кулямётаў некалькі салдат, хадзіў сонны афіцэр і курыў цыгарку, каб адагнаць рэшткі сну. Ды неўгамонны генерал сядзеў ужо на лаўцы, усё не супакойваўся і пагражаў "шупаштатам", памінаў "бачушку-чара".

Дзед з Міколкам скромна прыселі на скрутку канатаў. Дзед закурыў цыгарку і ленавата сплёўваў за борт, пільна прыглядаючыся да берагоў. І, нешта заўважыўшы, раптам ажывіўся, падняўся, Міколку крыкнуў: "Пара!" І адкуль толькі спрыт узяўся ў дзеда, кіннуўся ён бегма да капітанскага мосціка і, стрэліўшы на бягу з рэвальвера, закрычаў капітану:

- Ану, круці да берага! Ды шпарчэй! А то галаву знясу!

Стрэл нарабіў перапалоху. За дзедам кінуўся афіцэр. Перапалохаліся салдаты. І ўжо гатоў быў афіцэр выстраліць у дзеда, як з правага берага раздаўся дружны залп. Потым яшчэ і яшчэ. Толькі пырскі ўзняліся ля бартоў партызаны стралялі так, каб не параніць Міколку і дзеда. Стары генерал як стаяў, так і сеў на лаўку, і падняцца не мог, прыліп ад страху. Прыніклі салдаты да кулямётаў, але тут раздаліся залпы з левага берага. Салдаты кінулі зброю і пабеглі хавацца.

Прачнуўся народ на параходзе, пачалася несусветная сумятня. Істэрычна крычалі пані і паненкі, выскачылі паны на палубу. Некаторыя ад страху перад партызанамі кідаліся за борт у ваду. Толькі нямецкі афіцэр паспрабаваў яшчэ абараняцца, прыпаў да кулямёта. Але не паспеў ён зрабіць па беразе і дзесятка стрэлаў, як адцягнуў яго дзед ад кулямёта.

А параход, ткнуўшыся носам сюды і туды, паволі падплываў ужо да берага. Людзі на параходзе стаялі з паднятымі ўгору рукамі. З берага неслася моцнае "ўра". Адтуль віталі дзеда, віталі з перамогай слаўнага Міколку.

Праз якую хвіліну параход прыстаў да берага. Яго прывязалі канатамі, паклалі дошкі на бераг, пачалі высаджваць палонных. І чаго тут не рабілася толькі. І крыку было, і панскіх вобмаракаў, і просьбаў, і паклонаў, і слёз. Яшчэ ўчора такія гордыя і грозныя, сёння кідаліся паны на калені перад Сёмкам-матросам, перад дзедам, перад Міколкам. Сёмка-матрос дзяліў палонных на дзве кучкі. У адну адсылаў жанчын, старых і маладых паненак, старых паноў і афіцэраў, камандаваў:

- Ану, мадамы ды старыя сіяцельствы, айда налева.

А маладзейшых адбіраў у меншую кучку. Тут былі заўзятыя ворагі большавікоў. Людзі, якія вербавалі сілы для гетмана. Людзі, якія ездзілі ў савецкую Расею па контррэвалюцыйных справах, якія прадавалі Расею сусветнай буржуазіі. Міколка ведаў, што чакае гэтых людзей, і ніколькі не шкадаваў іх, калі партызаны павялі іх у лес, у лагчынку.

Яго больш зацікавіла гісторыя з генералам. Той ад страху страціў усякую прытомнасць, і як сеў на лаўку, так і прыліп да яе.

Зірнуў на генерала Сёмка-матрос, а ў генерала і каленкі затрэсліся. Аж плюнуў тут Сёмка-матрос:

- Ну і абломак імперыі, да чаго ж палахлівы!

Паглядзеў на генерала і Міколка. Успомніў пра "бачушку-чара" і пра "шупаштатаў". Хацеў нешта грознае сказаць, але махнуў рукой і, пераймаючы Сёмкавы манеры, таксама плюнуў паважна і адышоўся ўбок.

- Што ж з генералам рабіць будзем? - запыталі партызаны Сёмку.

- А паслаць яго да мадамаў!.. Няхай ідзе.

І тут звярнуўся Сёмка-матрос з вялікай прамовай да незвычайных сваіх палонных:

- Вы, каторыя мадамы, старыя сіяцельствы і ўсякія іншыя абломкі імперыі! Айда адсюль хутчэй, ды на вочы больш не трапляйцеся! Пападзецца зноў - народ мы недалікатны: адзьё, мусью, на штык ды ў рэчку...

І нават Міколку падміргнуў: "Бачыш, як я па-французску з імі наярываю!"

А "мадамы", "сіяцельствы" і ўсе "іншыя абломкі" не палічылі патрэбным доўга ўпрошваць сябе і адразу ж далі заўзятага драпака, толькі лыткі мільгалі. Адкуль і спрыту набраўся стары генерал: так бег, што аж "мадамы" з сабачкамі ззаду засталіся. Бег і шаптаў:

- Пожа, Пожа, выратуй маю душу!

І даваў такога спрытнага драпака, што толькі пыл курэў пад "абломкам імперыі".

А "шупаштаты" аглядалі параход, прыводзілі яго да парадку. Сёмка-матрос, жартуючы, назваў параход браняносцам, і гэтая назва так і засталася за ім. А паколькі Міколка быў галоўным завадатарам усёй параходнай справы, то судна называлі яшчэ Міколкавым браняносцам.

Так партызаны набылі сабе "браняносец".

Каравул! Палкоўніка ўкралі!

Дні са два вакольнія памешчыкі адчувалі сябе спакойна. У гэтыя дні іх не турбавалі партызаны, занятыя выключнымі клопатамі. Яны рамантавалі параход. І не толькі рамантавалі, а рабілі яго сапраўдным баявым параходам. Завёўшы яго ў вузкую затоку ў лесе, адкуль параход нельга было ўгледзець з Дняпра, партызаны фарбавалі судна, грузілі яго дрывамі, ставілі кулямёты. Уздоўж бартоў клалі мяшкі з пяском. Гэтыя мяшкі - добрая абарона ад куль. Дзед Астап старанна завіхаўся ля параходнай гарматы, вывучаючы яе механізмы.

Але самая галоўная справа была з абмундзіраваннем. Міколкаў план патрабаваў, каб усе пераапануліся немцамі. Іначай нельга было рабіць. І хоць дзеду Астапу і не дужа падабаліся гэтыя спектаклі, як назваў ён пераапананне, але нічога не зробіш. Справа - яна заўсёды ёсць справа. І вось шукалі дзеду нямецкі мундзір па яго росту і густу. Апануўся дзед як след, зірнуў у люстэрка і плюнуў. Быў вельмі незадаволены. Дзедавы валасы лезлі з-пад каскі, зусім недарэчы была барада. Ну, які ж салдат нямецкі ды з такой барадой, не раўнуючы, як у Льва Талстога. Спрабаваў яе дзед і за каўнер мундзіра запхнуць, каб схаваць гэтую бароду, але як зірнуў ізноў у люстэрка, яшчэ раз плюнуў.

Усе зарагаталі. Гэта яшчэ больш улавала дзеда. А тут яшчэ нехта параіў:

- Узяў бы ты, дзеду, галавешку, абсмаліў бы бароду крыху, глядзі, маладзей бы за нас стаў!

Тут дзед зусім выйшаў з цяпення і моцна аблаяў дарадчыка:

- Хоць гадамі ты малады, а па розуму ўсё ж вя-я-лікі дурань! Барада справе не перашкода... Калі салдаты ходзяць без барады, дык затое носяць яе генералы... Жадаю быць генералам!

- Раз генералам, дык генералам...

Хто будзе прарэчыць дзеду. Так зрабіўся дзед Астап на якія два дні нямецкім генералам. Важна і строга хадзіў па параходу, разгладжваючы сіваю бароду і папраўляючы спаўзаўшую на лоб нямецкую каску. Каб сапраўды дзед паходзіў на генерала, яму нават два ордэны нямецкія начапілі на грудзі. Зірнуў на яго Міколка, усміхнуўся. Успомніў дзедавы турэцкія медалі і хацеў нават падражніць яго: "Медалі веку ўрвалі..."

Але ўгадаўшы, што ўсё гэта робіцца для справы, Міколка палічыў за лепшае не чапаць дзеда, не рабіць яму непрыемнасцей. Тым больш што дзед Астап, зрабіўшыся генералам, праводзіў час зусім не па-генеральску. Дзед ведаў машыны. Таму разам з Сёмкам-матросам яны завіхаліся ля машын, лазілі ў качагарку, рабілі агляд механізмаў свайго "браняносца".

А праз які дзень, пакінуўшы частку людзей у лесе, партызанскі атрад рушыў да горада на параходзе. Ніхто не мог разгадаць, што пад выглядам нямецкай каманды хаваюцца самыя заўзятые партызаны. Параход ішоў пад нямецкім сцягам, на якім важна чарнеў кіпцюрысты вільгельмаўскі арол. Ва ўсіх былі нямецкія карабіны, стаялі нямецкія кулямёты, нямецкая гармата. Ля гарматы важна прахаджваўся дзед-генерал. На капітанскім мосціку быў за капітана малады афіцэр, у якім чытачам няцяжка распазнаць Сёмку-матроса. А ў памочніках яго быў зусім невялічкі хлопчык у шчыгульным нямецкім мундзірыку, які спецыяльна падагналі пад Міколкаў рост партызанскія краўцы. Калі капітан спускаўся ўніз, тады камандаваў яго памочнік. І раз-пораду быў чуваць яго звонкі голас:

- Круці налева! Гэй, направа!

Скажа Міколка слова, і цяжкі параход плаўна паварочвае нос і ідзе туды, куды яму загадана. Ды як яшчэ ідзе! Аж хвалі ўздымаюцца за кармой і расходзяцца доўгімі каснікамі, з шумам пляскаючы аб берагі, аб пясок, прыбярэжныя кусты і асокі. Аж гудзіць параход, налягаючы грудзьмі на глыбокія воды. А на параходзе песні. Каманда нямецкая, а песні звычайныя, нашы. Усё больш на "Дубінушку" налягалі. Праўда, калі праходзілі ля мястэчка, ля вёсак, тады песні сціхалі. Асцерагаліся партызаны да пары да часу выдаць свой баявы сакрэт.

Параход паспяшаў. Трэба было як мага хутчэй з'явіцца ў горад. Адтуль прыйшлі весткі, што ў лапы немцаў трапілі Міколкаў бацька і яшчэ некаторыя актыўныя бальшавікі. Нейкі здраднік выдаў іх немцам. Казалі, што быў нейкі эсэр, які працаваў тэхнікам у дэпо. Бальшавікоў чакала суровая расправа ў турме. Трэба было як мага хутчэй выбавіць іх з бяды. Таму і паспяшаў параход.

* * *

Нямецкі палкоўнік быў у гэты дзень задаволены. Ён толькі што прыйшоў з турмы, дзе быў на допыце бальшавікоў. І хоць іхнія паказанні не маглі даць яму нічога талковага, але ж ён быў задаволены: як-ніак да яго папалі гэтыя няўлоўныя людзі, якія расстройвалі нямецкія тылы, разлагалі нямецкую армію, псавалі чыгуначны транспарт. Цяпер-то можна са спакойным сэрцам адрапартаваць камандзіру дывізіі, а то і самому камандуючаму арміяй, што зможа ён, палкоўнік, куды болей даць хлеба, мяса, сала, масла для адсылкі ў Германію.

Яшчэ бліжэй здавалася яму канчатковая перамога над бальшавіцкай Расеяй. Гэткая неабсяжная тэрыторыя, выдатная калонія для імператарскай Германіі! Аднае сыравіны хоць заваліся. Вось калі пойдучь поўным ходам заводы і фабрыкі яго бацькі, вядомага банкіра Германіі Шлёпкінбаха. А з гэтымі людзьмі цырымоніцца не трэба. Давядзецца расстраляць гэтых бунтароў, выступаючых супроць Германіі, супроць вялікага кайзера. Добра, што адаслаў ён найбольш падазроных у арыштанцкі вагон. Там больш надзейная варта. А яму, палкоўніку Шлёпкінбаху, няйначай цяпер як узнагарод чакаць, могуць і лішні крыж начапіць на грудзі за цвёрдую руку, за ўмелыя загады.

І палкоўнік аддаўся самым ружовым марам аб недалёкім будучым. І каб крыху адпачыць у такі слаўны сонечны дзень ад загадаў, ад допытаў, ад рапартаў, палкоўнік прысеў на лаўку на прыстані, закурыў. Насвістваючы нейкую песеньку, пазіраў на шырокі Днепр, на далёкія берагі, на беласнежныя воблакі, якія ціха плылі над вадой, на стаі белых галубоў, кружыўшых над будынкамі і складамі прыстані. Папыхкваючы дымком, да прыстані набліжаўся параход. Ля берага купаліся нямецкія салдаты. Групы афіцэраў гулялі з паненкамі ў гарадскім садзе, які цягнуўся ўздоўж дняпроўскага берага. Недалёчка маршыравалі артылерысты. Чарнелі стаяўшыя батарэі.

Палкоўнік бачыў, як прыстаў параход, як пачалі сыходзіць з яго нямецкія салдаты.

"Няйначай як папаўненне! А добра, у самы раз! Гэтых расейцаў трэба скруціць цяпер у барані рог... патрэбны лішнія сілы, і скруцім, бо..." падумаў палкоўнік і ад вялікага задавальнення ўслых закончыў сваю думку словамі: "З намі Бог!" Гэта былі тыя словы, што носіць кожны салдат на сваім поясе, на блішчастай спражцы з кайзераўскай каронай.

І толькі гэта палкоўнік сказаў: "З намі Бог!", як пачуў ну проста над вухам: "А мы за вамі, ваша блagarоддзе!" Зірнуў палкоўнік і ніяк зразумець не мог, што гэта робіцца з ім. Стаіць чалавек перад ім, і форма як форма, крыжы і медалі на месцы, і толькі барада ўжо зусім не па форме. І кривая, і нясе ад яе цыбуляй і, няйначай, капустай. Кажучы па сакрэту, дзед Астап сапраўды толькі-толькі папалуднаваў, даў рады і капусте, і нейкай яшчэ там страве з цыбуляй. Так што капуста тут зусім была, як бачым, да месца. Але хіба зразумець іх нямецкаму палкоўніку. Таму і глядзеў ён на дзед Астапа, як баран на новыя вароты.

А дзед Астап не меў багата часу на жарты і, прыставіўшы свой пісталет да палкоўніцкага лба, ціха, але настойліва гаварыў:

- Так што просім, ваша блagarоддзе, да нас на параходзік! Вельмі прашу!

Дзе ты адмовішся на гэтыя просьбы! Бачылі тут людзі, як павялі нямецкія салдаты палкоўніка на параход. Таксама без лішняй мітусні і вэрхалу ўзялі групу афіцэраў. Прытрымалі і іхніх паненак, каб не рабілі лішняга вэрхалу ў горадзе. Узялі артылерыстаў. Хутка прыкацілі і пагрузілі на параход іхнюю батарэю, і дзед Астап з Міколкавай дапамогай спешна ставіў гарматы, наводзячы іх на нямецкі штаб. Захапілі і салдат, і афіцэраў, якія купаліся ў Дняпры. Гэтай аперацыяй займаўся непасрэдна сам Міколка, бо людзей было нястача, усе пабеглі да турмы вызваляць зняволеных. Немцаў, што купаліся, Міколка забраў у палон бадай што без усякага прымусу. Сабраў на беразе ўсю іхнюю адзежу і панёс урачыста на параход. Зірнулі купальшчыкі, узлаваліся не на жарты. Думалі, што злодзей, няйначай, адзежу прыбраў. Адзін за адным павылазілі з Дняпра, кінуліся Міколку наганяць. А той ужо на параходзе. Пабеглі купальшчыкі на параход. Ступіць каторы на палубу, а тут ужо Міколка ды другія партызаны ветліва іх з карабінамі сустракаюць:

- Заходзьце, заходзьце ды будзьце як дома! - і на пустую каюту паказваюць.

Поўную каюту панагналі гасцей.

Так без шуму, без адзінага выстралу захапілі вялікую колькасць палонных, батарэю, некалькі кулямётаў. І толькі ля турмы ўзнялася страляніна. Гэта выстраліў часавы і падняў трывогу. Пачалі збягацца ўзброеныя немцы, паказаўся даволі буйны кавалерыйскі атрад. Але яны спазніліся, апошні зняволены ўжо ступаў на параход.

Нямецкія кавалерысты кінуліся былі на параход, але, сустрэтыя моцным кулямётным агнём, павінны былі ў беспарадку адступіць. Завязалася ўпартая страляніна, але тут дзед Астап адразу як ударыў з Міколкам з усіх пяці арудзій, аж шыбы паляцелі з акон бліжэйшых дамоў ды клубы дыму ўзвіліся навокал нямецкага штаба.

Але трэба было адступаць. У горадзе было багата нямецкіх часцей. Яны маглі і захапіць партызан. Партызан ратавалі іх смеласць, выключная нечаканасць іх з'яўлення. Ды і наогул налёт збіў немцаў з усякага панталыку, тым больш што партызаны захапілі бадай палавіну афіцэраў штаба.

Так правучылі партызаны немцаў. А яшчэ вызвалілі сваіх людзей з турмы, папоўнілі зброю, набылі гарматы і сярод белага дня ўкралі самога нямецкага палкоўніка.

Але радасць гэтай выключнай перамогі была няпоўнай. Сярод вызваленых з турмы арыштаваных не было Міколкавага бацькі і яшчэ трох бальшавікоў. Як гаварылі вызваленныя, іх толькі-толькі перавезлі з турмы на станцыю, каб у арыштанцкім вагоне адаслаць на суд у губернскае горад. Даручыўшы дзеду Астапу камандаванне над атрадам і над параходам, Сёмка-матрос, Міколка і яшчэ чалавек з сем партызан высадзіліся на бераг непадалёку ад горада і цёмнаю ноччу накіраваліся на станцыю. Яны думалі звязацца з чыгуначнымі рабочымі і прыняць усе меры к таму, каб вызваліць сваіх людзей.

Параход, патушыўшы агні, паплыў далей па Дняпру. Міколка з партызанамі пайшлі ў горад, на станцыю. Калі прыйшлі і пакуль усё разведалі ад рабочых, аказалася, што спазніліся. На станцыі стаяў ужо гатовы да адпраўкі цягнік. У канцы яго быў прычэплен арыштанцкі вагон. Навокал стаяў моцны канвой. На станцыі было багата немцаў. Напалоханыя падзеямі з параходам, яны прымалі выключныя меры аховы.

І тут надумаліся нашы партызаны на выключны ўчынак, каб не дапусціць сваіх таварышаў на лютую расправу немцам. Міколка падышоў да паравоза і, угледзеўшы на ім знаёмых людзей, паспеў абмяняцца з імі парай-другой слоў. Партызаны зайшлі за стрэлкі. Да іх пабег і Міколка.

І вось рушыў цягнік. Быў ён змешаны, так званы тавара-пасажырскі. Спераду былі пасажырскія вагоны, у канцы таварныя. Арыштанцкі вагон быў ззаду таварных. Калі на станцыі было светла ад ліхтароў, дык тут, за стрэлкай, пачыналася такая цемра, што хоць вока выкалі. Цягнік ціха ішоў цераз стрэлку. Міколка, як самы вопытны ў чыгуначных справах, кіраваў пасадкай атрада на цягнік. Яны садзіліся неўзаметку на падножкі таварных вагонаў. Цягнік прыбаўляў ходу. Партызаны размясціліся на дзвюх тармазных пляцоўках. Ніякі нямецкі часавы не дабярэцца сюды. Не лазіць жа немцам па дахах вагонаў! Затое партызаны могуць лазіць. Хоць страшна, але ж трэба. І адзін за адным па бакавіне вагона яны ўзбіраюцца на дах, асцярожна пераступаюць з вагона на вагон, ціха пасоўваюцца ўсё бліжэй і бліжэй да арыштанцкага вагона.

Вось і зусім ужо блізка. Да арыштанцкага вагона застаўся адзін толькі таварны вагон. Далей ісці нельга. На пляцоўках вагона-турмы стаяць часавыя, не лезці ж на іх. Таго і глядзі патрапіш на кулю ці зваліцца пад калёсы.

Партызаны асцярожна злазяць на тармазную пляцоўку таварнага вагона. Цягнік прыбаўляе ходу. Ён ідзе з гары. Моцна націскаюць адзін на адзін вагоны, абвісае кручка, якім сашчэплены паміж сабою вагоны. У самы раз іх цяпер раскруціць, расшчапіць! Бо як пойдзе цягнік на гару, на пад'ём, тады не расшчэпіш нацягненыя крукі. І прыступае Міколка да работы. Перагнуўшыся цераз борт пляцоўкі, партызаны трымаюць Міколку за ногі, за куцы пінжачок. Міколка, павішы над крукамі, раскручвае сашчэпку. Вось можна ўжо і расшчапіць. Але не з Міколкавымі сіламі, ды яшчэ ў такім нязручным становішчы, падняць цяжкі крук. Але дзе не хапае сілы, там выручае спрыт, выручае здагадка. І, моцна ўчапіўшыся абедзвюма рукамі ў крук, камандуе Міколка:

- Цягніце мяне цяпер угору!

Падцягваюць Міколку ўгору, разам з ім падымаецца крук. Яшчэ секунда і кідае яго Міколка. Бразнуўшыся, абвісае крук і важна гойдаецца з боку ў бок у такт колам вагонаў. Міколка з камандай гатовы закрычаць "ура", гатовы пусціцца ў несусветныя скокі ад вялікай радасці. Але не раскрычышыся тут, не разгонішыся на скокі на цеснай пляцоўцы. А пярэдні вагон усё больш і больш адыходзіць уперад. Адчэплены арыштанцкі вагон разам з таварным паволі зацішаюць ход. Партызаны саскокваюць з падножкі, хаваюцца пад адкос, чакаюць, што ж будзе далей, што будуць рабіць немцы.

Ціха скрыгануўшы коламі, сталі вагоны. Толькі і распзнаеш іх, гледзячы з-пад адкоса. Цёмныя абрысы вагонаў ясна выдзяляюцца на змрочным небе начы. Партызаны чакаюць. Але ў арыштанцкім вагоне ціха. Не чуваць адтуль ні гукаў, ні шолаху. Цёмна ў вагонных вокнах, не відаць ніводнага водбліску свечкі.

- Што за чамярыца? А дзе ж людзі, канвой? - думалі і здзіўляліся партызаны. Акружылі вагон. Яшчэ раз прыслухаліся - ціха ў вагоне. Пастукалі - ніхто не адказвае. Тады пачалі моцна біць у замкнутыя дзверы, але вагон маўчаў, не адзываўся ніводным гукам на стук.

- Буфер сюды! - закамандаваў Міколка.

Знялі з вагона буфер і, падняўшы яго, пачалі ім біць з усіх сіл у замкнутыя дзверы. Хвіліна-другая - і цяжкія, акутыя жалезам дзверы сарваліся з завесаў. Разбілі і другія дзверы і толькі тады ўскочылі ў вагон. І тое, што ўбачылі яны, было зусім нечаканым і незразумелым. На лаўках ляжалі пазвязаныя нямецкія салдаты. Тут жа ляжалі і звязаныя два нямецкія афіцэры з канвой.

Канвой хоць і звязаны, але ж быў у вагоне. Не было толькі арыштаваных. Як ні старанна аглядалі кожны куток вагона, ніводнага з арыштаваных не знайшлі. І куды падзеліся яны, ніхто не мог дакладна давесці. Былі цэлыя дзверы і вокны, былі цэлыя, акутыя дзе-нідзе жалезам, сцены. І толькі пасля даведаліся партызаны, што арыштаваным удалося шчасліва ўцячы з вагона праз спецыяльна прарэзаную дзірку ў падлозе вагона пад адной з лавак. Перад тым як уцячы на хаду з вагона, арыштаваныя зрабілі смелы напад на канвой, абязброілі яго і, каб не было перашкоды для ўцёку, павязалі яго. А дзірка ў вагоне была знарок падрыхтавана загадзя рабочымі, калі вагон яшчэ стаяў у дэпо.

Хоць Міколка вельмі хацеў пабачыць свайго бацьку, для якога ён так стараўся, усё ж бацькава нечаканае знікненне не надало яму суму. Міколка быў надзвычай радасны і задаволены.

- Маладзец бацька! Не паддаўся, уцёк...

А тым часам ужо развіднела. Падышла група рабочых з бліжэйшай пуцявой казармы. З іх дапамогай абярнулі вагоны і скінулі іх пад адкос.

- Далоў нямецкую турму! - жартавалі рабочыя, падкладаючы шпалы і тэлеграфныя ступы пад арыштанцкі вагон, каб ямчэй спіхнуць яго ўніз.

Нямецкіх салдат пусцілі на волю.

А самі падаліся праз лясы да свайго атрада, да слаўнага свайго "браняносца".

* * *

Гісторыя з пакражай палкоўніка і смелым уцёкам бальшавікоў нарабіла вялікага шуму ў немцаў. Па вёсках пайшлі ўзмоцненыя карныя атрады. Яшчэ больш пасыпаліся розныя кары на рабочых. Барацьба прымала рашучы і жорсткі характар. Але рабочыя не здаваліся. Чым большыя былі кары, тым марудней ішлі цяжкія, тым больш было рознае шкоды для немцаў.

Шалелі нямецкія генералы. Прымалі і абвясчалі самыя суровыя загады, рабілі захады, каб злавіць людзей, якія супраціўляліся ім, перашкаджалі беспакарана грабіць гарады і вёскі, распаўсюджвалі пракламацыі сярод нямецкіх салдат. І хутка Сёмка-матрос і дзед Астап даведаліся, што іх галовы ацэнены ў сотні тысяч германскіх марак. Нават Міколкава галава была ў генеральскім цэнніку. Гэтыя цэны былі вызначаны ў спецыяльным генеральскім загадзе, расклееным па гарадах і па вёсках.

Прачытаў гэты загад дзед Астап і, злажыўшы тры пальцы ў вядомую камбінацыю, урачыста сказаў:

- Вось усё тое, што атрымаюць ад нас і за нас!

Зірнуў на яго Сёмка-матрос, падміргнуў дзеду і загадаў спецыяльную пячатку выказаць. Дні са два стараўся Міколка, выказаў пячатку з ліпавай плашкі. Пячатка выйшла важнецкая, памерам у далонь, з ясным малюнкам, з вялікімі літарамі. На самай сярэдзіне ў кругу быў майстэрскі выразаны звычайны кукіш. А навокал яго віліся буйныя літары слоў: "Нямецкім генералам - з любоўю ад партызан". Гэта пячатка хутка з'явілася на ўсіх генеральскіх загадах. Гэтую пячатку лажылі на спецыяльныя распіскі, якія выдавалі партызаны нямецкім салдатам, калі адбіралі ў іх якое дабро ці зброю. Захопяць у палон атрад, адбяруць карабіны, коней, награвленае дабро, Міколку загадваюць:

- Ану, пішы ім дакумент, распіску!

Пісаў Міколка:

"Мы, партызаны, даём распіску ў тым, што сорак карабінаў, пяць рэвальвераў, сорак коней, трыста пудоў хлеба, награвленага ў сялян, прыняты намі ад нямецкай часці ў поўным парадку і спраўнасці, што і сведчым сваімі подпісамі і пячаткай. Выдана гэта для нямецкіх генералаў".

А напісаўшы, даставаў Міколка з торбы пячатку, браў кусок бяросты, запальваў яе і, пакапціўшы пячатку, важна прыкладаў ліпавы кукіш да "квітанцы". З усіх канцоў да генералаў сыпаліся гэтыя кукішы.

Шалелі генералы і кідалі сілы, каб расправіцца з партызанамі. Падцягнуліся і нашы лясныя ваякі. З параходам цяжка было ўпраўляцца, не зацягнеш жа яго ў лес. А па Дняпру хадзілі ўзброеныя нямецкія судны, якія не сягоння, дык заўтра маглі засцігнуць параход у затоцы і захапіць яго. І як ні шкадавалі хлопцы свайго "браняносца", яны вымушаны былі расстацца з ім. У светлую месячную ноч, зняўшы з парахода ўсе кулямёты і гарматы, вывелі яго партызаны на сярэдзіну ракі і затапілі на самым глыбокім месцы, каб перашкодзіць нямецкаму параходнаму руху. А раніцой з вялікім задавальненнем назіралі, як на гэтым месцы затапіўся нямецкі параход, наскочыўшы дном на партызанскага "браняносца".

Лагер свой партызаны прымушаны былі пераводзіць у другія месцы, каб збіваць з панталыку немцаў.

Шчаслівыя хаўтуры

Атрад Сёмкі-матроса набліжаўся да горада, каб дапамагчы рабочым на выпадак якой сутычкі з немцамі. А такія сутычкі маглі быць. Атрад разбілі на тры часткі, каб лягчэй было прабрацца праз нямецкія войскі. У перадавым атрадзе былі Сёмка-матрос, Міколка, дзед Астап і сотня коннікаў партызан. З атрадам быў адзін кулямёт, рэштка кулямётаў была ў другіх атрадах. У кожнага партызана былі карабінка, рэвальвер, гранаты. Некаторыя спрытнейшыя мелі яшчэ шаблі.

Атрад спыніўся на начлег у адным вялікім сяле. Ужо з даўняга часу павялося, што партызаны рабілі па вёсках суд і расправу над тымі, хто крыўдзіў сялян, хто прыгнятаў бедных. І доўга разбіралі Сёмка-матрос, дзед Астап і Міколка розныя сялянскія скаргі і крыўды. Скардзіліся на мясцовага памешчыка, які такую волю пры немцах займеў, што адбірае ў сялян зямлю, не пускае іх у лес, з дапамогай немцаў жорстка распраўляецца з усімі тымі, хто быў раней у батрацкіх камітэтах і ў сельсаветах.

- Пусціць яму чырвонага пеўня! - скамандаваў Сёмка.

Група партызан адразу ж села на коней і, нягледзячы на цемь ночы, паехала "ў госці" да памешчыка. І праз якую гадзіну шырокае зарава калыхалася ўжо над лесам і над палямі. І кожны ведаў, што гэта пану навука, што гэта з агнём і дымам пусцілі партызаны панскія здабыткі.

Скардзіліся сяляне і на мясцовых кулакоў, на мельніка, на старасту, які задужа налягае на сялян з падаткамі для немцаў, прычым гэтыя падаткі ўскладае на плечы бяднейшых, адбірае ў іх апошняе дабро, апошнюю карову. Узяліся як след за старасту. Да позняй ночы дапытвалі яго і дзесяткі сведак. Каб добра правучыць кулака, пастанавілі: адабраць у яго палавіну маёмасці і раздаць бяднейшым, а лепшых коней узяць у атрад. Узвыў тут стараста, замахаў рукамі, захадзіў, забегаў.

- Хто даў вам такі закон распраўляцца з чужым дабром? Хто мае такое права?

Аж падскочыў тут Сёмка-матрос ды як лясне па сталае рэвальверам:

- Маўчы, крывасмок! Вось як пастаўлю да сценкі, пазнаеш тады закон наш і права!

Сагнуўся кулак, згорбіўся. На ціхую авечку зрабіўся. Толькі барада шырокая трасецца ад страху. Прасіцца пачаў:

- Даруйце, таварышы! Па несвядомасці гэта я, па цемнаце нашай...

Ды бух у ногі з мольбамі, з просьбамі.

Зірнуў тут дзед Астап, і крыху жаль яго ўзяў. Не любіў ён, каб чалавек па зямлі поўзаў, задужа ўніжаў сябе. І сказаў Сёмку-матросу:

- Пусці ты яго лепш на волю... Ці варта на такога кулю псаваць?

Стараста ледзь дзверы не выбіў ад радасці, што застаўся жывым. Так спяшаўся да свае хаты. Але вышэй за радасць была пякучая злосць. Шкадаваў добра, шкадаваў сваіх коней. І, апынуўшыся на сваім двары, ён пагразіў некаму кулаком:

- Я пакажу вам, галадранцы, як устанаўляць над светам закон свой...

Пайшоўшы да хлява, доўга быў там, потым вывеў каня, якога пакінулі яму партызаны з яго маёмасці. Сеў верхам і агародамі, па загуменню, паехаў у цемень ночы, хаваючыся па кустах і сцежках, каб не перанялі часам партызаны.

Ехаў, успамінаў пра нямецкія аб'явы і загады, дзе абяцалася некалькі тысяч марак таму, хто пакажа месца стаянкі партызан ці даставіць жывым альбо мёртвым Сёмку-матроса ці дзеда Астапа. Успомніў і ўзрадаваўся, кінуў коней сваіх шкадаваць. Не такіх стаеннікаў можна будзе набыць за такія вялікія грошы... Колькі зямлі яшчэ можна будзе купіць, дамы паставіць, сады пасадзіць, вялікія крамы паадчыняць. І будзе тады ягонай кожная капейчына. А капейка за капейкай - рубель. А там сотні, а там тысячы.

Аж дух захапіла ў яго ад прыемных мар. Ехаў, спяшаючыся, ды ўсё шаптаў сабе паціху ўголас:

- Гэткія ж грошы, гэткія грошы...

І, успамінаючы тых, якія прыносілі скаргі на яго партызанам, не шаптаў, а сіпеў праз вялікую злосць:

- Нічога... Я правучу! Я скручу вас так, што юшка з вас крывавае пацячэ!

Ён то выпроставаўся, выцягваўся, пагражаюча спіскаў кулакі, то рабіўся адразу абмяклым, расслабленым і гойдаўся тады на кані, як саламяны куль. Тады ападаў на яго душу страх. Нібы прылятаў ён з недасяжных вышынь і ціснуў яго, прыціскаў да чорнай зямлі.

Гэты страх ішоў адтуль, дзе калыхалася чырвоная зарава. Махнатыя зоры рабіліся бледнымі перад заравам. Некаторыя ніклі, гаслі. Водбліскі зарава хадзілі па каменнях. Аб каменні спатыкаўся конь, таропка прабіраючыся па кустах, па глухіх ваўчыных сцежках.

Глухая ноч была напоена пахамі пажараў, крыві і чалавечае нянавісці.

Спяшаўся коннік.

* * *

А партызаны спалі.

Даўно адгулі гармонікі, разышліся дзяўчаты са скокаў з удалымі партызанамі. Дзед Астап з Міколкам спалі ў каламажцы, што была з кулямётам. У хаце не захацелі спаць. Там было душна. Ды і, акрамя таго, у хаце быў нябожчык. Там памёр нядаўна адзін стары селянін. Ён ляжаў цяпер на сталі, васковая свечка гарэла ля яго. На лаве стаяла труна. Не сказаць, каб дужа далюбліваў дзед Астап нябожчыкаў.

Таму і сказаў самым рашучым чынам:

- Будзем спаць на дварэ, на каламажцы! Самае лепшае месца: ні прус цябе не джыгане, ні клоп не кусне, ні духаты, ні спякоты. Ты спіш, а табе зоры ўсміхаюцца ды падміргваюць. І зноў жа ноч, ці мала што можа здарыцца, а тут і кулямёт пад бокам...

Так і спалі, укрыўшыся дзедавым кажухом.

Ціха і спакойна мінулася ноч. Даўно ўжо пагаслі зоры, апала зарава і пачаў ружавець усход. Вось і першы сонечны прамень бліснуў, пазалаціў калодзежны журавель, перакінуўся на старую ліпу. Замычэлі каровы, заблялі авечкі. То выганялі сяляне жывёлу на пашу. І толькі паспелі выгнаць яе за сяло, як страшэнны крык пракаціўся па вуліцы. Ён узнік за сялом, адтуль беглі перапалоханыя пастушкі. Падхоплены дзесяткамі галасоў, крык шырыўся, рос, паланіў усе двары, усю вуліцу.

- Немцы! Ратуйцеся! - крычалі з усіх бакоў.

Як скрозь сон пачуў гэты крык Міколка, дзеда разбудзіў. Паднялі на ногі Сёмку-матроса, усіх партызан. Тыя кінуліся да коней.

Сёмка хутка ўзбраўся на высокую бярозу, за ім ускарабкаўся Міколка. Глянулі навокал. Па дарозе ад лесу ехаў конны нямецкі атрад. Было ў ім чалавек з сотню. Ужо хацеў скамандаваць Сёмка, каб выбіраліся партызаны ў другі бок сяла. Але заўважыў тут, што і з другога боку падаецца да сяла яшчэ большы конны атрад. Хвіліна-другая - і ад нямецкіх атрадаў аддзяліліся групы коннікаў і памчалі галопам, акружаючы з усіх бакоў сяло.

- Акружаюць, гады, у пастку бяруць! Што ж то рабіць? - услых падумаў Сёмка-матрос.

- Прарвацца! У шаблі ўзяць! - закрычалі тут партызаны. Але Сёмка-матрос махнуў рукой, гарачых спыніў.

- Усіх не возьмеш!.. Вялікі атрад, трохі нам не па сіле. Нельга на ражон перці. Прыйдзецца, ныйначай... - і хацеў Сёмка яшчэ нешта сказаць, але тут яму Міколка пару слоў шапнуў, на кулямёт паказаўшы. Дужа шкадаваў кулямёта Міколка, баяўся, каб немцам яго не пакінуць. І з'явіўся нейкі план у Міколкі, аб ім і сказаў ён матросу. Той аж смехам спачатку заліўся, але раптам зрабіўся сур'ёзны, каманду даў:

- Коней хавай па хлявах, сёдлы ў каноплі! Палавіна каманды хавайся па гародах, а палавіна за мной!

І, узяўшы чалавекі з чатыры, кінуўся з імі да хаты, дзе нябожчык быў.

Праз якую хвіліну выносілі пустую труну адтуль. Партызаны і раты паразяўлялі: што за праява? Некаторыя ў жарты кінуліся: "Малая труна, усіх не ўмясціць!"

Але так грозна закрычаў тут Сёмка-матрос, што ўсе захадзіліся, як па струне:

- Карабінкі хавай, з сабой бяры гранаты і рэвальверы! - І да дзеда Астапа: - Крыж бяры! Крыж хапай, дзед Астап, ля труны станавіся! А ты, Міколка, за пратэсію!

Пачухаў патыліцу дзед Астап, нічога не разумеючы. Але ўзяў крыж, што стаяў ля варот каля хаты з нябожчыкам. Раз каманда, дык каманда, трэба выпаўняць.

Міколка ўзяўся за пратэсію, з якой носяць нябожчыкаў на могілкі. А Сёмка ўжо клаў кулямёт у труну. Той не лез, знялі колы, у гарод іх закінулі. Уціснулі кулямёт, патронаў наладжылі. Прыкрылі белым палатном, паднялі труну на плечы, аж чалавек з восем яе панеслі. Ды ўслед чалавек сорака. І тут толькі зразумелі партызаны справу з труной і як пусцяцца ў шалёны рогат:

- Вось гэта дык нябожчык!

Але грымнуў тут Сёмка-матрос:

- Смех далоў! Слёзы давай, слёзы, плачу паболей!

І загаласілі ўсе па камандзе, галасамі грубымі, басавітымі:

- Угу-гу-гу... Ого-го-го... Га-га-га...

З усіх хат выскоквалі на той плач старыя бабкі. Як зірнулі на труну, напалохаліся. Пачалі лбы хрысціць, ды галасіць, ды прыгаворваць:

- Упакой, Госпадзі, душу бязгрэшную!

Ім і сапраўды здавалася, што нябожчыка нясуць. Таму і слёзы пусцілі, самыя сапраўдныя.

А тут і немцы ўжо. Імчаць наўскач з канца вуліцы, толькі пыл курыць, коні ржуць, шаблі пабліскваюць.

І страшна Міколку і смешна. Нясе пратэсію царкоўную ды тонкім голасам падцягвае:

- Ве-е-ч-ная памяць! Ве-е-чны пакой!

І ўсе за ім:

- Ве-е-ч-ная памяць...

А тут зірнуў на дзеда і ледзь не самлеў. Ужо блізка немцы, а дзед нясе крыж і на сябе не глядзіць. Вісяць на поясе ў дзеда дзве бомбы, забыўся той па старой памяці на іх, не схаваў. І як запяе тут Міколка ды на новы лад:

- Ве-е-чная па-а-мяць... Дзеду, дзеду, бо-о-мбы хавай, што на поясе вісяць...

І ўсе падхапілі басам:

- Што на поясе вісяць... што на поясе вісяць...

Пачуў дзед, схамянуўся, хуценька бомбы схаваў за пазуху і, як ні лыс, Міколку падміргнуў. І да таго тут зрабілася весела Міколку, што ледзь у скокі не пусціўся з пратэсіяй. Нават "вечную памяць" на манер кадрылі запеў. Зірнуў на яго Сёмка сурова, шапнуў - загадаў:

- Цягні, цягні, ды каб жаласліва было...

А немцы ўжо блізка. Цяжка храплі ўзмыленыя коні, гулка білі ў зямлю цяжкімі капытамі. Прыцішыўся нямецкі атрад, калі параўняўся з хаўтурнай працэсіяй. Нават пад казырок узялі немцы труне з нябожчыкам. Не азіраліся партызаны, старанна выцягвалі "вечную памяць". Плакалі ды галасілі бабкі. Нямецкі атрад паволі праехаў каля "працэсіі" і, падагнаўшы коней, памчаў далей галопам па вуліцы. Аж у самы канец праляцелі. Адтуль назад, на сярэдзіну сяла. Немцы былі яўна расчараваны. Яны, відаць, рабілі налёт, хацелі некага злавіць. Але ніякіх партызан на сяле не знайшлі, і следу тут не відаць было ад партызанскага атрада.

Труна з нябожчыкам усё шпарчэй набліжалася да могілак, якія былі за сялом.

- Хутчэй, хутчэй! - камандаваў Сёмка-матрос.

Не паспявалі бабкі следам, бурчаць пачалі:

- Куды гоніце... Дайце душы нябожчыка гэтым светам усмак падыхаць...

Але тут як крыкне Сёмка, як закамандуе бабкам:

- Хавайцеся, бабкі, па баразёнках, нябожчык уваскрос!

Зірнулі тыя на труну, ды куды каторыя кінуліся ў жыта хавацца.

А немцы тым часам спешыліся і, прывязаўшы коней да платоў, кінуліся курэй ды парасят лавіць, шукаць па хатах "млека ды яйкі". Пачуўшы кудахтанне курэй, уехалі ў вуліцу і тыя атрады, якія акружалі сяло, заставы рабілі.

І пачаліся тут несусветная сумятня, гвалт, вэрхал, шалёная страляніна.

Не паспелі немцы і малака паспытаць, як загрымеў з могілак вызвалены з труны "нябожчык". Ваўсю грымеў кулямёт, наводзячы вялікі жах на немцаў сваім нечаканым з'яўленнем. Кінуліся немцы да коней, але партызаны, якія засталіся па гарадах, такую страляніну паднялі, што было не да коней. Ды і кулямёт не змаўкаў. І пабеглі немцы хто куды, без коней, а некаторыя і карабіны пакідалі. Як злавіў каторы курыцу, так і бег з ёй, гойсаючы цераз платы, цераз канавы, уцякаючы да лесу. І не да курэй было. Ляцелі вызваленыя птахі, ашалела кудахталі па гарадах, кідалі немцы гладышы з малаком, давалі спрытнага драпака.

А ўслед ім імчалі ўжо конныя партызаны... На нямецкіх конях ляцелі. Хто з немцаў уцёк, а многіх у палон забралі, абяззброілі. Сабралі ў кучу, наладзілі допыт.

- Хто? - дапытваўся ў іх Сёмка-матрос. Ён пытаў пра чалавека, які навёў іх, паказаў ім партызанскую стаянку.

Добра не ведалі немцы імя чалавека, але паказалі на блізкі лясок, дзе, паводле іх слоў, хаваўся той чалавек, які прывёў іх і, баючыся паказацца з імі на сяле, застаўся там.

З дзесятак партызан паскакалі к паказанаму месцу. І праз якіх хвілін дваццаць прывялі адтуль чалавека. Гэта быў стараста.

- Ён... - паказалі на яго немцы.

Здрыгануўся той, пабялеў увесь, прыліп да зямлі, не зварухнуўся. Зрабілі вобыск. З-за пазухі выцягнулі вялікі пачак нямецкіх грошай. Памахаў Сёмка гэтым пачкам перад стараставым носам, прагаварыў праз зубы:

- Мала, аднак жа, ты зарабіў на нашай крыві...

І, сцяўшы зубы, коратка загадаў:

- Станавіся пад бярозу.

Была малая размова са здраднікам-кулаком.

Немцаў адпусцілі на волю, выдаўшы ім вядомыя распіскі з партызанскай пячаткай.

Сёмка-матрос падміргнуў дзеду:

- Бачыш, пашкадаваў учора!

Дзед і сам абураўся:

- Каб я ведаў, што чалавек здольны на такую подлую справу, дык я сваімі рукамі задушыў бы яго.

- Ворага не шкадуі ніколі...

Хутка песні і вясёлая музыка паланілі атрад. Ходырам хадзіла сяло, успамінаючы незвычайныя хаўтуры і такога дзіўнага нябожчыка.

Сёмка Міколку хваліў:

- Вось каму дзякуйце за шчаслівыя хаўтуры! Не здагадаўся б ён, магчыма, і прапелі б нам немцы вечную памяць...

Смяяліся хлопцы, жартавалі. Успаміналі дзедавы бомбы. Ладзілі кулямёт, чысцілі карабіны, пахаваныя раней па гарадах.

Атрад рушыў у дарогу.

Міколкаў браняпоезд

З далёкай Нямеччыны прыходзілі цьмяныя чуткі аб надыходзячай там рэвалюцыі. Урэшце прыйшлі чуткі, што гэта рэвалюцыя адбылася. Але генералы, відаць, хавалі гэтыя чуткі ад салдат, жорстка каралі іх за малейшыя ўчынкі, расстрэльвалі за адно толькі слова аб волі, аб рэвалюцыі. І ўжо сцягваючы да савецкіх граніц свае сілы, яны не пакідалі старых намераў: як мага спустошыць краіну, зруйнаваць яе, абяссіліць.

Велізарныя запасы хлеба былі звалены на станцыі, чакалі вагонаў. Стаяла некалькі дзесяткаў цягнікоў з хлебам, з жывёлай, з розным іншым дабром, награвленым па гарадах і вёсках. Не хапала паравозаў. А тыя, якія былі, псаваліся рабочымі. Немцы шалелі, наладжвалі зверскія кары.

- Не даць вывозіць хлеб! - пастанавіў падпольны бальшавіцкі камітэт.

Ад рабочых была выбрана спецыяльная дэлегацыя з трох чалавек. У яе ўваходзіў і Міколкаў брат, змазчык Павел. Дэлегацыя наведала нямецкі штаб, перадала патрабаванні рабочых да нямецкай арміі: мірна пакінуць горад і ехаць у Нямеччыну... Рабочыя згодны даць вагоны пад эшалоны. Пад хлеб, пад награвленае дабро рабочыя вагонаў не дадуць. Пад гэтыя цягнікі ніводзін паравоз не выйдзе з дэпо.

Такія былі мірныя патрабаванні ад рабочых.

Сівы падцягнуты генерал моўчкі выслухаў гэтыя патрабаванні. Ён доўга маўчаў, калі дэлегацыя кончыла гаварыць. І цяжка было даведацца па сухім, паголеным твары, аб чым думае гэты генерал, увешаны ордэнамі, звыздамі, рознымі шнуркамі і шнурочкамі. І толькі праз хвіліну важна падняўся ён з крэсла, важна падышоў да дэлегацыі, стаў бокам да старэйшага з дэлегацыі, да старога машыніста Арлова. Працадзіў праз зубы:

- Як вядома вам, я генерал арміі яго вялічавства імператара Вільгельма... Я прадстаўнік самай культурнай, самай перадавой у свеце нацыі. Вам павінна быць вядома, што з дзікунамі мы не размаўляем... Для дзікуноў у нас штык, кулямёты, вінтоўкі. Можаце дзякаваць мне, што я не расстраляў вас за абразу нямецкай арміі такімі ганебнымі, такімі дзікімі, такімі нечуванымі яшчэ ў гісторыі патрабаваннямі... Можаце выбірацца вон!

Відаць было, як генерал ледзь-ледзь стрымліваў гнеў. Суха паблісквалі яго шэрыя вочы, шчацініліся сівыя бровы.

Дэлегацыя не пайшла. Загаварыў стары машыніст:

- Выгнаць вон - гэта справа няцяжкая. Але ж гэта не вырашае справы. А мы, пане генерал, прыйшлі да вас не ў жарты гуляць і не аб дзікунстве спрачацца, дзе яно і ў каго... Аб гэтым пагаворым пасля. Мы яшчэ раз пытаем вас: згодны вы прыняць нашы ўмовы ці не? Калі не згодны, тады наракайце самі на сябе...

Што адбылося тут - цяжка апісаць. Куды дзеўся вонкавы спакой генерала, яго славуцяя вытрыманасць?! Ён зверам кінуўся на старога машыніста і люта ўдарыў яго па твары. Стрымаўся стары машыніст. Але не сцяпеў Міколкаў брат, малады змазчык Павел. Як стаяў поплич з генералам, так і ўсеў на яго і біў, біў, забыўшыся на ўсё на свеце. Падскочылі ад'ютанты, сілком адцягнулі яго ад генерала. Паўла выцягнулі на штабны двор і тут доўга катавалі яго, пакуль ён не страціў прытомнасць. Усю рабочую дэлегацыю адвялі ў турму. А Паўла загадалі судзіць ваенна-палявым судом за знявагу нямецкага генерала.

Суровая вестка аб лёсе рабочай дэлегацыі маланкава абляцела ўвесь горад, дэпо, станцыю. І праз якія дзесяць хвілін трывожна гудзелі гудкі над дэпо, над фабрыкамі, над паравозамі. Паравозы выпускалі пару, тушылі топкі. Разыходзіліся з дэпо рабочыя, заварушыліся рабочыя баявыя дружыны. І калі вечарам намагаліся немцы штыкамі загнаць машыніста на паравоз і пусцілі ў ход зброю, каб рушыць першы цягнік, з дэпо, з-за вадакачкі пачуліся дружныя стрэлы. То рабочыя абстрэльвалі немцаў, якія рыхтавалі цягнік. На станцыю падышоў моцны нямецкі атрад. Ён адцягнуў крыху рабочых, паспрабаваў адправіць цягнік. Але перад самым носам паравоза ўзарваліся выхадныя стрэлкі, паравоз зарыў носам зямлю, зашыпеў, абяссілены, загарадзіў чыгуначны шлях. Пачалася моцная перастрэлка. Немцы абстрэльвалі дэпо, кулямётным агнём прайшліся па рабочым пасёлку. Не здаваліся рабочыя, хоць і падаліся назад. Адступаючы, падпалілі нямецкія вайсковыя склады ля станцыі. Гарэлі і рваліся патроны, снарады, моцныя выбухі патрасалі паветра. Нават немцы прымушаны былі крыху адступіць ад станцыі, далей ад страшэнных выбухаў, пажару.

Раніцай падаспелі да рабочых партызанскія атрады Сёмкі-матроса. З гікам, са свістам імчалі наўскач смелыя коннікі, адрэзалі на ляту нямецкую батарэю і ўраз павярнулі гарматы на немцаў, на штаб. Немцы спешна адступалі ад станцыі, падаваліся ў горад, акупваліся на ўскраінах.

Пачаўся зацяглы бой. Ён ішоў то заціхаючы, то зноў узрастаючы, гарачымі перастукамі кулямётаў, залпамі карабінаў, гармат. Цяжка даводзілася партызанам. Прызвычайным да боек у лясах, у засадах, ім нязручна было весці бой з пахаваўшыміся ў акопах немцамі, з буйнымі нямецкімі атрадамі, узброенымі бамбамётамі і гарматамі. Але і гэта не магло стрымаць іх, і групы коннікаў-партызан рабілі адчайныя налёты на нямецкія акопы і кулямёты. Не вытрымлівалі немцы, вельмі баяліся партызанскай шаблі, і то тут, то там рабілі яны перабезжкі, адыходзячы далей ад штаба.

У смелым налёце на немцаў загінуў Сёмка-матрос. Пагарачыўся ён крыху. Захапіўшы нямецкі кулямёт, кінуўся ён за ўцякаўшым афіцэрам, высока ўзнёсшы вострае джала шаблі. І вось-вось ужо апусціцца гэтае джала на бліскучы лак імператарскай каскі. Аж прыціх Міколка, назіраючы за паядынкам. Перастаў з кулямёта страляць, каб не параніць сваіх. Уздыбіўся Сёмкаў конь, вось-вось пераскочыць цераз афіцэра... І глуха войкнуў Міколка. Бачыў ён: абярнуўся на бягу афіцэр, стрэліў з упору... Скочыў конь ашалелы. Нахіліўся Сёмка, апусціў галаву на пахучую конскую грыву, рукі апалі, і ўвесь ён стаў хіліцца набок, усё ніжэй і ніжэй... Бачыў Міколка, як узнесеная Сёмкава шабля ўпала на зямлю і ціха дзвынкнула, загайдалася, устроіўшыся вастрывём у жоўты пясок. На гэты ж пясок упаў Сёмка-матрос, камандзір партызанскіх атрадаў, слаўны ваяка і бальшавік...

Прайшоўся далонню па спацеламу твару Міколка і націснуў на спуск кулямёта. Здрыганулася, загула зямля перад ім. Грымеў кулямёт. То Міколка спраўляў памінкі па старэйшаму таварышу, па любімаму партызану, прыяцелю. Не стала афіцэра. Але не ўстаць з зямлі і Сёмку-матросу, і далёка-далёка адкацілася запыленая яго бесказырка, што бачыла свету багата, бачыла сіняе мора, бачыла вольныя караблі, неразлучнай была з чалавекам, які жыццё любіў і ведаў цану чалавечай нянавісці і любві.

Так загінуў Сёмка-матрос.

Камандаваць боем стаў дзед Астап. І дрэнна б прыйшлося немцам, ужо генерал гатовы быў ісці на перамаўленні з рабочымі, як адбыліся падзеі, адразу пагоршыўшыя для рабочых і партызан вынікі бою. Дзед Астап пачуў свісткі паравозаў. І, угледзеўшыся на захад, збялеў дзед, рукой безнадзейна махнуў.

- Дрэнна, браты! - сказаў ён. - Памыліліся мы крыху... Трэба было з захаду чыгунку ўзарваць... Немцам ідуць падмацаванні, вунь іхнія эшалоны.

Павярнулі гарматы на эшалоны. Але было позна. Немцы акружылі горад, абыходзілі станцыю. Трэба было адступаць. Немцы пачалі насядаць з бакоў, захапілі ўжо некалькі дзiesiąткаў чалавек у палон.

Тады падышоў да Міколкі дзед, загадаў:

- З кулямётамі мы самі ўправімся... Пакуль будуць патроны, немцам не здамося. А ты, пакуль не позна, бяжы за станцыю. Там у тупіку на паравозных могілках схаваны намі пасажырскі паравоз. Ён стаіць пад парай. Дык гані на ім да чырвоных... Вёрст пяцьдзсят да іх будзе, яны павінны наступаць сённа на суседнюю станцыю. Прасі дапамогі. Не дамо немцам награвленага добра!

Як ветрам падхоплены, імчаў Міколка. Вось і тупікі. Вось і паравозныя могілкі. Стаяць на іх старыя, паржавельныя паравозы. Пасажырскія, таварныя, манеўровачныя, "кукушкі". А вось і жывы паравоз. Прытаіўся, схавайся за паравозным ламаччам. Аж дрыжыць, так чакае дарогі прыгажун пасажырскі. Паравозная каманда ў парадку. У кожнага карабін.

Уздыхнуў паравоз парай і без гудкоў, без свісткоў выбраўся на галоўны пуць. Прастора перад ім, разгон бязмежны. Аж колы сакочуць, не ўгледзіш за дышлам, за размашыстым вобадам. Не ідзе, а ляціць паравоз, і толькі мільгаюць паабапал пераезды, слупы, паласатыя вёрсты. Нахіляюцца бярозы, і іх шэпт кучаравы зліваецца з гарачым дыханнем машыны.

А паравоз імчыць.

Толькі і чуваць: ча-ча-ча... ча-ча-ча...

Аж калышацца тэндэр, гойдаецца з боку ў бок, ды ўзвіваюцца клубы пылу ззаду - нічога не відаць там у дыме, у пыле.

Вось і суседняя станцыя. Тут могуць быць яшчэ немцы.

"Каб жа не затрымалі!" - адна ва ўсіх думка.

Трывожна загудзеў паравоз і, не збаўляючы ходу, імчаў на закрыты семафор. Замітусіліся рабочыя там. Бачылі - здарылася нешта дужа важнае. Перакінулі стрэлкі на галоўны пець, і паравоз маланкай прамільгнуў праз станцыю. Нямецкі патруль, выскачыўшы на перон, паслаў наўздагон некалькі стрэлаў. Але дзе ты вецер дагоніш!

Праз якое паўгадзіны былі на жаданай станцыі. Паравоз стаяў як укопаны ля браняпоезда. Бачыў Міколка, што гэта наш браняпоезд. Шырокі чырвоны сцяг калыхаўся над закутым у браню паравозам.

- Хутчэй да начальніка поезда! - кінуў Міколка падаспеўшым чырвонаармейцам. Вось ён і ў начальніка, у маладога камандзіра. Той слухае яго ўважліва.

- Адразу ж давайце нам дапамогу... Неадкладна, вась зараз жа...

- Добра! - заўважыў начальнік і загадаў падрыхтаваць да адпраўкі поезд ды, акрамя таго, быць напегатове запасному эшалону. - А цяпер можна спакойна расказаць мне аб усім. І колькі немцаў... І ці ёсць гарматы ў іх... Ці цэлая пець.

Аб усім расказаў Міколка. І аб немцах, і аб рабочай дэлегацыі, і аб сваім партызанстве...

- Ну дык ты, выходзіць, не звычайны хлапчына, а слаўны герой!

Некалі было Міколку пра сваё геройства расказаць, ды і не любіў ён пахваляцца гэтымі справамі. Камандзіра прыспешваў.

- А ў нас ужо ўсё гатова! Садзіся вась да нас у вагон, паедзем... сказаў яму камандзір.

- Не... Мне ўжо дазвольце на ваш паравоз... Я з машыністам паеду!

- Ну што ж, бяжы на паравоз, калі ахвота!

Пабег Міколка да паравоза, але дзе ты ўзбярэшся на яго, закутага ў браню. Пастукаў Міколка, загадаў:

- Адчыняйце! Загадана камандзірам ехаць з вамі!

Паволі адсунуліся сталёвыя дзверцы. Зірнуў Міколка, і слёзы ўмомант твар укрылі: не ад страху, не ад перапалоху, ад вялікае радасці былі Міколкавы слёзы. Перад Міколкам стаяў яго бацька. Ён быў за машыніста на браняпоездзе. Падскочыў Міколка, павіс у бацькі на шыі, прынік шчакой да калючай шчаціны яго барады.

Бацька націснуў адной рукой на паравозны рычаг, другой лашчыў сына, гладзіў яго, цалаваў валасы, шурпатую абветраную шчаку.

- Як жа гэта так, партызан мой малы? Як жа гэта так здарылася, што вас немцы ў крыўду бяруць! Ну, раскажы! - гаварыў бацька і пільным вокам углядаўся наперад, куды імчаў цяпер браняпоезд. Глуха гудзелі і перазвоньвалі металам гарматныя вежы, бранявыя бакі вагонаў ашчаціліся кулямётамі. Цяжка пастуквалі рэйкі пад паравозам. Паравоз бег, набіраючы імклівы разгон.

І калі сказаў Міколка, што зруйнавана немцамі дэпо, што білі немцы з кулямётаў па рабочым пасёлку, што забралі ў турму рабочую дэлегацыю і зверскі білі брата Паўла, - пасуравеў бацька, да болю сціснуў рычаг паравозны. Маўчаў з хвіліну. А браняпоезд імчаў. Неўзаметку ляцелі насустрач чыгуначныя вёрсты. Гудзелі гарматныя вежы, паварочваліся паволі, рыхтаваліся да сустрэчы.

- Ну што ж! Не падай духам, Міколка! - сказаў павесялеўшы бацька. Хто-хто, а мы пераможам... Не можам іначай! Такі, сыне, закон у нас: не пераможам мы, сатруць нас з твару зямлі, змяшаюць з пылам, з крывёю... З нашай уласнай крывёю... Таму і павінны мы перамагчы!

Імчаў браняпоезд.

* * *

А рабочыя выбіваліся з апошніх сіл. Многа страт панеслі партызаны ў няроўным баі. Ужо выбілі са станцыі партызан і рабочых, ля самых штабеляў абараняліся яны ды займалі невялікую ўскраіну горада. Маўчалі партызанскія кулямёты. Шкадавалі апошніх патронаў. Каб выкурыць рабочых з ускраіны, немцы падпалілі некалькі дамоў, і вялікі пажар узняўся над горадам.

Рабочыя не здавалі апошніх сваіх пазіцый, ладзілі барыкады з дроў, забіраліся на дахі дамоў, каб зручней адбіваць налёты немцаў. Але відаць было, што перамогуць немцы, што гадзіну-другую пратрымаюцца яшчэ рабочыя і прымушаны будуць ці здавацца на нямецкую літасць, ці загінуць пад моцным кулямётным агнём. І быў ужо момант, калі дужа задумаўся дзед Астап над тым, як бы зручней вывесці людзей з небяспекі, жыццё адратаваць ім. Задумаўся на хвіліну і страпянуўся раптам. Гучнае і радаснае "ўра" страсянула паветра. Загрымелі замоўкшыя было партызанскія кулямёты, сціх на хвіліну нямецкі агонь.

Зірнуў дзед у бок ад станцыі і аж крыкнуў ад вялікае радасці. Вярстах у пяці-шасці ад станцыі імчаў браняпоезд. Ясна відаць быў чырвоны сцяг над ім. Сцяг то разгараўся чырвоным полымем, то нік у клубах чорнага паравознага дыму.

- Трымайся, хлопцы, нашы імчаць!

Акрыялі радасцю рабочыя і партызаны.

Заварушыліся немцы. Павярнулі некалькі гармат на браняпоезд. Узвыла паветра пад гарачым свістам снарадаў. Крактануў у адказ браняпоезд, ды як крактануў - ураз сціхлі гарматы немцаў. Пара іхніх гармат была збіта цяжкім снарадам з браняпоезда. А браняпоезд яшчэ і яшчэ - цяжка вухкала па лясках, па-над горадам. Браняпоезд біў з цяжкіх гармат.

Немцы кінуліся да пуцей, каб рэйкі ўзарваць, акапацца ля чыгункі. Але рабочыя і партызаны не пускалі іх да рэек, метка знімалі кожнага, хто памыкаўся ўскочыць на пуць.

А браняпоезд ішоў.

Крыху адчыніў Міколкаў бацька сталёвае акенца, каб пуці праверыць, ці цэлыя, ці пашкоджаныя. Глянуў туды і неяк раптам асеў, асунуўся, стаў хіліцца да падлогі. Навіс на рычаг усім цяжарам свайго цела. Павярнуўся рычаг, паравоз абарваў свой бег і ўсё цішэй, цішэй, вось і зусім становіцца паравоз. Здзіўленыя твары чырвонаармейцаў паказаліся ў шчылінах-акенцах вагонаў.

Узрадаваныя немцы беглі насустрач і шалёна крычалі, размахваючы ручнымі гранатамі. Прыціхлі рабочыя і партызаны, не разумеючы, што сталася з браняпоездам.

І не памятае Міколка, як адбылося ўсё гэта. Асцярожна адхіліў ён бацькаву руку ад рэгулятара, націснуў на рычаг абедзвюма сваімі рукамі ірвануў паравоз, зашыпеў весела парай, памчаў наперад. З браняпоезда ваўсю загаварылі кулямёты, грымнулі яшчэ разы са два цяжкія гарматы. А Міколка ўжо крычаў двум чырвонаармейцам, што былі разам з ім на паравозе:

- Машыніста кладзіце на падлогу ды перавязку хутчэй!

Бачыў, як прамазучаны бацькаў пінжак набухаў чырвонай плямай. Яна рабілася ўсё шырэй і шырэй. Чырвонаармейцы таропка знімалі пінжак, разразалі нажом кашулю, бінтавалі бацькавы грудзі.

І хоць страшна гарача было на паравозе, але адчуваў Міколка, як халадзее яго маленькае сэрца, як халадзеюць яго пальцы на гарачым рычагу. Гэта вялікі жаль да бацькі агарнуў усю яго малую істоту, і ён нібы сабраўся ўвесць у маленькі камок і, напружыўшы ўсе свае сілы, трымаў у руках паравозны рычаг. І бачыў ён, зірнуўшы ў шчылінку паравознага акенца, як уцякалі немцы ва ўсе бакі, як беглі рабочыя, імчалі да браняпоезда партызаны. Яны размахвалі карабінамі, падкідвалі шапкі, крычалі вясёлае "ўра", выкрыквалі словы:

- Няхай жыве наша слаўная Чырвоная Армія!

Вось і станцыя.

Спыніў паравоз Міколка. Кінуўся з шапкай пад паравозны кран, халоднай вады набраў, выплеснуў бацьку на грудзі, абняў яго.

І не вытрымаў тут, заплакаў гарачымі слязамі.

- Ці жыў ты, бацька? Устань жа, ну слова скажы!

Але маўчаў бацька. Глуха плакаў Міколка. Дзед Астап падышоў, паглядзеў, неяк пасуровеў адразу. Паслаў па доктара. Сабраліся рабочыя, партызаны, маўчалі ў вялікім суме. Хутка прыйшоў доктар. Агледзеў, рану прамыў. Зірнуў на Міколку, па плячы яго весела пахлопаў:

- Ну, Міколка, тваё шчасце! Будзе твой бацька жыць яшчэ доўгія гады... Хоць цяжкая рана, але праз месяц-другі мы загоім яе! Кроў у яго рабочая, здаровая...

І што тут пачалося толькі! У Міколкі ўраз вочы сталі сухімі. Усміхнуўся доктару.

- Глядзі ж, не падмані!

А тут падхапілі Міколку на рукі - і ну качаць. Вышэй паравоза падкінулі яго, аж дым паравозны перасігнуў ён і ўпаў вясёлы і радасны на рукі рабочых, партызан, чырвонаармейцаў. Усе віталі Міколку, слаўнага машыніста браняпоезда, слаўнага партызана, смелага сына бальшавіка.

А назаўтра Міколка разам з другімі рабочымі і партызанамі дыктаваў у нямецкім штабе сваю волю нямецкаму генералу. Той хадзіў маўклівы і пануры. Куды і гонар мінулы падзеўся. Пабілі яго рабочыя, а яшчэ болей пабіла рэвалюцыя ў Германіі. Весткі аб гэтай рэвалюцыі дайшлі нарэшце да нямецкіх салдат.

Генерал хадзіў па кабінеце і нехаця пазіраў у вокны. Ён бачыў, як гулялі па вуліцах яго салдаты. Салдаты старой імператарскай арміі. Салдаты-заваёўцы. Салдаты-пераможцы. Салдаты-рабы. Гэтыя салдаты гулялі сёння з рабочым народам. З чужым народам. Яны браталіся з гэтым народам. Яны называлі гэты народ сваімі лепшымі прыяцелямі ў свеце.

Для гэтых салдат не існуе больш ён, суровы і грозны генерал. Цяпер ён нішто. Дый ці можа ён быць цяпер чым-небудзь, калі даводзіцца выпрошваць у гэтых людзей вагоны для афіцэраў, каб ехаць у Германію. Рабочыя і партызаны жартуюць:

- Вы б, ваша правасхадзіцельства, можа б, пехатой як-небудзь. Салдат-то мы давязём...

Але ўмешваецца ў гутарку дзед Астап. Той не любіць лішніх жартаў.

- Даць ім вагоны, няхай хутчэй адсюль вымятаюцца...

А дзiesiąткі цягнікоў, сотні і тысячы вагонаў з хлебам, з жывёлай, з награвленым дабром стаяць на станцыі, загрузіўшы ўсе пуці і тупікі. Не бачыць іх болей генералу, як не ўбачыць яму свайго генеральскага носа.

Не выйшлі генеральскія планы!

І як праў быў Міколкаў бацька, калі казаў яму на паравозе:

- Мы не можам не перамагчы!

Перамаглі!

Не можа іначай рабіць Міколкава слаўнае племя.